

97726

**TANZİMAT DÖNEMİNDE
TÜRK AİLE YAPISI
(1839-1876)**

**(Yüksek Lisans Tezi)
Banu YETİM**

YETİM, Banu

(Yüksek lisans tezi)

Tanzimat Döneminde (1839-1876) Türk Ailesi

Eskişehir, Ocak 1994, s.106.

Aile anne, baba, çocuklardan oluşan toplumun temel kurumlarından biridir. Toplum aileden itibaren kimlik kazanır. Yeryüzünde hiçbir toplum aile olmadan varlığını gösteremez. Her toplum kendi kültür çevresi içinde aile örneğini oluşturur. Osmanlı Devleti' nde Tanzimat Döneminde toplumun çeşitli kurumlarında reform hareketleri olmuştur. Bu reformlar Türk ailesinide etkilemiştir.

Bu çalışmanın amacı Tanzimat Döneminde yapılan reform hareketlerinin türk aile yapısına olan etkilerini ortaya çıkarmaktır.

Bu amaca yönelik olarak, birinci bölümde Tanzimat ve Islahat fermanlarının Türk toplumunun sosyal yapısına olan etkileri incelenmiştir. İkinci bölümde Tanzimat Döneminde aile ile ilgili çıkarılan ferman ve kanunlar anlatılmıştır. Üçüncü bölümde XIX yüzyılda açılan okulların, çıkarılan gazete ve dergilerin ,Türk ailesinin kültür düzeyini yükselttiği üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde Avrupa' dan örnek alınarak giysilerde, sofrta kültüründe, konak hayatında yaşanan değişiklikler açıklanmıştır. Beşinci bölümde ise, İstanbul ve Taşradaki Türk aileleri karşılaştırılarak anlatılmıştır.

Çalışmamız sonuçta tamamlanmıştır.

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Cahit BİLİM

Ana Bilim Dalı: Yakınçağ Tarihi

Anahtar Sözcükler: Tanzimat, Aile

**T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TANZİMAT DÖNEMİNDE
TÜRK AİLE YAPISI
(1839-1876)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Banu YETİM

*Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane*

Danışman : Doç.Cahit Yalçın BİLİM

Eskişehir - 1994

SUMMARY

A family which consist a mother, father and chindren are the smallest unit of the society. The family had showed. different developments in various kinds of terms. There was matriarchal family structure in prehistoric period.

However a family of old Turks which was unmatriarchal character had been depending a father sovereignty. Woman had been possed rather an honorable position in society life.

When Turks admitted Islam, women were left out from the society life. Because Islam prohibited women to speak with men, wanted them not commerce and veiled.

In Ottoman society, before Tanzimat term it had been possessed to closed family structure so that status of women had been determined to state order supported frame of reliqious laws (Islam reliqious laws). In countryside, woman and husband were working together tried to help the budget of the family. As for city, women were left out from the production and had been strived to house work.

In Tanzimat tenms, basic foundings of the satate were done for reforms. When socia Larea was modernized, woman began entering to society life.

Imperial edict had been taken out then daughters who have come of age, had been wanted to be married herself and lifted money paid by the bridegroom to the bride's family. After land laws had been lifted in 1858, land acquired equal and free for the woman and man. Paris Pact had been signed by The State of The Ottoman Empire in 1856. So it had been prohibited slave trades and slave markets were closed.

By the time schools opened in Tanzimat term, women had been done professional people who knew trade. After that event, Turkish women had raised their culture level and a family had effected to positive. Europe had been taken as the model, so homelife, table culture, women's clothes had been changed. The newspapers and magazines of term had been effected on the family and so Turkish women had been wanted to be conscious people.

ÖZET

Anne, baba ve çocuklardan oluşan aile toplumun en küçük birimidir.

Aile çeşili dönemlerde farklı gelişmeler göstermiştir. Tarih öncesi çağlarda anaerkil aile yapısı görülmekteydi.

Eski Türklerde aile ise baba egemenliğine dayanan ataerkil bir karakterdeydi. Kadın toplum yaşamında oldukça saygın bir konuma sahipti.

Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle birlikte kadın toplumsal yaşamdan soyutlanmıştı. Çünkü İslamiyet kadınların erkeklerle konuşmasını kısıtlamış, ticaretle uğraşmasını ve örtünmesini istemiştir.

Kapalı bir aile yapısına sahip Tanzimat öncesi Osmanlı toplumundakadının statüsü devlet düzeninin dayanan şer'i yasalar çerçevesinde belirlenmiştir. Kırsal alanda kadın erkeği ile birlikte tarlada çalışarak, aile bütçesine katkıda bulunuyordu. Kentlerde ise kadınlar üretimden koparak, ev işleriyle uğraşıyorlardı.

Tanzimat Döneminde devletin temel kurumlarında reformlar yapılmıştır. Sosyal alanda modernleşme süreciyle birlikte kadın toplum yaşamına girmeye başlamıştır.

Çıkarılan fermanlarla reşit kız çocuğunun kendi istegi ile evlenmesi ve başlık gibi ağırlıkların kaldırılması istenmişti. 1858 Arazi Kanunnamesiyle toprak kadın ve erkeğe eşit ve ücretsiz olarak geçebilecekti. Osmanlı Devleti 1856 Paris Antlaşmasına dayanarak köle ticaretinin yasaklanacağını ve esir pazarlarının da kaldırılacağını belirtmişti.

Tanzimat Döneminde açılan okullara giden kadınlar meslek sahibi olmuşlardır. Bu olay Türk kadınının kültür düzeyinin yükselmesine neden olmuş, aileyi olumlu etkilemiştir. Ev, konak yaşayışında sofrası kültüründe, kadın giysileriyle Avrupa örneğ alınmaya başlanmıştır. Dönemin gazete ve dergilerinde aile üzerine durularak, Türk kadınının bilinçli bir insan olması istenmiştir.

ÖNSÖZ

Aile, anne, baba ve çocuklardan oluşan, kendi toplumsal konumu içinde birbirlerini karşılıklı etkileyen, ortak bir kültür yaratan, paylaşan ve sürdüren bireyler grubudur.

Bir toplumun siyasal ve sosyal durumunu anlamak için, önce o toplumun çekirdeği olan aileye bakmak gereklidir. Küçük bir aileyi incelemek, aslında toplumu incelemek demektir. Çünkü toplumu aileler meydana getirmektedir. Toplumlarda en eski kurum ailedir. İlkel toplumlarda bile aile olduğu gibi, en gelişmiş toplumlarda da aile bir yapı değişikliği ile varlığını korumaktadır. Günümüzde aile toplumun yaşama gücü yapısının sağlamlığı ile ölçülmektedir. Bu nedenle aileyi koruyucu önlemler alınması için anayasaya hükümler konulmaktadır.

Bu tezde Tanzimat Dönemi Türk aile yapısını incelemek istenmesinin nedeni Osmanlı Devletinde başlayan Batılılaşma hareketinin Türk ailesine olan etkilerini ortaya koymaya çalışmaktır.

Bana, çalışmalarımda rehberlik eden, uyarı ve her konuda yardımlarıyla katkıda bulunan Doç.Cahit Yalçın Bilim'e burada teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Banu YETİM

KISALTMALAR

A.g.e.	:	Adı geçen eser
A.g.m.	:	Adı geçen makale
Bell.	:	Belleten
Bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
ev.	:	Çeviren
Haz.	:	Hazırlayan
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
v.d.	:	Ve devamı
Yay.Haz.	:	Yayına Hazırlayan

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZGEÇMİŞ	i
SUMMARY	ii
ÖZET	iv
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
1. AİLE KAVRAMI, ESKİ TOPLUMLARDA AİLE	1
2. İSLAMDAN SONRA TÜRK AİLESİ	4

I. BÖLÜM

TANZİMAT VE ISLAHAT FERMANLARININ SOSYAL YAPIYA GETİRDİĞİ DEĞİŞİKLİKLER	11
--	----

II. BÖLÜM

TANZİMAT FERMANINDAN SONRA AİLE HUKUKUNU İLGİLENDİREN YASAL DÜZENLEMELER

1. TANZİMAT DÖNEMİNDE EVLENME KONUSUNDA ÇIKARILAN FERMANLAR	19
2. 1858 ARAZİ KANUNNAMESİ VE AİLE	22
3. ESARETİN CARİYELİĞİN KALDIRILMASI	25

III. BÖLÜM

TANZİMATIN OSMANLI KADINININ KÜLTÜREL YAPISINA OLAN KATKILARI

1. EĞİTİM-ÖĞRETİM	29
1. Kız Sibyan Mektepleri	36
2. Kız Rüştüyeleri	38
3. Ebe Mektebi	40
4. Kız Sanayi Mektepleri	41
5. Kız Öğretmen Okulu (Darülmualimat)	42
2. KADIN HAKLARIYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR	45

IV. BÖLÜM

TANZİMAT FERMANININ TOPLUMSAL YAPI İLE İLGİLİ ALANLARININ UYGULANMASI

1) EVLER VE KONAKLAR	51
→2) KADINLARIN İŞ YAŞAMINA GİRİŞİ	56
3) KADIN GIYSİSİNİN MODERNLEŞMESİ	60
4) SOFRA KÜLTÜRÜ	64
→5) AİLE YAŞAMI VE EĞLENCE	69

V. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI TOPLUMUNDA KADININ YERİ

—1) İSTANBUL	73
—2) TAŞRADA	78
SONUÇ	82
EKLER	86
BİBİLYOGRAFYA	94

GİRİŞ

1. AİLE KAVRAMI, ESKİ TOPLUMLARDA AİLE

Aile günümüz toplumlarının bireylerden oluşan en küçük birimidir.¹ Aileler ise toplumu oluşturur.²

Aile, genellikle karı-koca ve çocukların oluşturduğu biyolojik, psikolojik ve toplumsal görevleri olan sosyal bir kurumdur.³

Aile varlığı insanlık tarihi kadar eski olmakla beraber, coğrafi, ekonomik, sosyal ve kültürel koşullarına göre şekil ve kapsam bakımından değişiklikler göstermektedir.⁴ Biyolojik evrimden kültürel evrime geçişte, erkek-kadın

¹ Erol Cansel, "Sosyal Devlet ve Aile", **Aile Yazıları 2 Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme**, (Der. Beylül Dikeçligil - Ahmet Çiğdem), T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991. s.53.

² Turgut Akıntürk, **Aile Hukuku**, Ankara, 1975, s.3.

³ Feridun Merter, **1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler**, Ankara, 1990, s.2.

⁴ Ercüment Kuran, "Türk Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişmesi", **Aile Yazıları, 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, (Der. Beylül Dikeçligil - Ahmet Çiğdem), Ankara, 1991, s. 365.

farklılaşması yüzünden toplumun sosyal yaşamında önemli bir gelişme gözlenmiştir. Toplumun korunması ve savunması görevini erkekler yerine getirirken, yiyeceklerin toplanması ve ailenin beslenmesi fonksiyonlarını kadınlar üstlenmiştir. Bitkilerin ekilip, ürün elde edilmesinde, tarım üretiminde, dolayısıyla yerleşik düzene geçilmede kadınlar önemli roller oynamışlardır. Bu durum tarih öncesi devirlerde toplumların Anaerkil olmasına neden olmuştur.⁵

Aile kavramını bu şekilde tanımladıktan sonra, çeşitli toplumların aile tiplerini belirlemede, konunun anlatımı açısından yarar vardır.

Eski Yunan'da ve Roma'da aile tipi, bir atadan gelen ve zamanla kollara ayrılan (genos) geniş ailelerdi. Bu toplumlarda Ataerkil aile yapısı egemendi.⁶

İslamdan önceki Arap ailesi de Ataerkil bir yapıya sahiptir ve çok kadınla evlenme geçerliydi.⁷ Cahiliyye Devrinde, Arapların evliliğin geçerli olabilmesi için, kızı velayeti altında bulunduran babaya, kardeşine veya akrabasına "mihr" denilen belirli bir paranın ödenmesi gerekirdi.⁸

⁵ Anaerkil kadınların yönetimine dayalı, anasoyluluk ilkelerine göre düzenlenip, örgütlenmiş olduğu ve eski çağlarda yaşadığı düşünülen toplum düzenidir. Bkz: Hilmi Ziya Ülken, "Aile", **Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, (Der. Beylû Dikeçligil - Ahmet Çiğdem) Ankara, 1991, s. 28; Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, C.I., s. 585.

⁶ Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara, 1971, s. 98.

⁷ Ataerkil, aile reisi babanın aile üzerinde en geniş haklara sahip olduğu sosyal düzen için kullanılmaktadır. Bkz: Ülken, a.g.m., s. 29; Abdülkadir Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", **Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, (Der. Beylû Dikeçligil - Ahmet Çiğdem), T.C. Başbakanlık, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 295.

⁸ Mihr nikâh sırasında peşin verilmesi mümkün olduğu gibi, bir kısmının nikâh sırasında, bir kısmının da bir süre sonra veya boşanma, ölüm gibi nikâhın sona ermesi durumunda ödenebiliyordu. Evlenme sırasında erkeğin kadına taksitle vermeyi söz verdiği mehre Mih-i Müeccel adı verilirdi. Bkz: Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, İstanbul, 1950, s. 446; M.Şemsi Günaltay, "İslamdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikah Şekilleri", **Bell**, C.XV/60 (1951), s. 692. v.d.

Eski Türklerde "Oguş" olarak adlandırılan aile ise küçük aile tipindeydi.⁹ Orhun Anıtlarından, Çin Kaynaklarından ve Dede Korkut Destanlarından hatun ile hanın devlet işlerini birlikte yürüttüklerini, hatunun kocası olan hükümdarın yanında oturduğunu, kadınların her yerde erkeklerle birlikte bulunduğunu, kaç-göç olmadığını, yüzlerinin açık olduğunu öğreniyoruz.¹⁰ Kaç-göç olayının olmaması ve tek kadınla evlilik Türk ailesinde iki cinsin eşitliğini gösteren delillerdir.

Boy yaşamı dönemini geçirek, devletler kurma dönemine gelmiş, ama henüz İslam uygarlığının etkisi altına girmemiş olduğu zamanlarda Türk uluslarında görülen aile tipi "baba ocağı" şeklindeydi. Buna "Türkün" veya "Törkün" denirdi.¹¹ Türkün Kaşgarlı Mahmut'a göre bir evde oturan asıl aile demektir. Bu aile düzeni, Ataerkil aile düzeninden oldukça farklıydı. Kadının ailede erkekle aynı önemde yeri vardı. Ev karı-kocanın ortak malıydı.¹² Türklerde ölen kardeşin dul karısı ile veya çocuksuz üvey anne ile evlenme şekli (levitus) vardı. Türklerde levitus'un amacı, dul kalan kadınları korumak ve onların yaşamını güvence altına almak ve kadın aileden ayrıldığı takdirde kendi malını alıp gideceği için aile mülkünün parçalanmasını önlemektir.¹³

Evlenmeden önce kız evi, oğlan evinden mîhr isterdi. Mîhrin cinsin ve miktarı evlenenlerin servetlerine göre değişirdi.¹⁴ Birbirini seven aileler daha beşikteyken, çocuklarını birbirlerine nişanlamaktaydılar. Bu olaya "Beşik

⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara: 1977, s. 201; Hüseyin Namık Orhun, *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul, 1941, s. 70; Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, (1000 Temel Eser), No. 32, İstanbul, 1970, s. 28.

¹⁰ Mehmet Eröz, *Türk Ailesi*, İstanbul, 1977 s. 28

¹¹ Bahaaddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Kömen Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1979, s. 161; *Kadın Ansiklopedisi*, Tercüman Yayınları, C.I, s. 156.

¹² Servet Serdaroğlu, *Kadın - Erkek İlişkileri*, İstanbul, 1972, s. 29.

¹³ Donuk, a.g.m., s. 298; Sadri Maksudî Arsal, *Umumi Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1944, s. 341.

¹⁴ Donuk, a.g.m., s. 299.

Kertmesi" adı verilirdi.¹⁵ Kız tarafı kızını vermekten vazgeçtiği takdirde aldığı mehri geri vermeye mecburdu.¹⁶

2. İSLAMDAN SONRA TÜRK AİLESİ

İslam hukuku dokuz yüzyıldan fazla bir süre Türk aile yaşamını düzenlemiştir.¹⁷ İslam aile hukuku, Kur'anın konuyla ilgili kısımlarından, Hz. Muhammed'in açıklama ve uygulamasından ve İslam Hukukçularının pratik doktriner görüşlerinden oluşmaktadır.

Kur'an aile yaşamını karşılıklı anlayış ve olgunlukla yürütebilecek bir kurum saydığından, gerek kadının ve gerekse erkeğin haklarını net çizgilerle belirtmemiş, evliliğin hukuksal çatısı ve sonuçları üzerinde ayrıntıya girmemiş ve bu konuda "sabrı, ahlakı, olgunluğu, adaletli davranmayı, tevekkülü ve Allahtan korkmayı" uygun bulmuştur.¹⁸

Erkek evleneceği kıza yukarıda sözü edilen ve taraflar arası anlaşmaya, gelenek - göreneğe göre belirlenen bir malı veya parayı vermek zorundaydı.¹⁹ Nikâh sırasında iki tanığın bulunması şarttı. Ancak bunu yeterli görmeyip, nikâhın ilan edilmesi şartını arayanlar da vardı.²⁰

Yetişkin bir kadın genellikle isteği olmadıkça kimse tarafından evlendirmezdi. Kadın Cahiliyye Devrinde kocasının mirasına dahil bir mal gibi kabul edilirken, İslamiyet onu kocasının mirasçıları arasına sokmuştur.²¹

¹⁵ Ergin, a.g.e., s. 117. v.d.

¹⁶ Arsal, a.g.e., s. 341.

¹⁷ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara, 1974, s. 4.

¹⁸ Ali Bardakçioğlu, "Aile Hukukumuzun Tarihi Gelişimi", *Tarihi Akış İçersinde Türklerde Aile Yapısı Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 1990, s. 11.

¹⁹ Cin, a.g.e., s. 157.

²⁰ Bardakçioğlu, a.g.m., s. 11; Afet İnan, *Türk Kadının Hak ve Görevleri*, İstanbul, 1980, s. 54.

²¹ Cin, a.g.e., s. 44.

Mülkiyet konusunda mal ayrılığı esası kabul ediliyordu. Kadın ilke olarak malını istediği gibi kullanma hakkına sahipti. İslamîyette uygulamada ise genellikle kadın kocasının vesayeti altındaymış gibi işlem görür ve malları bu şekilde yönetilirdi.²² İslamiyet çok kadınla evlenmeyi sınırlandırmış ve aynı zamanda dörtten fazla kadınla evlenmeye izin vermemiştir. Ayrıca İslamiyette kız çocuklarının öldürülmesi kesin olarak yasaklanmıştır. Kur'an eşler arasında mutlak bir eşitlik gözetmeyecek kimselere tek kadınla evlenmeyi emretmektedir.²³

İslam hukukunda erkeğin üç kez boşanma hakkı vardır. ²⁴ Erkeğin birinci ve ikinci boşanmadan sonra karısı ile yeniden bir araya gelmesi mümkündür. Ancak kadınla erkek üçüncü boşanmadan sonra kesin olarak ayrılırlardı. Tekrar evliliğin gerçekleşebilmesi için kadının başından bir evliliğin geçmesi ve sona ermesi sona ermesi gerekiyordu. Bu olaya "Hülle" adı verilirdi.

Kadın kocasına belli bir mal veya aldığı mihri geri vererek boşanmayı isteme hakkına sahipti. Buna "Muhalaa" denirdi. Evlilik sona erdiğinde kadının durumuna göre değişen belli bir süre beklemesi gerekirdi "İddet" denilen bu sürede doğan çocuk babaya ait olup kadının nafakası, giyimi, barınması da koca üzerindedir.

Türk aile hukuku tarihi gelişiminde İslam hukuku kadar Osmanlı aile hukuku ve yaşamı da önemlidir. Çünkü Osmanlı toplumu İslam hukuk kültürünün günlük yaşama yansıma şekillerinden biri olarak değerlendirilebilir.²⁵

X. Yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar çeşitli tarihlerde Anadolu'ya akın yapan Oğuz Türkleri değişik adları taşıyan boylar ve aşiretler halinde

²² Muhaddere Taşçıoğlu, *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Ankara, 1958, s. 8.

²³ Cin, a.g.e., s. 44.

²⁴ Necla Arat, *Kadın Sorunu*, İstanbul, 1986, s. 87.

²⁵ İslam dininde evliliğin sona ermesine, boşanmaya "Talak" denir. Bkz; Pakalın, a.g.e., C. III, s. 389 v.d.

Anadolu'nun hemen her tarafında yerleşmişlerdi.²⁶ Selçuklu kadını, müslümanlığı benimsemekle birlikte, sosyal çalışmalarda, hayır işlerinde ve sanat çalışmalarında belirli bir konuma sahip olmuştur.²⁷

Osmanlı Devleti 1299 yılından sonra hızla genişleyip XX. yüzyılın başlarına kadar yaşayan bir imparatorluk haline gelmiştir. Bu genişlemede İran ve Bizans etkileri de olmuş ve Türk gelenekleri ile karışmıştır. Öyle ki Anadolu Türk uygarlığı Türk, İslam ve yerli öğelerden oluşmuştur. Ancak Osmanlılarda İslam etkisi ağır basmaktadır.

Osmanlı Devletinde Bizans ve İran etkisi altında kalınarak harem kurulmuş, saray haremlik ve selamlık olarak iki bölüme ayrılmıştır.²⁸

Harem adından da anlaşılacağı gibi yabancı erkeklerin haram olan yer demektir. Her sultan kadınları, çocukları, cariyeleri için yaşadığı binada ayrı daireler yaptırmıştır. Çünkü kadınların dince, başka erkekler tarafından görülmesi yasaktır.²⁹ Sultana bir oğul veren ilk kadın "haseki sultan" adını alırdı. Şayet bu kadının oğlu tahta çıkarsa kendisi "valide sultan" olurdu. Padişahın hoşuna gidenler ve beraberce sadece birkaç gece geçirdiği kızlara da "odalık" denirdi.

İmparatorluk ileri gelenleri sultanı izlemekle geri kalmamışlardır. Böylece harem yaşamı belli bir sınıf arasında gelişmişti.³⁰

Selamlık kısmı ise saray, köşk ve konaklarda erkeklere ayrılmış bir bölümdü. Evin erkekleri özel işlerinin dışındaki zamanlarını genellikle selamlıkta geçirirler, konuklarını burada ağırlarlardı. Selamlık dairesi genellikle bir veya

²⁶ Bardakçioğlu, a.g.m., s.14.

²⁷ Perihan Onay, *Türkiye'nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü*, Ankara, 1972, s. 23

²⁸ Onay, a.g.e, s. 25.

²⁹ Çağatay Uluçay, *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü*, İstanbul, 1959, s. 20.

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1984, s. 147. v.d.; Onay, a.g.e., s. 23.

birkaç odadan ibaretti: iki katlı olanları da vardı. Büyük selamlıklar dar ve uzun bir sofa veya bir bahçeyle haremde ayrılırlardı. Bu uzun sofaya mabeyn adı verilir. Haremle selamlık arasındaki bağlantı dönme dolaplarla sağlanırdı.³¹

Ailenin, temel üretim birimi olduğu bütün geleneksel toplumlardaki gibi, Osmanlı toplumunda da geniş aile tipi yaygındır. Bu geniş aile üç kuşağın bir arada yaşadığı ancak yakın akraba, ve kardeşlerin ailelerini de içeren daha geniş bir birleşik topluluğun üyesiydi.³² Osmanlı ailesinde Ataerkilik sistemi, babanın ailenin tüm bireyleri üzerinde ve ailenin malları üzerinde mutlak otoritesi ilkesine dayanırdı.³³

Osmanlı geleneksel ailesinin içinde en önemli üye kadındı.³⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda müslüman kadınların statülerini kentlerde ve kırsal bölgelerde kadın olmak üzere iki grup halinde incelemek yerinde olacaktır.

Kentlerde saraylı ve bey-paşa hanımları Osmanlı düzeninin kendilerine sağladığı her türlü olanaklardan yararlanmışlardı. Bu hanımlar toplumsal gelişim nedeniyle kendilerini Anadolu kadınından soyutlamışlardı. Önceleri devlet yönetiminde pek etkili olmayan saraylı kadın, giderek saray entrikalarına karışmıştı. Saraylarda, kendilerini kocalarına, bey-paşa takımına beğendirmek, tek silahları ve özellikleri olan güzelliklerini ve zerafetlerini korumak için çeşitli süs eşyalarına devletin parasından pek çok harcamalar yapmışlardı.

Osmanlı toplumunda çok eşlilik elit grubun elamanları tarafından uygulanmaktaydı. Kişi varlığına ve ekonomik gücüne göre evlilik ve eş sayısını arttırmaktaydı.³⁵ Kızlar eşlerini seçmede pek birşey söyleme hakkına ve

³¹ Türk Ansiklopedisi, C. XVIII, Ankara, 1970, s. 488.

³² İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri", *Aile Ansiklopedisi*, C.I., s. 74; Taşcıoğlu, a.g.e., s.9.

³³ Raphaela Lewis, *Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat*, (Çev. Mefkure Paroy), İstanbul, 1973, s. 102.

³⁴ Ortaylı, a.g.m., s. 54.

³⁵ Macit Ceneviz, *Geçmişten Bugüne Kadın*, 1978, s. 30.

şansına sahip değillerdi. Gelin ve damadın düğün gününe kadar birbirlerini görmeleri ender rastlanan olaylardandı. Damadın, kendisinin de düğün masraflarına katılması anlamında kabul edilebilecek bir miktar parayı müstakbel kayınpederine göndermesi gerekirdi. Daha sonra söz kesimi, nişan ve evlilik işlemlerine başlanırdı.³⁶ İslam kurallarına göre evlilik gerçekleştirilirken iki erkek veya bir erkek ve iki kadın tanığın ve tarafların huzurunda yapılması şarttı.³⁷ Bu durumda bile gelin ayrı bir odada bulunur ve sorulan sorulara kapı arkasından yanıtlardı.³⁸

Ayrılma hakkı ise sadece kocaya tanınmıştı. “Boş ol” demek sözle, yazı ile kadının nikahının bozulmasına yeterliydi.³⁹

Çocukların bakımı şeriatçe şu şekilde düzenlenmişti: Erkek çocuk anne bakımına gereksinim duyduğu sürece, kız çocuğu ise ergenlik çağına kadar annesinde kalırdı. Eğer çocuk eşler ayrıldıktan sonra doğduysa, o zaman bakım tamamen anneye aitti. Baba da masrafları karşılamakla sorumlu tutulurdu. Annenin ölümü halinde çocukların bakımı annenin kadın akrabalarına düşerdi. Çocukların bakımı eğer yaşıyorsa anneanneye değilse uygun yaştaki teyzeye, eğer anne tarafından bir kadın akraba yoksa o zaman babaanneye veya halaya aitti.⁴⁰

XX. Yüzyıla kadar çıkarılan çeşitli Osmanlı fermanları kadınların giyimleri ve toplumsal yaşama katılmalarına ilişkin sınırlayıcı kurallar getirmişti. Bu fermanlarla düzenlenen konular arasında, kadınların erkeklerle sandala binmemeleri (1603), mesire yerlerine gitmemeleri (1787), ince kumaştan ferace giyilmemesi (diken terziler de aasılacaktır 1828) gibi hususlar vardı.⁴¹

³⁶ Onay, a.g.e., s 32.

³⁷ Inan, a.g.e., s. 55.

³⁸ Onay, a.g.e., s. 32.

³⁹ Inan, a.g.e., s. 54.

⁴⁰ Onay, a.g.e., s. 33.

⁴¹ Oya Çitçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar*, Ankara, 1982, s. 82; Inan, a.g.e., s. 89; Alkan, a.g.e., s. 9.

Kırsal bölgelerde yaşayan kadınlar bu fermanlardan çoğu kez etkilenmezdi. Kırsal bölge kadınlarının uğraşları; geniş çapta çiftlik, tarım ve ev işleriyle ve çocukların bakımı idi. Bunların yanısıra yerel kaynaklara göre halı, kilim ve kumaş dokumacılığı ve benzeri ev endüstrisi de Anadolu kadınlarının ellerinde geliyordu.⁴² Çok canlı renkte, zevkli desenlerde olan bu dokumalarla Türk el sanatlarının kuşaktan kuşağa geçmesi Anadolu kadınları tarafından sağlanmaktaydı.⁴³

Kırsal bölgelerde yaşayan halk arasında kızların öğrenimi sadece çiftlik ve işleri çerçevesinde kalmıştır.⁴⁴ Doğu Anadolu'daki bazı oymaklar arasında evlilikten önce kur yapmak, her iki cins için de hoş görülür ve kızlara kendi kocalarını seçme hakkı tanınırdı. Bu aile çevrelerinde de çok eşlilik geçerli olmuştur. Bir erkek dört kadar eş sahibi olmuştur.⁴⁵ Erkek çocuklar aile içinde kız çocuklardan daha fazla önem taşımaktaydı.⁴⁶

Kırsal bölge kadınlarının önemli özelliklerinden biri düğünlerde erkekleriyle birlikte eğlencelere katılarak "Halay" tutmalarıydı ki bu gelenek hala Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Türk folklorunun en güzel örneklerini verecek nitelikte sürmektedir.⁴⁷

Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa karşısında gerilemeye başlamıştı. Bu durumun belirgin bir şekilde kabul edilmesi askeri yenilgilerden sonra olmuştur. Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaşmaları ile Osmanlı İmparatorluğu toprak kaybediyor, bu ise yöneticileri telaşlandırıyor, durumun düzeltilmesi için de çareler aranmasına neden oluyordu. Bunun sonucunda yenileşme hareketlerinin öncelikle askeri alanda gerçekleştirildiğini

⁴² Inan, a.g.e., s. 70; Onay, a.g.e., s. 37.

⁴³ Onay, a.g.e., s. 37.

⁴⁴ Onay, a.g.e., s. 33.

⁴⁵ Inan, a.g.e., s. 70.

⁴⁶ Onay, a.g.e., s. 35.

⁴⁷ Inan, a.g.e., s. 70.

görüyoruz. Fakat bu yapılanlar kötüye gidişini önlemekte yeterli olmayınca, zamanla siyasal ve sosyal yaşamda Batı tarzı düzenlemelere gereksinim duyulacaktır.⁴⁸

⁴⁸ Şefika Kurnaz, "Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)". T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1991; s. 3.

I. BÖLÜM

TANZİMAT VE İSLAHAT FERMANLARININ SOSYAL YAPIYA GETİRDİĞİ DEĞİŞİKLİKLER

Tanzimat Fermanı 3.Kasım 1839 tarihinde I. Abdülmecit'in (1839-1861), Osmanlı devlet adamlarının,, Avrupa Devletleri temsilcilerin huzurunda Gülhane'de Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur. ¹ Bu fermanla padişah bizzat kendi isteği ile yetkilerinin bir kısmından vazgeçtiğini, buna karşılık halkına bazı haklar vereceğini ilan ediyordu.²

Tanzimat hareketini bazı çağdaş yabancı gözlemciler yasama etkinliği olarak yorumlamışlardır. Gerçekten de Tanzimat hareketi, yasa egemenliğini kurma ve yönetimi yeniden düzenleme olarak anlaşılıyordu. ³

¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1973, s. 187; Stanford J.Show-Ezel Kural Show, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmanlı), C. II, İstanbul, 1983, s. 91; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1984, C. V, s. 159 v.d.

² Mümtüz Turhan, *Kültür Değişimleri Sosyal Psikoloji Bakımdan Bir Tetkik*, İstanbul, 1959, s. 156.

³ Ziyaeddin Fahri Fındıklıoğlu "Tanzimatta İçtimai Hayat", *Tanzimatın 100 Yılına Armağan'dan Ayrı Basım*, Ankara, 1939, s. 4; Turhan, a.g.e., s. 156.

Yurttaşlar arasında eşit haklar ve ödevlerin tanınmasını amaçlayan Tanzimat Fermanı ile başlayan dönemde, kadınlara yeni haklar verilmiş ve kadının toplumdaki durumu tartışılmaya başlamıştır.⁴

Tanzimat Döneminde (1839-1876) kadının toplum içindeki yeri, Doğu-Batı ikilemi çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönem aydınları için sorun, İslamın hangi açılardan Tanzimat reformlarına destek sağlayacağını, hangi açılardan ters düşeceğini belirlemektir. Yanıt aranılan soru, Doğu ve Batı arasında ortak bir nokta olup olmayacağıydı. Bu ikilemi Tanzimat Döneminde Osmanlı toplumunun geleceği üzerine düşünce üreten tüm eğilimlerde bulmak mümkündür. Tanzimat'tan II.Meşrutiyet'e kadar olan dönem süresince (1839-1908), kadının konumu bu çerçevede tartışıldı. Batı uygarlığının evrenselliğine dikkat çekenler, özellikle edebiyat eserlerinde görücü usulü evlilik yapısını, çok eşliliği, cinsiyet ayrımını eleştirdiler; kadınların eğitim özgürlüğünü ve romantik aşkı savundular.⁵

Tanzimat Döneminde ilk amaç, kadını toplumda erkekle eşit haklar düzeyine çıkarabilmek, kadını hiçbir konuda erkekten aşağı olmadığını kanıtlamak ve iyi bir anne, iyi bir eş ve iyi bir müslüman yetiştirmektir.⁶ Batı'dan esinlenen reformların sonuçlarını mevcut kültürel kimliğe yönelik bir tehdit olarak algılayanlar ise kadının konumunu korumak gerekliliği üzerinde durmuşlardır.

Böylece Batı'nın Osmanlı toplumunun modernleşmesinde yaratacağı etkiye ilişkin kültürel ve toplumsal iki görüş belirginleşmişti. Birinci görüş, geleceği geçmişle beraber kurmak ister; geçmişin kültürel mirasın korunmasını gerekli gören ve sonuç olarak Batı uygarlığının etkisini kültürel toplumsal alanda sınırlamak istemekteydi. İkinci görüş ise uygarlığın bir bütün olduğunu savunmakta, çağa ayak uydurmak için geleneği farklı yorumlamaktaydı. Nasıl ki

⁴ Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.III, s. 858.

⁵ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul, 1992, s. 18.

⁶ Ceneviz, a.g.e., s. 32.

reformcular için kadının eğitimi ve özgürleştirilmesi uygarlığa ulaşmak için önşartsa, gelenekçiler için de ahlakın korunması için kadın-erkek ilişkilerinin şeriat yasalarına uygunluğu sağlanmalıydı. Kadın konusunun açık bir şekilde bu iki farklı dünya görüşünün çatışma odağında bulunduğunu ilk olarak bu dönemdeki tartışmalar göstermekteydi.⁷

1839 Gülhane Hatt-ı Humayunu din, ırk veya cins ayrımı gözetmeksizin bireysel hakları güvence altına almak üzere atılan ilk adım olmuştur. Bu yüzden Tanzimat Fermanı Osmanlı Devletine bir dizi reformu beraberinde getirmekteydi. Bu belge kadın özgürlüğünün de başlangıcı sayılabilir. Tanzimat Döneminde Batı örnek alınarak okullar yeniden örgütlenmiş; yeni bir hukuk düzeni reformu gerçekleşmiş; Avrupa'dan esinlenen çeşitli düşünce akımları artık yavaş yavaş eski İslam görünüşünün yerini almaya başlamıştı. Bu dönemde basın gelişmeye başlamış ve eski medrese kültüründen kopmuş, Batı kültürünü öğrenmiş yeni bir aydın sınıf oluşmuştu. Başlangıçta dış görünüşleri daha sonra da düşünce biçimleri büyük ölçüde değişen ve giderek Batılı bir yaşam şekli benimseyen bu sınıfın Osmanlı Devletinin kültürel ve sosyal gelişmesinde ayrıca modernleşmesinde çok önemli bir rolü olmuştur. Tanzimat Dönemiyle birlikte çeşitli olaylar karşısında özgürce düşünebilen, yorumlar yapabilen ve çözüm yolları arayan bu insanlar yabancı dil de bilenlerden oluştuğu için Avrupa'da olup bitenleri, Batı'nın kültürel ve toplumsal olaylarını yakından izleyebilmiş ve bunun sonuçları yerli gazete ve dergilerde yankılanmıştı.⁸

Tanzimat Fermanının Osmanlı kurumları ve teşkilatı üzerindeki etkilerden en önemlileri, can, ırz, namus ve mal güvenliği ilkesinin 1856 Islahat Fermanı ile daha fazla genişletilerek müslümanlar için kabul ve ilan ettiği özgürlük, yasa önünde eşitlik, ayrıcalıkların artırılması konularıydı.⁹ Bu durum o zamanki

⁷ Göle, a.g.e., s. 18. v.d.

⁸ Arat, a.g.e., s. 102.

⁹ Tayyib Gökbilgin, "Tanzimatın Osmanlı Müesseselerine Etkisi", Bell. C.XXXI/121 (1967), s.104.

toplumda büyük gürültü kopardığı gibi, bugün de her görüşten tarihçiler arasında fark yorumlara konu olmaktadır. Eşitlik konusunun Avrupa Devletleri tarafından telkin edildiği görüşü bazı XIX. yüzyıl devlet adamlarının notlarına dayanarak, benimsenmiştir.¹⁰

Tanzimat Fermanı halkın yaşamını, canını, dini inancını güvence altına alan ama bu güvenceyi hükümdarın bağışına değil, çıkarılacak yasalara ve yeni düzenlemelere bağlayan bir belgeydi. Bu nedenle Tanzimat Fermanı, anayasal gelişmemizin başlangıcı sayılmakta ve ona hukuk devleti olma yolunda ilk belge diyebiliriz. Ferman, İdoloji ve yaptırım olarak görünüşte geleneksel ve alışılmış bir ifade kullanmaktadır. Şeriaten, şeriate bağlılıktan söz etmekte, şeriat ve yasaya uymayanların Tanrının lanetine uğramalarını dilemektedir. Ne var ki bu bir görünüş ve gösteriştir. Fermanı yazanlar müslüman olmayanlara hak ve eşitlik verilmezse devlet ve toplumun ilerleme ve buhrandan kurtulma şansının olmadığını biliyorlardı. Şeriatın dışında lâik kurumların toplumda yayılması Tanzimatçı devlet adamlarının açtığı çığırta mümkün oldu. Osmanlı Devleti yıkılana kadar lâik ideolojinin resmen sözü edilmemiştir. Ancak lâik uygulamaya XIX. yüzyılda adım atılmıştır.¹¹

XIX. yüzyılda Avrupa'da Sanayi Devrimi gerçekleşmiştir. Bundan önce Avrupa'da geçerli ve egemen olan aile ideolojisini etkileyen Fransız Devrimi'nin arkasında da ekonomik ve dinsel nedenler vardı.

Batı ülkelerinde kilisenin aileye egemen olmasına rağmen XIX. yüzyıl başlarından itibaren devletler aile hukukuna sahip çıkmaya başlamışlardır.

Yine Batı ülkelerinde nüfusun kentlere akması, bireysel yaşam görüşüne göre bir sosyal yaşamın ortaya çıkması, insanların çabuk değer yaratıcı etkinlikler alanına atılma zorunlulukları, kadının aile yuvası dışındaki yaşama girmeleri, modern aile tipinin gelişmesinde rol oynamıştır. Böylece aile bir üretici birlik olmaktan çıkarak, tüketici bir karektere bürünmüştür.

¹⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1983, s. 74.

¹¹ Ortaylı, a.g.e., s. 81.

Sanayi çağına girildiğinde Avrupa kentlerinde, bireylerde daha serbest, eşitlikçi, üretim ve tüketim birliğini dağılmaya zorlayan bir aile doğarken Osmanlı ülkesinde tarımsal ekonominin şekillendirdiği bir aile ve buna bağlı bir kadın anlayışı egemendi.¹² Devlet memuriyeti, sanat, ticaretle uğraşan veya kol gücünü gerektiren bir işte çalışan bir erkek aile fertlerine bakmak durumundaydı. Bu dönemde Türk kadını çocuklarını terbiye eden, yemek pişiren, çamaşır yıkayan, misafir ağırlayan kısacası evi çekip-çeviren bir roldeydi. Kadınlar ibadetlerini yerine getirirler; kasnakla kanaviçe işlerler, dikiş dikerlerdi. Geleneksel Türk ailesindeki ocağı tütürme, çocukları yetiştirme gibi amaçlarla, kadınlıktaki namus anlayışı, dar aile özelliği, mülkiyet sistemi ve ataerkil aile özellikleri sürüyordu.¹³

XIX. yüzyıl Avrupasında gerçekleştirilen sanayi atılımları, buna uygun bir yapıya sahip olmadığımız için ülkemizi olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁴ Tanzimat ile birlikte, Avrupa'nın üst yapı kurumlarının yavaş yavaş Türkiye'ye girdiği görülmektedir. Bir kapitalist üretim biçimine uygun düşen üst yapı kurumlarının bir feodal üretim biçimini yansıtan Osmanlı Devleti'nin yapsına ne denli uygun düşeceğine bakılmaksızın alınan bu üst yapı kurumları, kadın sorununa da Batı gözlüğüyle bakılması sonucunu doğurmada gecikmemiştir. Kuşkusuz Tanzimatın getirdiklerinden etkilenen çoğunlukla kentli kadınlar olmuştur.¹⁵

Bu dönemde kadınların eğitilmesi, dışarıya çıkması, jimnastik yapması, dans etmesi, fotoğraf çektirmesi gibi konular, Batı toplumsal yaşam şeklini ve mahrem olarak tanımlanan kadın yaşam alanlarının giderek toplumsallık ve

¹² Ana Britinica, C.I. s. 229.

¹³ Dilâver Cebeci, *Sosyolojik Açıdan Tanzimat Dönemi İstanbul'unda Türk Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme*, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1989, s. 98.

¹⁴ Cebeci, a.g.e., s. 133. v.d.

¹⁵ Fusun Tayanç-Tunç Tayanç, *Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın*, İstanbul, 1989, s. 109.

görünürlük kazanmasını sembolize etmiştir.¹⁶ Kadınlar istedikleri zaman dışarı çıkıp dolaşabilmekteydiler. Ancak yanlarına bir yakınlarını veya kendi cinslerinden birisini almaya özen gösterirlerdi. Kadınlar öyle sanıldığı gibi ömür boyu duvarlar arkasına kapatılmış değillerdi. İstanbul'a bu gerçeğin aksi düşüncelerle gelmiş olan Edmondo Amicis, "Türk kadınlarının esâretinden bu kadar söz edildiğini duyduktan sonra İstanbul'a kim gelirse gelsin, herkes için Avrupa'nın herhangi bir kentinde olduğu gibi her yerde, her saatte kadınları, görmek hayret verici bir şeydir" sözleriyle şaşkınlığını dile getirmiştir.¹⁷

Devlet memûriyetinde önemli görevler yapan kimseler zamanla pâdişahın gözünden düşüp cezalandırıldıklarında sahip olduğu mallara el konurdu. Ancak karısının mücevherlerine dokunulmazdı. Bu nedenle yüksek rütbeli memurların eşleri paralarını mücevherlere yatırırlandı.

Kentli kadınlar bu dönemde müsrifçe para harcayarak ve birbirlerini ziyaret ederek zamanlarını geçirirlerdi.¹⁸ Tanzimattan 25 yıl sonra İstanbul'da yayınlanan Terakki dergisindeki bir hanım okuyucunun mektubu şöyledir: "Bizim için iptida mektep lâzımdır, içinde irfanlı hocalar bulunsun, aklımız genişlesin. Çok safahata alıştık, bizi men eden bulunmuyor. Kokonolar evlerimize ayak basmadan evvel bir entârî dikmesine beş-on lira verildiği işitilmiş midir? frenk işidir deyû beş kuruşluk şeyi liralarla alıyoruz. Bu modalar çıkmadan çıplak mı gezer idik? Diyelim frenklerin işledikleri zariftir. Biz özensek onlar gibi işleyemez miyiz? Şükür bizim de ellerimiz vardır, aklımız vardır. İşte efendimiz bizim için islahhane emretmişler deyû durup söylüyorlar; oraya gidip çalışmalıyız... Hamaratlık edüp paramızı kokonolara vereceğimize, kendimiz yiyelim. Pederim Balıkesir'de memur iken o zavallı Anadolu kadınlarını gördüm ki çalışa çalışa erkeklerden ziyade kazanırlar. Biz hanımlık kurup sanki ne olacağız..." Bu mektup bize Tanzimat Döneminin aydın kadınının bir kimlik

¹⁶ Göle, a.g.e., s. 24.

¹⁷ Edmonda Amicis, İstanbul, (Çev. Beynun Akyavaş), Ankara, 1986, s. 220.

¹⁸ Cebeci, a.g.e., s. 136.

arayışı içinde olduğunu ve hangi zaaflarının bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ancak bu örneği Osmanlı ülkesinde bütün kentli kadınlar için söylemek doğru değildir. Dikkat edilirse bu kadın yüksek rütbeli bir memur kızıdır.¹⁹

Mahrem / namahrem, evin içerisi/dışarısı arasındaki sınırlar ve düzenlemeler Tanzimat Dönemiyle beraber sarsıntıya uğrayarak, özellikle kadınların yaşamını değiştirmeye başlamıştır. Bu dönemde moda ve salon dergileri, saç ve cilt bakımı, kozmetik kullanımı konularına yer vermekteydi.²⁰ Genç Türk hanımları esans satıcılarının devamlı müşterileriydiler. Far, kozmetik gibi makyaj malzemelerini Doğu'nun ve Batı'nın her çeşit ticaret mallarının satıldığı Mısır Çarşısından satın alınmaktaydılar.²¹

Osmanlı toplumunun Avrupa ile ilişkileri yoğunlaştıkça ve kültür alışverişi hızlandıkça, geleneklerde, yaşama şeklinde, kadın ve aile anlayışında da değişimler meydana geliyordu. Edebiyatta sosyal yaşam konu edilmeye başlanmış, felsefi görüşler ve kavramlar girmiş, güzel sanatlarla ilgili görüşler dünyavîleşmişti. Romana konu girmiş; peçeli, kafesli, az kadınlı bir sosyal yaşam, peçesiz ve ortak bir sosyal yaşama dönüşmüş ve kadın romanların da konusu haline gelmiştir. Bu tür romanlara örnek olarak Şinasi'nin **Şair Evlenmesi**, Namık Kemal'in **Gülnihal** ve **İntibah** adlı eserlerini verebiliriz. Bu değişme hep kadının serbestliği yönünde olmuştu. Bu yukarıdan başlayan zihniyet değişikliğinden orta ve alt tabaka aileleri de etkilenmişti. Avrupa modeli okulların ve bunlara devam eden hanımların çoğalması, geleneksel kadın davranışlarında bir takım değişimler meydana getirmişti.²²

¹⁹ Fındıkoğlu, a.g.m. s. 33; Cebeci, a.g.e., s. 137.

²⁰ Göle, a.g.e., s. 23.

²¹ Durand Formagne, **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, (Çev: Gülçiçek Soytürk), İstanbul, 1977, s. 125.

²² Cebeci, a.g.e., s. 132.

Abdülmecit Dönemindeki devlet adamlarının çoğu Avrupa'da bir süre yaşamış insanlar olduğu için Batı yaşam şeklini yerli yaşama taşamışlardı. Sarayda başlayan akım devlet memuru konaklarına da girmişti.²³ Beyoğlu Avrupa modalarının yansıdağı yer olmuştur.²⁴

Böylece, Doğu ile Batı arasındaki en önemli farklılığın, toplumsal örgütlenmeye (mahrem/namahrem) ilişkin olduğunun ipuçları, Tanzimat Döneminde verilmişti. Batılılaşmanın özünün, geleneksel toplumsal örgütlenme ve yaşam biçiminin, değiştirilmesini ifade eden "modernleşme" projesi olarak şekillenmeye başladığını da ilk olarak Tanzimat Döneminde görmekteyiz.²⁵

1856 Islahat Fermanıyla da Osmanlı toplumunda müslüman olmayanlar tarafından kadın çağın gereği olan, emeğin özgürleştirilmesi gerçeğine göre ele alınmış ve işlenmişti. Görünüşte kadın zgrleştirilerek, emek de zgrleştirilmiş olacaktı. Bütün bu çalışmaların sonucunda, kadın giyiminde ve davranışlarında toplumsal hoşgörü ortaya ıktı. Doğaldır ki, bundan en çok yararlanan da müslüman olmayanlar ve kadınları oldu.²⁶

²³ Ahmet Hamdi Tapınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1982, s. 156.

²⁴ Tapınar, a.g.e., s. 156.

²⁵ Gle a.g.e., s. 24.

²⁶ Ceveniz, a.g.e., s. 32.

II. BÖLÜM

TANZİMAT FERMANINDAN SONRA AİLE HUKUKUNU İLGİLENDİREN YASAL DÜZENLEMELER

1. TANZİMAT DÖNEMİNDE EVLENME KONUSUNDA ÇIKARILAN FERMANLAR

Tanzimat Döneminin devlet adamları mevcut aile hukuku ve evlenme geleneklerinin sorunlar yarattığının farkındaydılar. Bu konudaki yasama programları Sadrazam M. Emin Ali Paşa'nın Fransız Medeni Kanunu'nu kabul etme girişimine kadar ulaşmaktaydı. Ancak toplumsal yapı buna uygun olmadığından geleneksel evliliği düzenlemek için Padişah ve devlet adamları bazı fermanlar çıkarmakla yetinmişlerdi. Şerafettin Turan'ın incelediği bu fermanlar esas alarak, evlenme sırasında başlık ödemeyi yasaklamakta, ağır masrafların yapılmasını önlemek istemekteydi. Ferman, Cemaziyevvel 1260 / Mayıs 1844 tarihlidir ve şu konuları içeriyordu :

1. Reşit kız çocuğunun kendi isteği ile evlenebilmesi, velisinin bunu engellememesi,
2. Tekalif denilen başlık gibi ağırlıkların kaldırılması ve velisine bu gibi ödemelerin yapılmaması.¹

1872'de sözü edilen fermanın uygulamasıyla ilgili hükümet bildirimleri yayınlandı. Bu bildirimler on maddeden ibaret olup düğünlerde israfı yasaklıyor, başlık kaldırıldığı gibi mihri de yoksul, orta, zengin sınıflar için yüz kuruş, beşyüz kuruş ve bin kuruş olmak üzere üç kategoride saptıyordu. Çok yoksullar hiçbir şey vermiyeceklerdi. Böylece evliliğin kolaylaştırılması istenmekteydi. Bildiriler bunun dışında damadın düğünden sonra eşinin akrabalarına hediye vermesi yöntemini kaldırmaktaydı. Bundan başka düğünlerde; birinci, ikinci, üçüncü sınıf olarak üç bölüme ayrılmakta, her biri için ne kadar masraf yapılacağı ayrıntılarıyla belirtilmekteydi.² Kuşkusuz ferman ve bildirimlerin yaşayan gelenekleri ortadan kaldırdığı söylenemez, ama bunların belli bir gelişmeyi yansıttığı da açıktır.

XIX. Yüzyılda ülkemiz açısından önemli bir hukuk yapıtı olan Mecelle, bilindiği gibi aile hukukuna dair hükümleri içermemektedir. Fakat yukarıda değindiğimiz ferman ve bildirimler, aile ve evlilik kurumunu modernleştirme eğilimlerinin güçlendiğini göstermiştir.

1869 Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile İslam dünyasında ilk kez din hükümlerinden bağımsız uyruklu düzenlemesi gerçekleşmişti. Bu düzenleme büyük ölçüde 1851 Fransız yasasından etkilenecek hazırlanmıştır. Bu yasaya göre Müslim veya Gayri Müslim olmak önemli değildi.³ Bu ilke 1876 Kanun-

¹ Şerafettin Turan, "Tanzimat Devrinde Evlenme", *İş ve Düşünce Dergisi*, C. XXII/182 (1956), s. 14 v.d.

² İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Türkiye'de Ailenin Değişimi (Toplumbilimsel İncelemeler)*, (Yay.Haz.:Türköz Erder), Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1984, s. 87.

³ İlhan Unat, *Türk Vatandaşlık Hukuku (Metinler, Mahkeme Kararları)*, Ankara, 1966, s. 8 v.d.

Esasi ile de kural haline getirilmiştir. Buna rağmen Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nde, bir yabancı ile evlenen Osmanlı kadınının uyruğundaki değişiklik açık olmasa da dolaylı şekilde belirtilmişti. Bu şekilde evlenen bir kadın kocası öldüğü takdirde isterse üç yıl içinde Osmanlı uyruğuna dönebilmekteydi.⁴

Bu hükümlerden anlaşılacağı gibi, bir yabancı ile evlenen kadın Osmanlı uyruğunu yitirmekteydi. Ancak Osmanlı ile evlenen bir yabancı kadın Osmanlı vatandaşlığına kabul ediliyordu. Bu uygulama 1.Ocak.1929 tarihine kadar sürmüştür.⁵

Tabiyet-i Osmaniye Kanunu Türk Vatandaşlık Kanunu'nun kabulüne 23.Mayıs.1928 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.⁶

Osmanlıların İranlılarla evlenmeleri konusunda durum daha farklıydı. 1822 yılında yayınlanan Buyruldu-i Aliye ile (11 Rebiülahir 1273) sünni Osmanlı kadınlarının İranlılarla evlenmeleri yasaklanmıştı. Metnin sonunda yer alan "... böyle meçhülü neseb olan eşhasa kız verip alanlar ..." sözleri, bu yasağın erkekler için de geçerli olduğunu göstermekteydi. Emirde ayrıca, böyle bir nikahı kıyanların da cezalandırılacağı belirtilmektedir.⁷

1874'de çıkarılan bir Nizamname ile bu yasağın sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Buna rağmen bir evlilik olursa kendisi ve çocukları Osmanlı sayılarak vergi ve askerlik ile yükümlü tutuluyordu. Bu yasak da 5.Mayıs.1926'da yürürlüğe giren yasayla kalkmıştır.⁸

⁴ Kurnaz, a.g.e., s. 32.

⁵ Osman Fazıl Berki, *Devletler Hususi Hukuku*, Ankara, 1959, s. 55.

⁶ Unat, a.g.e., s. 111.

⁷ Kurnaz, a.g.m., s. 32.

⁸ Rona Aybay, *Kadının Uyruğu Üzerinde Evlenmenin Etkisi*, Ankara, 1980, s. 63 v.d.

2. 1858 ARAZİ KANUNNAMESİ VE AİLE

Osmanlı hukuk düzeninde genellikle İslam hukuku egemendi. Ancak, konu arazi olunca, örfi hukukun ağırlık kazandığı dikkat çekmektedir. Örneğin, İslam hukukuna göre ölen babanın mirası çocuklar arasında 1/3 esasına göre dağıtılırken, arazi konusunda bunu göremiyoruz.⁹

Bu konuyla ilgili olarak Osmanlı Devletinde değişik yasalara rastlanmaktadır. Devletin kuruluşundan 1568 yılına kadar olan dönemde, miri arazi tasarruf sahibinin arazisi erkek çocuğa geçerken, bu tarihte yapılan bir değişiklikle tapu bedeli ile kız çocuğa da geçmesi kabul edilmiştir.¹⁰

XIX. Yüzyılda Osmanlı ülkesinde tarımda, eğitimde görülen bazı yapısal değişimler ve bütün dünyanın yaşadığı haberleşme ve teknolojiadaki devrimin Osmanlı topraklarına yansımaları, klasik aile yapısını kentlerde olduğu kadar, kırsal alanda da yavaş yavaş değişim gecirmeye zorlayacaktır. Ortadoğu ülkelerinde kadının özgürleşmesi konusu da dönemin modernleşme ideolojilerinde önemli bir yer tutmaktaydı. Bütün Ortadoğu düşünürleri klasik aile yapısı, kadının toplumsal yeri üzerinde durarak değişiklik öneriyorlardı.

Kentlerde küçümsenmeyecek bir büyüme nedeniyle aile yapısında da modernleşmenin başlaması kaçınılmazdı. Anadolu'da Türklerin sosyal tarihi açısından önemli bir gelişme başlamaktaydı. Çukurova, Amik, Maraş yörelerinde aşiretlerin yerleştirilmeleri nedeniyle göçebe nüfus yeni bir yaşama geçmekteydi. XIX. Yüzyılın ortasında Ege bölgesinde ve Çukurova'da toprak işçiliği kırsal kesimdeki ailenin geçimini ve yapısını etkilemeye başlayan gelişmelerdi. Kırsal kesim de bu dönüşümü başlatan etkenlerden birisi de 1858 Arazi Kanunnamesidir.

⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1278 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, s. 369.

¹⁰ Halil Cin, *Eski Yunan ve Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali*, Ankara, 1979, s. 54 v.d.; Barkan, a.g.m., s. 345.

1858 Arazi Kanunnamesi uzun zamandan beri dağılan klasik arazi rejimini yeni bir gözle hukuksal yönden düzenlemek, tarımda özel girişim ruhunu teşvik etmek için çıkarılmıştır. Gerçi Kanunnamenin hızlı ve etkin bir şekilde özel mülkiyet düzenini gerçekleştirdiği, hele küçük ve orta sınıf çiftçiliği güçlendiren etkileri olduğu söylemek güçtür. Ancak işlenen toprakların tapulandırılması ve miras yoluyla geçmesi ister istemez kırsal kesimdeki büyük aileyi parçalayacak bir süreci başlatmıştır.¹¹

Arazi Kanunnamesi kadın hakları açısından çok önemli yeni bir görüş getiriyordu.¹² O zamana kadar, arazinin babadan çocuğa geçiş yöntemi kadınların aleyhindeydi. Tarla erkek çocuk varken, kız çocuğa geçemezdi. Erkek çocuk olmadığı zamanda da kız çocuğa bir miras hakkı olarak kalamıyordu. Sadece, kız çocuk, o tarlayı bedelini vererek kullanabilmekte, başkalarına göre bir tercih hakkına sahipti.¹³ 1858'de yapılan düzenleme ile arazi kız ve erkek çocuğa ücretsiz ve eşit olarak geçebiliyordu.¹⁴

Bir süre sonra çıkarılan irade-i seniyye ise arazinin babadan olduğu gibi anneden de oğluna ve kızına geçebileceğini belirtiyordu. İmparatorluğun tarım alanında Tanzimat hareketinin yaptığı bu türden etkiler ve yeniliklerden sonra 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ve bu kurumu metodik bir şekilde baştan başa yeniden düzenledi. Arazi Kanunnamesi Osmanlı Devletinde toprak yönetimi konusunda çıkarılmış ferman suretlerinin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Bir giriş ve üç bölüm halinde sıralanan 132 maddelik bu kanunnamede Osmanlı Devletinde mevcut toprak çeşitleri (Mülki topraklar, miri araziler, baltalık, mera gibi genel kullanıma açık araziler, boş topraklar) hakkında bilgi verilmekte ve bunların kullanımı, miras konuları üzerinde durulmaktadır.¹⁵

¹¹ Ortaylı, a.g.m., s. 85.

¹² Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara: 1973, s. 25-26.

¹³ Gökbilgin, a.g.e., s. 109.

¹⁴ Kurnaz, a.g.m., s. 29.

¹⁵ Gökbilgin, a.g.m., s. 108.

Arazi Kanunnamesinde eskiden beri mülk olan toprakların, bu durumu kabul edildiği gibi, kanunun 8. maddesi çiftliklerdeki ferdi tasarrufu da kabul edip bunlara tapu vermektedir. Buna karşılık bir köy halkının arazi üzerindeki kolektif mülkiyetini yasaklayarak ortak mülkiyet sistemini önlemekte yani özel mülkiyetçi bir toprak rejimini esas almaktaydı.¹⁶ Ancak köye ait baltalık, mera gibi alanlarda ortak mülkiyet vardı.¹⁷ Kanunnamenin aksak bir yönü vardı; özel mülkiyet haklarını kabul ettiği malikane sahiplerinin devlet ve köylü ile olan ilişkileri açıklamamıştır. Büyük toprak sahipleri devleti dolandıran ve köylüyü ezen bir zümre olarak, güçlerini sürdürdü.¹⁸ Bu durum kırsal kesimde yaşayan Türk ailesini maddi ve manevi bakımdan olumsuz olarak etkiledi.

XIX. Yüzyılda kırsal bölgelerden ülkenin İstanbul, Beyrut, Selanik gibi büyük kentlerine yapılan göçle de niteliksel bir değişim görmektedir. Daha önce büyük kentlere bekar nüfus göç etmekte ve kısmen mevsimlik olarak kalırken, artık çeşitli nedenlerle aile göçlerinin başladığı görülmektedir. İstanbul'un surlara yakın bölgesinde, Haliç civarında ilk gecekondulaşma başlamıştır. Bu olguları kentleşme ve çekirdek aileye geçişin başlangıcı olarak nitelendirebiliriz.¹⁹

Ayrıca Arazi Kanunnamesiyle birlikte, daha önceki dönemlerde Osmanlı yasalarına göre evlenen kızlardan alınan Gelinlik Vergisinde kalkmıştır.²⁰

¹⁶ Barkan, a.g.m., s. 277.

¹⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 170.

¹⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğusu**, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara: 1984, s. 119.

¹⁹ Ortaylı, a.g.m., s. 86.

²⁰ Taşkıran, a.g.e., s. 26.

3. ESARETİN VE CARIYELİĞİN KALDIRILMASI

Savaşlarda esir edilen veya para ile satın alınan erkeklere köle, kadınlara cariyeye adı veriliyordu. Cariyeler de köleler gibi alınıp satılabilirdi. Cariye ticareti yapanlar onları alıp yetiştirdikten sonra tekrar aldığı fiyatın birkaç misline satabilmekteydi. Cariyeler yeteneklerine göre müzik, şiir, edebiyat, Kur'an okuma, ev yönetimi gibi konularda eğitilerek yetiştirilmekteydi. Doğal olarak bu eğitimin amacı daha çok ticaretle ilgiliydi. Çünkü iyi eğitim görmüş cariyeler daha iyi para ediyordu.²¹

Kural olarak kölelerin daha iyi yetiştirilmelerini sağlamak amacıyla saraya henüz genç yaşta alınırlardı. Güzellik yönünden ümit vermeyenler ahçı, oda hizmetçisi, çamaşırcı gibi yetiştirilirdi.

İyi bir aile yanında büyüyen ve yaratılış olarak güzel bir cariyeye çok iyi bir evlenme şansına sahip olabilirdi. Eğer bir baba oğlunu kendi dengi özgür bir kızla evlendirecek durumda değilse büyük hanımların birinin haremindedir yetişen cariyelerden birini satın alırdı. Bu gibi durumlarda satın alma parasından başka bir masraf pek gerekmezdi. Bir cariyeye özgür bir erkekle evlendiğinde kölelikten kurtulurdu.²² Köleler gibi cariyeler de efendileri tarafından serbest bırakılabilirdi. Çünkü İslamiyet'e göre, köleyi serbest bırakmak büyük sevaptı. Bu şekilde serbest bırakılan cariyeye-esirlerde olduğu gibi-bir "ıtkname" denilen bir özgürlük belgesi verilirdi.²³

Satıldığı konak veya sarayda kendini kabul ettirebilen güzel ve yetenekli cariyeler evin efendisine çocuk verdikleri takdirde, evin hanımı bile olabiliyordu. Osmanlı sarayında adeta saltanat sürmüş olan Hürrem Sultan, Kösem Sultan gibi hanımlar cariyelikten yetişmişlerdir.

²¹ Pakalın, a.g.e., C.I., s. 259. vd.

²² Onay, a.g.e., s. 30.

²³ Kurnaz, a.g.e., s. 30.

Cariyelerin yiyecek ve giyecek bakımından evin hanımından pek farkı yoktu. Genellikle cariyelere iyi davranılırdı. Sert efendilerle karşılaştıklarında başka birine satılmayı teklif edebiliyorlardı. Cariyenin bu isteği kabul edilmezse evden kaçıp bir esirciye sığınırdı.²⁴

Cariye satışlarında pencik denen bir vergi alınırdı.²⁵

Esir ticaretinin ve cariyeliğin kaldırılmasına yönelik çabalar XIX. yüzyıl ortalarında başladı. Konuya ait bulunan ilk belge 27 Ocak 1847 tarihidir. Bu tarihte Bağdat valisine yazılan emirde, Afrika kıtasında esir ticareti yasaklanmaktadır. Ancak Mustafa Reşit Paşa tarafından 28 Kasım 1849 tarihinde Trablusgarp, Libya valiliğine gönderilen yazıdan, bunun pek uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Bu yazıda, esir ticareti sırasında esirlere insanca davranılması isteniyordu. Esirlere kötü davranan kişilerin cezalandırılacağı belirtiliyordu.

Mustafa Naili Paşa 14 Şubat 1853 tarihinde Irak, Hicaz ordu komutanları ile Bağdat valisine, içteki esir alımlarının gizli tutulmasını ülkelere zenci köle taşınmamasını emretmekteydi.²⁶ Bu belge, cariyelik konusunda bir dış baskı olduğunu buna karşılık içte yönetici ve memurların gevşek davrandıklarını göstermektedir.

Cariyeliğin kaldırılması konusunda Batı, Osmanlı Devletini etkilemiştir. Bazı yazarlara göre de Abdülmecid Avrupaya hoş görünebilmek için esir ticaretini yasaklamıştır.²⁷ Çünkü Osmanlı Devleti 1856 Paris Antlaşması ile Avrupa Devletler Topluluğu'nun kabul ettiği yöntemlere uymayı, bu topluluğun hak ve görevlerini yerine getirmeye söz vermişti. Osmanlı Devleti bu Antlaşmaya dayanarak zenci esir ticaretini kaldıracağını, bu ticaretle uğraşanları

²⁴ Kurnaz, a.g.m. s. 30.

²⁵ Pencik Osmanlı Devletinde gümrük idaresince belirli bir vergi karşılığında köle sahibine verilen sahiplik hakkını gösterir belgedir. Bkz: Pakalın, a.g.e., CII. s. 767.

²⁶ Kurnaz, a.g.e., s. 30.

²⁷ Tanpınar, a.g.e., s. 138.

cezalandıracağını, esirlere özgürlük belgelerinin verileceğini, esir pazarlarının yasaklanacağı belirtilmiştir.²⁸

Müslümanlıktaki esaret kurumunu zamanın Amerika ve sömürgelerdeki esaret kurumu ile karıştırmamak gerekir. Osmanlı Döneminde kölelerin sosyal durumlarından memnun olduğu, çoğunun özgür olduktan sonra yurtlarına dönmemelerinden anlaşılmaktadır.²⁹

Osmanlı Devletinde cariyeliğin kaldırılması bu işi geçim kaynağı haline getirenleri memnun etmemiş, Hicaz, Cidde ve Kafkasya'da yer yer isyanlar çıkmıştır.³⁰ Bununla beraber, cariyeliğin kaldırılması kararı kağıt üzerinde kalmıştır. Çünkü saltanatın kaldırılmasına kadar (1 Kasım 1922) sarayda çok sayıda cariye bulunduğunu biliyoruz.

²⁸ Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Ankara: 1958, s. 67. vd.

²⁹ Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahrada Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Erzurum, 1970. s. 23.

³⁰ Tanpınar, a.g.e., s. 260.

III. BÖLÜM

TANZİMATIN OSMANLI KADINININ KÜLTÜREL YAPISINA OLAN KATKILARI

Bir toplumda değişme başladığında bu değişim planlanan alanlar kadar, planlanmayan alanlarada geçer. Osmanlı Devletinde de modernleşme toplumun her kesimine ve kurumuna sıçradı. Osmanlı aile yapısı ve Osmanlı kadını da bu gelişmelerin dışında kalmadı.

Tanzimat Döneminde Osmanlı kadının yaşamında önemli gelişmeler başlamıştı. Kadının yaşamı ayrı bir renge bürünmüştür. Bu renk değişikliğini yalnızca modadan, günlük yaşamdan, tüketim kalıplarındaki farklılaşmadan, yabancı dil öğrenmek veya piyano çalmak gibi yeni zevklerden ibaret görmemek gerekir. XIX. yüzyılda Osmanlı ülkesinde eğitimde ve kültürel yapıdaki değişmeler ve bütün dünyanın yaşadığı haberleşme ve teknolojiideki devrimin Osmanlı topraklarına da yansıması, klasik aile yapısını değişim geçirmeye zorlayacaktı. Osmanlı Devletinde kadının özgürleşmesi sorunu bu dönemin modernleşme ideolojisinde önemli yer tutmaktaydı.¹

¹ Ortaylı, a.g.e., s. 194.

Tanzimat Döneminin getirdiği sosyo-kültürel değişim üst ve orta tabaka kadının toplumsal yaşama girişini hazırlayan altın bir dönem olmuştur. Sanayileşme ve kentleşmenin yavaşlığına rağmen toplumda kadının kültürel gelişmelerin de katkısıyla ılımlı bir özgürleşme sürecine girdiği görülmektedir.²

1. EĞİTİM - ÖĞRETİM

Yeni toplumun mihenk taşı, hem kafaları, hem de yürekleri eski düzenin kısıtlamalarından kurtaracak olan laik eğitim düzeniydi. III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmut (1808-1839) belirli alanlarda laik eğitimin gereksinimini görmüşlerdi. Subay, yönetici, mühendis ve doktor yetiştirecek teknik okullar açmışlar, geliştirmişler, ancak matematik, bilim ve yabancı dil gibi temel eğitiminden yoksun öğrenciler yüzünden bu girişimleri sınırlı kalmıştır. Ulema gücünün temelini oluşturan ve hala geleneksel konuları, geleneksel yollarla öğreten okullar Müslümanların ilk eğitimini tekel altında bulundurmaktaydı. Bu okullardan mezun olanlar yeni teknik öğrenim için hazırlıklı değillerdi. Bunun tek çözümü laik bir ilköğretim düzenini getirmektir. Ancak Tanzimatçılar bile bunun ulemaya açıkça meydan okumadan, dikkatle yapılması gerektiğini daha 1839'dan önce bile görülebiliyordu.³

XIX. yüzyılda Osmanlı Devletinde, eğitim sisteminde karakter ve yönetim bakımından birlik bulunmuyordu. Eğitim kurumları aralarındaki farklılıklara göre dört gruba ayrılıyordu; devlet eğitim kurumları, medreseler, azınlıkların eğitim kurumları, Osmanlı Devletinde, yabancı uyruğunda bulunan kişi veya toplulukların eğitim kurumları.

Devlet eğitim kurumları, II. Mahmut döneminde itibaren devletin gereksinimi için açılan okulları kapsamaktaydı. Bu okullar devlet bünyesinde

² Ortaylı, a.g.e., s. 86.

³ Show, a.g.e., s. 141.

kurulan bir teşkilat tarafından, devlet hazinesinden sağlanan para ile yönetilmekteydi.⁴

Tanzimat öncesinde eğitim alanında yapılan yenilikler, yeni okulların açılması daha çok askeri amaca yönelikti. 1827 de açılan Tıbhane-i amire ve 1828'de açılan Cerrahhane'nin 1831'de düzenlenip, 1838'de birleştirilmesi hep orduya destek içindi. Böylece ordu içindeki bir takım hastalıklar, doğudaki kolera salgını önlenebilecekti.

Yine Mühendishanelerin açılması, ilk Harp Okulu kuruluşu (1834) orduyu güçlendirmeyi hedefliyordu.⁵

Medreseler sosyal yaşamla ilişkisini kesmiş ve tamamen dini karektere bürünmüş öğretim kurumları idi. Şeyhülislamlik tarafından ve vakıf gelirleri ile yönetilmekte ve ilmiye sınıfının kontrolü altındaydı.

Azınlık eğitimi, azınlıkların sahip olduğu eğitim teşkilatı idi. Bu teşkilata dahil her dereceden okullar, azınlıklar tarafından kurulmakta ve onların parası ile işletilmekteydi. Devlet 1856 yılından beri sadece, bu okulların öğretim yöntemlerini saptamakta ve öğretim üyelerini atamaktaydı.

Yabancı eğitim sistemi Osmanlı Devletinde yabancı kişi veya topluluklar tarafından kurulmuştur.⁶

Tanzimat Dönemine kadar kadının bugünkü anlamda, kadının aile çerçevesi dışında eğitim ve meslek yaşamı olmadığı ve kadın için eğitimin ancak dini konularda bilgi sahibi olmaktan ibaret olduğu görülmektedir. Müslümanların yerine getirmekle yükümlü oldukları ibadetler için gereken bilgileri evlerde ve mahalle mekteplerinde hocalar aracılığı ile öğrenmek yeterliydi. Kadınların eğitimini sağlayan resmi bir kurum yoktu. Aslında o zaman ki anlayışa göre buna gereksinim de duyulmuyordu. Kızlar belirli bir yaşta, hatta küçük denilecek

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1983, C. VII, s. 193.

⁵ İnci Engünün, "Feminizm", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, C. III, s.186; Berkes, a.g.e., s. 163.

⁶ Karal, a.g.e., s. 193.

yaşta evlendiriliyor, bu bakımdan yetiştirilmiş bir kız içinde biraz okuyup yazma bilmek, zarif elişleri işlemek yeterli sayılıyordu.⁷

Bununla birlikte yüksek tabakalar arasında son zamanlarda özel olarak edebiyat, resim, müzik dersi alanlara da rastlanmaktadır.⁸ Fakat bunlar kadının sosyal yaşamda serbest etkinlik sınırlarını ve gücünü artıran, toplum içinde prestij sağlayan unsurlar değil, tamamen zevk için yapılan uğraşlardır.

Osmanlı edebiyatında tanınan kadınların çoğu aydın insanların kızlarıydı ki ya babaları yetiştirmişti.⁹ yada özel öğretmenler tarafından yetiştirilmişti. XIX. yüzyılda yaşayan kadın edebiyatçılarımız arasında Nesibe Tefrika, Leyla Hanım, Şeref Hanım, Fatma Aliye Hanım yer almaktaydı. Bu dönemde İstanbul'daki zengin ailelerin kızlarının eğitimi çoğunlukla yabancı öğretmenlerin elinde idi.¹⁰ Bu kadın yazarlarımızla içinde en önemli olanı Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'dır (1862-1914). Özel öğrenim olanaklarıyla yetiştirilen Fatma Aliye Hanım Fransızca'dan çeviriler yaptı, tarih ve felsefe eserleri yanısıra bir kadın yazar olarak, roman türünün ilk örneklerini verdi. Eserleri arasında **Muhadarat** (akılda tutulan öyküler yararlı bilgiler) (1862), **Refet** (1898), **Udi** (1898), **Nisvan-ı İslam** (müslüman kadınları (1892), **Taceddüd-Zevcat** (Eş çokluğu) (1899), **Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı** (1916) sayılabilir.¹¹ Fatma Aliye Hanım ilk kadın yardım derneği olan Cemiyet-i İmdadiye'nin kurucuları arasında yer almıştır.¹² Babası gibi Fransızca öğrenen ve Avrupalılarla Müslümanlık üzerine tartışmalar yapan Fatma Aliye çok eşli evlenme geleneğinin artık savunulamıyacağını açıkça iler sürmüştür. Fatma Aliye çok eşliliğin doğa yasalarına uymadığını zaten Kur'an'da da birden fazla kadınla evlenmenin bir Tanrı emri olarak geçmediği tezini savundu.¹³

⁷ Taşçıoğlu, a.g.e, s. 10.

⁸ Engünün, a.g.m., s. 186; İnan, a.g.e., s. 88.

⁹ Taşçıoğlu, a.g.e., s. 10.

¹⁰ Onay, a.g.e., s. 30.

¹¹ **Görsel Genel Kültür Ansiklopedesi**, C. V, s. 3147.

¹² Taşkiran, a.g.e., s. 38.

¹³ Berkes, a.g.e., s. 329.

II. Mahmut Döneminde kurulan Batı tarzı okullar ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi ile devlet teşkilatında başlatılmış olan yenilikler topluma yayılmıştır.¹⁴

III. Selim Döneminde başlayan II. Mahmut Devrinde genişleyen ve Abdülmecit zamanında gelişen eğitim hareketleri medresenin direnişiyle karşılaştı.¹⁵ Lale Devrinden beri daha çok askerlik alanında yenileşme çabalarıyla gelen ve teknik bilgiler medrese dışında kurulan Hendesehane gibi okullarda öğretilmeye başladı. Hatta ulemadan olan kişilerin medreseyi bırakarak bu okullara geçtiler.¹⁶ Medreseler ise kendisini yeniden düzenlemeyi düşünmedikten başka ülkede yapılan reformlara karşı savaşıyordu.¹⁷

II. Mahmut Döneminde diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi ilköğretim mahallelerde cami ve mescidin yanında bulunan sıbyan mekteplerinde yapılırdı. Bunların amacı çocuklara Müslümanlığı öğretmektir. Çocukların bir zanaate konmadan önce bu okullarda Kur'an, namaz gibi din bilgilerini alma zorunluluğunu uygulamak isteyen fermanlar çıktığı olurdu.¹⁸ 1824'de II. Mahmut böyle bir ferman çıkarmıştı. Bu fermanda halkın geçim düşüncesiyle çocuklarını beş-altı yaşlarında zanaatkarlar yanına çırak vermesi yüzünden cahilliğin genişlemekte yani İslamı bilmez hale gelmekte olduğunu; İslamlıkta dünya işlerinde her işin başında din gereklerini öğrenmek geldiğini; bunun yapılmamasının Tanrı yardımından yoksun kalışın baş nedeni olduğunu; din işlerini ve İslam inançlarını öğrenme bir din gereği olduğu için bundan sonra çocukların zanaata verilmeyip mahalle mekteplerine verileceğini bildirmekteydi. Bunu yapmayanları hoca ve mahalle imamları, kadılara söyleyecekti. Yanında öksüz çocuk olan esnaf bunları mahalle mektebine yollayacaktı. O dönemin

¹⁴ Sina Akşin, "Siyasal Tarih", Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti (1600-1908), İstanbul, 1992, s. 11.

¹⁵ Karal, a.g.e., s. 184.

¹⁶ Berkes, a.g.e., s. 158.

¹⁷ Karal, a.g.e., s. 184.

¹⁸ Berkes, a.g.e., s. 159.

koşulları altında anne baba çocukları Kur'an okullarına vermektense usta yanına çırak olarak vermesi daha zorunlu bir tutumdur.¹⁹ II. Mahmut Döneminde Batılı tarzda bir ilköğretim meydana getirme girişimi yapılmışsa da bu konuda ciddi bir başarı sağlanamamıştır.

Tanzimat Fermanında eğitimle ilgili herhangi bir hüküm yoktur. Bu durum, Tanzimat aydınlarınınca, eğitimin öneminin kavranmamış olduğu anlamına gelmez. Eğitimde yenileştirme gereği daha XVIII. yüzyılın ikinci yarısında anlaşılmiş ve o andan itibaren de ordunun ihtiyaçları için, medresenin dışında olmak üzere, teknik ve meslek okulları açılmaya başlamıştır. Batılı uzmanlardan yararlanılarak Batılı yöntemlere göre açılan bu okullarda yabancı dil de öğretilmekteydi.

Tanzimat Fermanını ilan eden Mustafa Reşit Paşa için bu fermandaki ilkelere göre yapılacak reformun garantisi eğitim olacaktır. Yeni bir hukuk düzeni ancak, hak ve görevlerini bilen nesiller yetiştirilerek kalıcı olabilir. Medrese bütün İslam ülkelerinde bozulmaya başlamıştı. Mehmet Ali Paşa, Mısır'ı Osmanlı Devleti ile boy ölçüşebilecek bir duruma getirirken; medreseden v.e ulemadan değil Avrupa tarzında kurulan okullardan ve Avrupa'da yetişmiş gençlerden yararlanmıştı. Bu bakımdan Mustafa Reşit Paşa'nın çağdaş bir eğitim sistemini kurması zorunluydu.²⁰

1845'de Yüksek Şurada söylediği açıy nutkunda Abdülmecit eğitimin amaçlarını kısa bir şekilde "din ve dünya için gerekli olan din bilgilerini ve yararlı olan bilimleri (fenleri) yaymak ve halk arasında cahilliği kaldırmak" olarak özetledi ve eğitime önem verilmesini istedi. Bir Maarif Meşveret Meclis'i kurulduğunu bildirdi. Bu meclisin hazırladığı rapor, aynı görüşü şu şekilde tekrarlamaktadır: "Her insan için önce kendi dinini öğrenmek, sonra kendisini başkalarının yardımından bağımsız kılacak bir eğitim görerek yararlı bilimleri ve sanatları elde

¹⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Cevdet Tarihi*, İstanbul, 1309, C. XII, s. 227 v.d.

²⁰ Karal, a.g.e., s. 168.

etmek gereklidir.”²¹

Abdülmecit'in eğitim hakkındaki isteklerini incelemek ve programlaştırmak için bir Meclis-i Maarif-i Muvakkat (Geçici Eğitim Meclisi) kuruldu. Sekiz kişilik olan bu meclise Batı kültürüne sahip kişiler de alınmıştı. Bu meclis eğitimin Batıda olduğu gibi ilk, orta ve yüksek derecelerine göre düzenlenmesi gereğini belirtti. Sıbyan mekteplerinin iyileştirilmesini, rüştiye okullarının halk için gerekli bilgiyi, zamanın gereksinimlerine göre verecek şekilde düzenlenmesini, yatılı bir Darülfü'nun açılmasını ²² ve bir Encümen-i Daniş ²³ kurulmasını karar altına aldılar. Bundan başka bütün bu öğretim dereceleri için gerekli yönetmelik ve program tasarımlarını meydana getirmek ve eğitim işlerine başkanlık etmek üzere bir Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmasını teklif ettiler. Bu teklif Hükümetçe kabul edildi ve 1846'da söz konusu meclis kuruldu.

Devrin önde gelen aydınları bu meclise atandılar. Aralarında Ali Paşa, Fuat Paşa gibi sonradan sadrazam olanlar da verdi.

Meclis-i Maarif-i Umumiye'i eğitim çalışmalarının ilkelerini belirten bir yasa hazırladı. Bu yasaya göre ilköğretim zorunlu ve parasız olacağı gibi Orta öğretim de parasız olacaktı. Bundan başka Darülfünun kurulmasına girilecekti. Bu konuların gereği gibi sağlanması için yeni kurulmakta olan eğitim sisteminin ulema yönetimine bırakılmaması gerekiyordu. Bu nedenle ilk ve orta öğretime başkanlık etmek üzere 1847'de Mekatib-i Umumiye Nezareti kuruldu. ²⁴

1851'den 1857'ye kadar bazı yerlerde Rüştiye Mektepleri açıldı. Bu dönemde Kutsal Yerler Meselesi ve ardından gelen Kırım Savaşı (1854-1856) devleti fazlaca uğraştırmıştı. 1856'da ilan edilen Islahat Fermanında eğitime yer

²¹ Berkes, a.g.e., s. 202; Cahit Bilim, **Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)**, Eskişehir, 1984, s. 21.

²² Karal, a.g.e., s. 170.

²³ Encümen-i Daniş Darülfünun'a kitaplar hazırlamak ve Türk dilini geliştirmek amacıyla kurulmuş ilk Türk bilim akademisidir. Bkz. Bilim, a.g.e., s. 24; Karal, a.g.e., s. 205.

²⁴ Karal, a.g.e., s. 170, Bilim, a.e.g., s. 22.

verilmişti.²⁵

1856 Islahat Fermanı'na göre Osmanlı halkı okullar için konulan kurallarda yaş ve sınav konusunda kararlaştırılmış olan şartları yerine getirdikleri takdirde hiçbir ayırım yapılmaksızın Devletin asker ve sivil okullarına kabul edileceklerdir. Bundan başka her topluluk eğitim ve sanat okulları açmaya yetkilidir. Fakat bu gibi genel okulların ders yöntemlerinin saptanması ve öğretmenlerinin seçimi, üyeleri Hükümet tarafından atanacak karma bir eğitim kurulunun denetiminde olacaktır. ²⁶

Müslüman olmayanlara verilen ayrıcalıkların geniş boyutlara ulaşması, eğitimin artık devlet politikasında yer alması gerektirdiğinden eğitim işlerinin kabine ye dahil bir Bakan tarafından yürütülmesi için 29 Nisan 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti kurularak Nazırlığına Sami Abdurrahman Paşa getirildi. Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıyla Türkiye'de gerçek anlamda bir eğitim bakanlığının temeli atıldı.²⁷

1869'da Saffet Paşa'nın Maarif Nazırlığı döneminde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkarıldı.²⁸ Saffet Paşa Doğu ve Batı dillerini bilen bir kişi idi. Görüşleri bu belgeye yansımıştır. Bu belgede, Avrupa'ya Tanzimattan sonra giden ve önemli konumlara gelen kişilerin etkileri olmuştur. Bu belge, üniversite dahil, bütün ilköğretim basamaklarında yapılacak eğitim ve öğretimin esaslarını belirterek, okutulacak dersleri, kayıt ve kabul işleri kız ve erkek çocukların öğrenimlerini nasıl yapacaklarını, öğretmenlerin alacakları maaş gibi sorunları esasa bağlanmıştır.²⁹

²⁵ Bilim, a.g.e., s. 26.

²⁶ Karal, a.g.e., s. 3.

²⁷ Bilim, a.g.e., s. 26.

²⁸ Berkes, a.g.e., s. 209; Cavit Binbaşıoğlu, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Ankara, 1982, s. 141; Ortaylı, a.g.e., s. 146; Bilim, a.g.e., s. 32.

²⁹ Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 32.

1. Kız Sıbyan Mektepleri

İlköğretimde en önemli düzenlemeler 1869 Maarif Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra yapıldı.³⁰ Nizamnamede her mahalle veya köyde en az bir sıbyan mektebi kurulacaktır. İslam ve azınlıklar karışık olan mahalle veya köylerde bulunan toplulukların İslam mektebi ayrı azınlık mektebi ayrı olacaktır. (madde 3). Bir mahalle veya köyde iki topluluğa ait iki sıbyan mektebi varsa ve o yerde kız sıbyan mektebi açılmasında bir sakınca yoksa, o iki sıbyan mektebinden biri kızlara ayrılacaktır. Sıbyan mekteplerinin bulunmadığı köylerde veya mahallelerde o yerin kızları da erkek sıbyan mekteplerine kabul edilecekler fakat erkek çocuklardan ayrı bir tarafta ve sırada oturacaklardı (madde 12).

Sıbyan mekteplerinde öğrenim süresi 4 yıldır.³¹ Eskiden olduğu gibi 6-10 yaşındaki erkek, 7-11 yaşındaki kız çocukları için devam zorunluluğu konmuştu (madde 9, 11, 12). Nizamname'nin Sıbyan Mekteplerine getirdiği en önemli yenilik program konusundaydı. Nitekim belirlenen program Elif, Kur'an, Tecvid, Ahlak gibi dini bilgilerin yanında, Özet Hesap, Osmanlı Tarihi ve Coğrafya ile faydalı bilgileri kapsıyordu (madde: 6). Böylece öğrenciler hem yaşama hazırlanmış olacaklar ve hem de isteyenler Rüştîye Mektepleri'ne sınavsız girebileceklerdi. Nizamnamede ayrıca kızlara kadın öğretmenlerin ders vermesi isteniyordu (madde: 5,16).

Nizamname'nin belirtilen şekilde düzenlenmesi için harekete geçildi. 25 Nisan 1870 tarihinde okullarda okutulacak kitapların yazımı ve tercümeleriyle ilgili 13 maddelik bir yönetmelik yayınlandı. Yönetmelikte önce kitapların mümkün olduğu kadar sade bir dille yazılması, öğrencileri özendirici olması isteniyordu. Kitaplar yazılırken olaylar tarafsızca ve yorum yapılmadan olduğu gibi aktarılacak, ancak çocuklara mutlaka vatan sevgisi verilecekti.

³⁰ Bilim a.g.e., s. 41.

³¹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul, 1970, s. 92.

Sıbyan Mekteplerinin düzenlenmesi için 4 Mayıs 1870'de Meclis-i Kebir-i Maarif'in İlmiye ve İdare Daireleri üyelerinden seçilen dört kişiden oluşan bir İslah-ı Mekatib Komisyonu kurulmuştu. Komisyon önce İstanbul'daki mekteplerin günün şartlarına uyum sağlayarak birer öğretim kurumu haline getirilmesi için çalışmalara başladı. Bu çalışmaların sonucunda İslah-ı Mekatib Komisyonu Sıbyan Mekteplerinde uygulanacak öğretim metodlarıyla ilgili bir programı Maarif Nezaretine sundu.³² Komisyon üyelerinden Tanzimat Devrinin yetiştirdiği eğitimcilerin başında gelen Selim Sabit Efendi'nin³³ hazırlamış olduğu ve daha sonra kitap olarak yayınlanan bu pedagojik eser "Rehnümay-ı Muallimin" adını taşıyordu.³⁴ Burada önce çeşitli öğretim metodlarına değinilerek bütün öğrencilerin derse katılmasının en iyi metod olduğu belirtiliyor, derslerin sınıf yöntemi yapılarak, öğrencilerin seviyelerine göre program uygulanması isteniyordu. Erkek çocuklar kadar kız çocuklarının da okutulması gereğine değinilen rehberde öğretim, sınav ve tatil zamanlarının düzenli olmasının faydaları dile getiriliyordu. Ayrıca öğretmenlerin Türkçe'yi iyi okuyup yazması, güzel konuşması, bilgili ve öğrencilerine karşı sevgi dolu olması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Yeni yöntemlerin uygulanmasına ilk olarak İstanbul'da başladı. 1872'de Nur-u Osmaniye'de örnek bir mektep açıldı. Eğitim tarihi kaynakları bunu Türkiye'de açılan ilk "İptidai Mektebi" olarak nitelendirirler. Tanzimat Devri'nde bundan başka İptidai Mektebi üç tane daha, o da İstanbul'da Simeskeşhane, Bayezid ve Saraçhane'de açılmıştır.³⁵

³² Bilim, a.g.e., s. 41 vd.

³³ Selim Sabit Efendi, Türkiye'de pedagojinin yayılmasına çalışmış olan ilk eğitimcilerdendir. Bkz. Bilim, a.g.e., S. 42; *Ana Britanica*, C. XIX, s. 223,

³⁴ Koçer, a.g.e., s. 97.

³⁵ Bilim, a.g.e., s. 42 v.d.

2. Kız Rüştîyeleri

Tanzimat Döneminin en önemli girişimlerinden biri, ortaöğretim alanında 1858'de Kız Rüştîyeleri açarak kız çocuklarının eğitim olanağını geliştirmek olmuştur.³⁶ 1869 Maarif Nizamnamesi'ne göre büyük kentlerde halkı müslüman ise sadece İslam, sadece Hıristiyan olan kasabalar da ise Hıristiyan rüştîyesi ayrı, Müslüman Rüştîyesi ayrı yapılacaktı. Bu şekilde halkı karma olan kentlerde rüştîye okulu bulunacak olan insan sayısı 500 haneyi geçmesi gerekmekteydi. Bu okullar şimdilik İstanbul'da ve sonra dâili merkezî olan yerlerde açılacaktı (madde: 22).

Kız rüştîyelerinin öğretmenleri kadın olacaktı. İstenen derecede kadın öğretmen bulunmazsa, ileride yetkili bayan öğretmenler yetişinceye kadar yaşlı ve bilgili erkek öğretmenler de kız rüştîyelerine öğretmen olarak atanabilirlerdi (madde: 23).³⁷ Nitekim bu çeşit okullarda çocukları okutacak kadın öğretmen bulunmadığı için, nakıştan başka dersler yaşlı erkek öğretmenlere okutturulmuştur.³⁸

İlk kız rüştîyesi İstanbul'un Sultan Ahmet semtinde açılmıştır. 1869 Maarif Nizamnamesi'nde kız rüştîyelerinin İstanbul dışına da götürülmesi kararlaştırılmışsa da bu konu Abdülhamid Devrine kadar gerçekleştirilememiştir.

Kız rüştîyelerinin ders programı şu şekildeydi:

"1. sınıf: Ulûm-ı diniyye, Ahlak, Mâlûmat-ı Nâfia, Lisan-ı Osmanî, Hesap, Sülûs, Rik'a.

2. sınıf: Ulûm-ı diniyye, Arabî, Farisî, Hesap, Tarih, Sülûs, Rik'a, Terzilik.

3. sınıf: Ulum-ı diniyye, Kirâat-ı Türkiyye, Arabî, Farisî, Lisan-ı Osmanî, İmlâ,, Hesap, Coğrafya, Tarih, Sulûs, Rik'a, Nakış.

³⁶ Ortaylı, a.g.m., s. 86; Kurnaz, a.g.m., s. 9; Taşkıran, a.g.e., s. 27; Güzel, a.g.m., s. 858; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 1982, s. 117.

³⁷ Koçer, a.g.e. s. 93.

³⁸ Taşkıran, a.g.e. s. 27; Bilim, a.g.e., s. 52.

4. sınıf: Ulûm diniyye, Kıraat-ı Türkiyye, Arabî, Farisî, Lisan-i Osmanî, İmlâ, Hesap, Coğrafya, Medhal-i Kavaîd, Tarih, Sulûs, Rik'a, Nakış.”³⁹

Din dersleri her toplumun kendi dili ile verilirdi. Müslüman olmayanlar kız rüştiye okullarında Arapça ve Farsça kurallar başlangıcı yerine kendi dillerinin başlangıçlarını okurlardı. Müslüman olmayan çocukların din ile bütün dersleri onların dini başkanları yada görevlendirecekleri kişilerce anlatılırdı.⁴⁰

İlk kız rüştiyesinin açıldığı 1859'de İstanbul'da 13 erkek rüştiyesi bulunmaktaydı.⁴¹ İlk erkek rüştiyesi ise 1847'de açılmıştı.⁴² Bu erkek rüştiyelerindeki öğretmen sayısı 1-6 arasında değişirken, ilk açılan kız rüştiyesindeki öğretim kadrosu 2 erkek ve 1 nakış öğretmeninden ibaretti. Toplam 14 rüştiyedeki öğrenci sayısı 1125 idi. Kız rüştiyesinde 112 öğrenci olduğu bilinmektedir.

1872 yılına kadar kayıtlarda bir kız rüştiyesinden söz edilirken, ilk defa bu tarihte 8 kız rüştiyesinin adından söz edilmekteydi. Bu rüştiyelerde 311 öğrenci, 45 öğretmen bulunmaktadır. Bu öğretmenlerden dokuzu kadındır. Bu mekteplerde nakış dersleri dışında derslere giren ilk hanım öğretmenler hakkındaki bilgi 1873 tarihine aitti. Bunlar: Beşiktaş İnas Rüştiye Mektebi'nde, Muallime-i evvel Fethiye Hanım, muallime-i sani Münire Hanım, matematik öğretmeni Fatma Nigar Hanım'dır. Dârümuallimat'ın ilk mezunları olan bu öğretmenler, resmi okullardan yetişerek eğitim tarihimizde görev alan ilk hanım öğretmenlerdir.⁴³

³⁹ Kurnaz, a.g.m., s. 10.

⁴⁰ Koser, a.g.e., s. 94; Bilim, a.g.e., s. 51.

⁴¹ Kurnaz, a.g.m. s. 10.

⁴² Kurnaz, a.g.m., s. 10; Bilim, a.g.e., s. 47; Faik Reşit Unat, **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bakış**, Ankara, 1964, s. 41.

⁴³ Kurnaz, a.g.m., s. 10; Bilim, a.g.e., s. 51 v.d.

3. Ebe Mektebi

Osmanlılarda kadınlar sağlıkla ilgili bilgileri çoğunlukla çevrelerinden edinmekteydi. Bu konuda kadınların toplu olarak eğitilmesi ilk defa Tanzimat Mektebi'nde ebelik kursları açılması için hekimbaşı tarafından 1842'de Hükümete bir yazı verilmiş ve kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak 1843'de Tıbbiye Mektebi'nde ebelik eğitime başlandı.⁴⁴

Burada eğitim mankenler ve güderiden yapılmış bebekler üzerinde yapılmaktaydı.⁴⁵ Ayrıca, ebe hanımları yapacakları mesleki uygulama sırasında yanlarında erkek bulunmaması şartı getirilmişti. Fakat diğer bazı dersleri erkeklerden alıyorlardı. Böylece, ilk kez genç müslüman kızları erkeklerden ders almış oluyorlardı.⁴⁶

Böylece eğitime başlayan kurslar 1845'de ilk mezunlarını vermiş ve bunlar padişah huzurunda diplomalarını almışlardır.⁴⁷ İlk mezunların 10'u müslüman, 26'sı hıristiyan idi.⁴⁸ Okula öğrenci alımında okuma-yazma şartı aranmıyordu. İlkokul mezunu olma şartı II. Meşrutiyet'ten sonra aranacaktır. ⁴⁹ Bu ebeler Osmanlı Devletinde bu amaçla kurulmuş bir kurumda mesleki eğitimi gören ilk kızlar olmuşlardı.⁵⁰

44 Kurnaz, a.g.m., s. 18; Unat, a.g.e., s. 63.

45 Taşkiran, a.g.e., s.27.

46 Kurnaz, a.g.m., s. 18.

47 Kurnaz, a.g.m., s. 18; Taşkiran, a.g.e., s. 27; Bernard Caporal, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, (Çev. Ercan Eyüboğlu), Ankara, 1982, s. 105.

48 Kurnaz, a.g.m., s. 20.

49 Caporal, a.g.e., s. 105; Taşkiran, a.g.e., s. 27.

50 Kurnaz, a.g.m., s. 20.

4. Kız Sanayi Mektepleri

Tanzimat Döneminde, kızların mesleksel yetişmesi lehinde olumlu girişimler olmuştur.⁵¹ Bu olumlu girişimlerden birisi Kız sanayi Mektepleri'nin açılmasıdır. Kız Sanayi Mektepleri, hanımların el becerilerini geliştirmek ve bunlardan ekonomik yarar sağlamak amacıyla açılan okullardır.⁵²

Tuna Valisi Mithat Paşa, 1865'te yetim kız çocuklarının eğitimini amaçlayan ilk Meslek Mektebi'ni Ruscuk'ta açmıştır. Kız öğrenciler burada dikiş ve dokuma öğreniyorlardı. Okulun öğretmenlerini Osmanlı ülkesinde bulamayan Mithat Paşa bunların Avrupadan gelmelerini sağlamıştır. Büyük seferler sırasında bu okulda ordu için çamaşır ve giysiler dikilirdi. Okul Mithat Paşa'nın etkisiyle 1869'da ve bu kez Başkent İstanbul'da ilk Kız Sanayi Mektebi'nin açılmasını sağlamıştır.⁵³

Ayrıca Tophane Nezareti tarafından Yedikule'de "dikimhane" niteliğinde bir Kız Sanayi Mektebi kurulmuşsa da sonradan Ticaret Nezareti'ne bağlanan okul 1884'de kapanmıştır.

1875 ve 1876 tarihli Devlet Salnâmelerinde İnas Sanayi Mektebi adıyla belirtilen okul bu olmalıdır. Okulda beş müslüman erkek hoca çalışmaktaydı. Öğrenci sayısı ise 152'dir.⁵⁴

⁵¹ Caporal, a.g.e., s. 105.

⁵² Kurnaz, a.g.m., s. 20.

⁵³ Caporal, a.g.e., s. 105; Unat, a.g.e., s. 80; Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul, 1939-1943, C. II, s. 572 v.d.

⁵⁴ Kurnaz, a.g.m., s. 20.

5. Kız Öğretmen Okulu (Dârümuallimat)

Türkiye'de eğitim hareketleri bakımından, devlet ile yapılan hizmetler içinde, 1870'de açılan Kız Öğretmen Okulu'nun özel bir önemi vardır. Çünkü bu okul sadece kız sıbyan ve rüştiye okullarına öğretmen hazırlamakla kalmamış aynı zamanda kendi emekleri ile kendilerine güvenerek, önce İstanbul'dan başlamak üzere, yavaş yavaş ülkeye yayılan aydın kadınları ilk yetiştirildiği kurum olmuştur. Böylece, o zamana kadar kendi evlerinde özel olarak öğretim görebilen ve az sayıda kadınların yanında, sınavla bir okula giren, bu kurumda bir arada okuyan, yapacağı görev için devlete söz veren yepyeni bir kadın tipi yetişiyordu.⁵⁵

Kız Rüştiyelerinde kadın öğretmenlerin ders vermesine izin verilmiş olmasına rağmen, 1870 yılına kadar bunu gerçekleştirmek için herhangi bir girişimde bulunulmadı. Eğitim reformlarının gelişmesi ve özellikle Kız Rüştiyeleri'nin çoğalmaya başlamasıyla adı geçen okullara kadın öğretmenler yetiştirmek gereği ortaya çıktı.⁵⁶ Böyle bir okula gereksinim olduğu 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnamesinde de belirtilmiştir.⁵⁷ Nizamnamede İstanbul'da bir Darümuallimat açılması, sıbyan ve rüştiye olarak iki şubeye ayrılması isteniyordu. Nizamnamenin espirisine uygun olarak da her şubede Müslüman olmayanlar için ayrı sınıflar açılıyor ve bunlara kendi din ve dillerini okuma-yazma olanağı veriliyordu (Madde: 68, 70, 71). Sıbyan şubesi iki sınıflı olup programında ve ahlak bilgileri, Osmanlı Grameri, Tarih, Coğrafya, Hesap ve kızlar için gerekli olan Dikiş, Nakış, Musiki ve bir öğretim metodu olan Usûl-i Tedris dersleri de yer alıyordu (Madde 69). Rüştiye şubesi üç sınıflıydı. Darümuallimat'ın daha yüksek sınıflarını oluşturmasına rağmen programında

⁵⁵ Taşkıran, a.g.e., s. 27 v.d.

⁵⁶ Bilim, a.g.e., s. 71.

⁵⁷ Kurnaz, a.g.m., s. 23.

sıbyan şubesinde okutulandan fazla olarak Arapça, Farsça, Resim derslerinden başka bir farklılık yoktu. Dikiş ve Nakış'ın yerine Hayatiye adında bir ders konmuş, Usulî Talim ise programda yer almamıştı (Madde 70). Okulun sıbyan şubesi öğrencilerine ayda 30 kuruş, rüştiye öğrencilerine ise ayda 60 kuruş burs verilecekti. Sıbyan şubesini bitirenler öğretmenlik istemede ya da rüştiye şubesine gitmede serbesttiler.⁵⁸ Darulmuallimat'da kadın öğretmenlerin ders vermesi istenmişti, ancak bunun sağlanması için kendisinin mezun vermesi gerekmekteydi. Bu nedenle de olgun ve iyi ahlaklı erkeklerin öğretmenlik yapmalarına izin veriliyordu.⁵⁹

Darulmuallimat için Ayasofya civarında bir bina sağlanarak, gerekli onarım ve donanımı tamamlandı. 8.Şubat.1870'de Maarif Nezaretî'nde mektep için açılan sınava alınacak öğrenci sayısı 50 omasına rağmen 32 kız başvurmuştur.⁶⁰ Bu kızların Emsile, Amelî-ı Erbaa, Coğratya, İmlâ, Nakış ve Terziilikden sınavları yapılarak hepsi başarılı sayıldı ve okula öğrenci olarak kabul edildi. Bu arada gereken öğretmen, memur ve diğer hizmetleri de atanmıştı.⁶¹

Kız Öğretmen Okulu 26.Nisan.1870 tarihinde parlak bir törenle açıldı.⁶² Bu öğretmen okulunun açılış töreninde Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın konuşması dikkat çekicidir. Paşa, bu okulun açılma gereğini şu esas fikirde özetlemiştir." Çocuklar okui çağına kadar annelerinin eğitiminde kaldıkları için, kadınlarında erkekler gibi okumaları gereklidir. Kadınların bilim ve hüner sahibi olmalarını, Kur'an'dan da örnekler getirerek, İslam dininde kadının öğrenimine bir engel hüküm yoktur. Kadınlar okuyarak ve pek çok sanat yaparak para kazanabilirler."⁶³

⁵⁸ Bilim, a.g.e., s. 72.

⁵⁹ Bilim, a.g.e., s. 72; Türker Alkan, *Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu*, Ankara,1981, s. 13.

⁶⁰ Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, İstanbul, 1982, s. 88.

⁶¹ Bilim, a.g.e., s. 72.

⁶² Karal, a.g.e., s. 109; Bilim, a.g.e., s. 72.

⁶³ İnan, a.g.e., s. 89.

Kız Öğretmen Okulu aynı tarihte öğretime başladı. Okulun bütün öğretmenlerinin kadın olmasının istenmesine rağmen bu mümkün olmadı. Nakış ve Resim öğretmenleri dışında diğerlerinin hepsi erkekti. Kadın Öğretmenler de Zoiker ve Elize Maya isimlerinde müslüman olmayan hanımiardı. Erkek öğretmenlerin çoğu medreseden gelmiş, fakat bazı dersler için dışarıdan da öğretmen sağlanmaya çalışılmıştır.⁶⁴

Bu okulun tüzüğünün 13. maddesini okumak o dönemin düşünce sistemi kavrama açısından yararlı olacaktır.

"Kadın ve erkek öğretmenler okula geldiklerinde ayrı ayrı kendilerine ayrılmış odalara girip sürekli öğretmenlerden başka bütün kadın ve erkek öğretmenler ders cetvellerinde saptanan ders zamanları gelmeden önce, kesinlikle sınıflara giremezlerdi. Ayrıca dersin bitimi bildirilmedikçe vesınıfa kadın müdür, muavin veya hizmetçi gelmedikçe dersleri terkedemezlerdi.

Kız Öğretmen Okul binası içinde müdür ve öğretmenlerden ve Maarif Nazırlığından resmen gönderilen memurlardan başka hiçbir erkeğin girmesine izin verilmeyeceği kaydedildiği gibi, öğrencileri okula götürüp getirdikleri okulca bilinen adamlar, müdür tarafından belirtilen yerde beklerler", denilmektedir.⁶⁵

Bu sıkı önlemler Tanzimatın yarattığı yeni hava karşısında, değer yargılarının ne ölçüde etkili olduğunu göstermektedir.

Sınavı kazanan 32 kızın mektebe devam ettiği ve ertesi yıl bu sayının arttığını görüyoruz. Tanzimat Devri sonunda okulda 62 öğrenci okumaktaydı. Tanzimat Devri sonuna kadar genel olarak 1869 Nizamnamesinde belirtilen program okutulmuştur. Değişiklik yalnızca ilk programdaki Musiki, Ahlâk ve Usûl-i Tedris'in yer almamasına rağmen fazla olarak Makine dersinin konmuş olmasıdır.⁶⁶

⁶⁴ Bilim, a.g.e., s. 73.

⁶⁵ İnan, a.g.e., s. 89.

⁶⁶ Bilim, a.g.e., s. 72.

1873'de 17 genç kız Darülmualimat'tan mezun oldu. Bu öğretmenler önce İstanbul'a ve yavaş yavaş diğer vilayetlere yayıldılar.⁶⁷ Diploma alan 17 öğrenciden 6 kadın Kız Rüştîyeleri'ne öğretmen oldular. Bunlardan Fahriye Hanım Sultanahmet Kız Rüştîyesi'ne birinci, Münire Hanım İkinci, Hatice Rûveyde Hanım Matematik öğretmeni, Fatma Nigar Hanım Eski Ali Paşa Rüştîyesi'ne birinci, Zühre Hanım Rik'a öğretmeni olarak atandılar. Bunların Türk eğitiminin ilk kadın öğretmenleri olmaları bakımından önemi vardır.⁶⁸

Kadının özgür çalışma yaşamına böylece eğitim alanında girdiğini anlıyoruz. Bu gelişim, Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitim alanında çok sayıda kadının bulunmasını ve beiki de kadının bürokraside etkin olmasını sağlamıştır.⁶⁹

2. KADIN HAKLARIYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR -

Tanzimat Dönemi, Türk kadını için bazı konuların yazılmaya başlandığı bir zaman olmuştur. Bu dönemde kısmen Batı'nın etkisiyle kadının toplum içindeki yeri tartışılmaya başlanmıştır. Bu düşünceler önceleri edebiyat yapıtlarında yer almış ve sonraları süreli yayınlarla toplumun geniş kesimine yantılmaya çalışılmıştır.

Tanzimat aydını kadının toplum içindeki yerini tartışırken genellikle kentli kadın üzerinde durmuştur. Bu konuda yapılacak reformla kadının eğitiminin ön plana çıkarılması istendi. Örneğin Namık Kemal, Şemseddin Sami, Ahmet Mithat, Abdülhak Hamid, Sami Paşa-zade Sezai, Fatma Aliye gibi aydınlar kadınlara sosyal haklar verilmesinin İslamiyete aykırı olduğu iddiaları yine İslamiyetten getirilen delillerle çürütülmeye çalıştı.⁷⁰

⁶⁷ Caporal, a.g.e., s. 106; Taşkıran, a.g.e., s. 29.

⁶⁸ Bilim, a.g.e., s. 74.

⁶⁹ Güzel, a.g.e., s. 858.

⁷⁰ Kurnaz, a.g.m., s. 34.

1860'da Agah Efendi ile İbrahim Şinasi'nin yayınladıkları **Tercüman-ı Ahval** gazetesinde Türklerle evlilik ilişkileri ele alınmış ve Şinasi'nin din adamlarını yeren **Şair Evlenmesi** aldı piyesi yayınlanmıştır.⁷¹ Şinasi bu piyesinde eski evlilik geleneklerini eleştirmiştir.⁷²

1862'de ise Şinasi **Tasvir-i Efkar** gazetesini çıkarmaya başlamıştır.⁷³ Namık Kemal kadınların eğitilmesini ele alan "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha" adlı makalesini burada yayınladı.⁷⁴

Namık Kemal'in yönetimindeki **İbret**, Tanzimat Döneminde liberal düşünceleri en iyi bir şekilde yayan gazete olarak kabul edilebilir. Namık Kemal Osmanlı ailesinde kadının ezikliğine karşı çıkan "Aile" başlığı altındaki makalesini bu gazetede yayınlamıştır.⁷⁵

Namık Kemal'in 1872'de Türk ailesinin psikolojik bünyesindeki buhrana tercüman olan **İbret** gazetesindeki "Aile" adlı makalesinde şu satırları ile karşılıyoruz: "Ne zamana kadar erkekler haremini dögecek? Ne zamana kadar kadınlar yaşmak, ferace ile sabahlara kadar uykusuz bırakılacak? Ne zamana kadar pederler, oğlunun kendisi gibi oymasını, veya kendi mahalle imamı iken oğlu tabip oimak isterse aybını kara toprağın örtmesini temenni edecek? Ne zamana kadar valideler, kızlarını satılık bir meta gibi yıllarca her gün bir esirci bakışlı görücülere çıkardıktan sonra hediyecek cariye gibi rızasını sormaya bile tenezzül etmeksizin kendi beğendiği bir adamın eline teslim edecek? ... Intibah! Intibah! ki içinde bulunduğumuz yeryüzü gemisinin aralıksız, düzensiz hareketleriyle bir boğulma tehlikesiyle karşı karşıya geliyoruz, sonra da rüzgara kabahat buluyoruz."⁷⁶

⁷¹ Arat, a.g.e., s. 102; Caporal, a.g.e., s. 54.

⁷² Güzel, a.g.e., s. 858.

⁷³ Lewis, a.g.e., s. 230.

⁷⁴ Namık Kemal, "Terbiye-i Nisvan", **Tasvir-i Efkar**, No. 457, 29 Kanun-ı Sani 1283 / 1866.

⁷⁵ Caporal, a.g.e., s. 55.

⁷⁶ Namık Kemal, "Aile", **İbret**, No : 56, 7.Teşrinisani 1288/18; Ramazan, 1989/18 Aralık 1972.

Namık Kemal'in **Zavallı Çocuk**, **Intibah** ve diğer eserlerinde, aile yaşamımız kadın-erkek ilişkileri, aile ve ahlak sarsıntıları ve bunları hazırlayan nedenler üzerinde durmuştur. **Vatan Yahut Silistre** piyesinde ilk kez erkek yanında savaşa giren bir kadın betimlenmiştir.⁷⁷

Tanzimat Devrinin önemli yazarları arasında yer alan Ahmet Mithat bazı eserlerinde Osmanlı toplumunda kadının yeri üzerinde durmuştur. Ahmet Mithat Feminizmin dediği kadını erkekle eşit kılma taraftarı olmamakla birlikte, toplumda ona layık olan yerin verilmesini ister. Bununla beraber Ahmet Mithat kadının fizik bakımından erkekten farklı olduğunu inanır. Eserlerinde, İslam hukukunun Batı'ya göre kadına daha çok haklar verdiğini delilleriyle savunur.

Ahmet Mithat kendi dönemindeki evlilik sistemine karşı olup gençlerin birbirlerini tanıyarak evlenmesi taraftarıdır. Bu hakkı şeriat zaten tanımaktadır. Önemli olan bu sırada namusun korunmasıdır. Çok kadınla evliliğin İslamiyete uygun olmakla beraber, tek kadınla evliliğin daha geçerli olduğunu sayar. Ona göre Doğu'nun çok eşliliği Batı'nın gayri meşru yaşayışına karşı bir önlemdir.⁷⁸ Ahmet Mithat **Eyvah** adlı piyesinde çok eşliliği eleştirmiş, tutucu çevrelerin şiddetli saldırılarına uğramıştır.⁷⁹

Ahmet Mithat, eğitime kızlara da erkeklerle eşit haklar tanınmasından yanadır. O kızların iyi bir evlilik yapabilmeleri için, iyi bir eğitim görmeleri gerektiğine inanır. Çünkü evlilikte mutluluk için sevgi yeterli değildir. Kadının aile sorumluluğunu da bilmesi gereklidir.⁸⁰

Tanzimat Dönemi önemli edebiyatçılarımızdan biri olan Rezaizade Mahmut Ekrem de **Nağme-i Seher** adlı şiir derlemesinde kadını över, **Vuslat** piyesinde birbirine uygun olmayan eşlerin evliliğini kınar.⁸¹

⁷⁷ Taşkıran, a.g.e., s. 34.

⁷⁸ Kurnaz, a.g.m., s. 36.

⁷⁹ Caporal, a.g.e., s. 61.

⁸⁰ Kurnaz, a.g.m., s. 36.

⁸¹ Caporal, a.g.e., s. 60.

Kadın lehine yayımlar yapan gazete ve dergiler içinde, özellikle 1868'de çıkan **Terakki** gazetesinin birçok sosyal sorunlar içinde özellikle kadın ve aile konularıyla olan ilgisi dikkat çekicidir. Aile ve kadını ilgilendiren konularda pek öyle ağız açtırmayan Bab-ı Fetva'nın hakim olduğu bir dönemde şu satırların yazılması oldukça önemlidir : "Bu gelişme çağında bütün ileri ulusların erkeği kadını fen ve sanatların en yüksek derecelerine çıkılmaktadır. Biz niçin Osmanlı kadınlarının içinde buldukları konumdan bir adım önce gitmelerine çalışmıyoruz? Avrupa'da kadınlar seçim hakkından yararlanmak ve devlet memuriyetlerine girmek istiyorlar. Bu cesaret kendilerine ancak okuyup-yazmak sayesinde gelmiştir."

Okuma-yazma bilmeyen, bilinçli bir kadının yazdığı ve gazeteye yolladığı bir mektupta şöyle deniliyordu: "Çok eşliliğin dini yönden uygun olduğuna diyecek yoktur. Ancak, sakın bir es ile yetinmeyin diye emir var mıdır? İşte bu konuyu merak ediyoruz." ⁸²

Üç hanımın imzalı bir yazıda, vapurlarda kadınlara ayrılan yerlerin kötülüğünden şikayet edildikten sonra, kadınlar tarafından ödenen vapur ücretleri erkeklerinkinin aynı olduğuna göre, bu hor görümenin nedeni sorulmaktadır.

"Medeniyet hakkında" adlı makalede devrin yaşayış tarzı yansıtılmış ve şöyle denilmiştir: İstanbul'da bir erkek eşi ile bir gün Kâğıthane gibi bir gezinti yerine gitmeyi istese önce eşi için 120 kuruşa bir araba tutmalı; bunun içine karısı, yardımcısı veya cariyesi biner. Bir de kendisi için 30 kuruş verip, bir kayık kiralamalı. Sonra gezinti yerine ulaşınca ayrı ayrı oturmalı. Yemek yenecekse, ayrı ayrı yemeli. Böylece, gün olur ki insan eşi ile bir çift söz etmeksizin akşam olur. Bu nasıl gezintidir? Buna eğlenmek mi? dinlenmek mi? denir." ⁸³

⁸² Taşkıran, a.g.e., s. 29.

⁸³ Taşkıran, a.g.e., s. 30.

Terakki kadın hakları ve seçimden söz eden ilk gazetedir.⁸⁴ Gazetede kızlar için okullar açılması, kadın-erkek eşitliği tek kadının evliliğin üstünlüğü gibi konularda da yazılar yayınlanmaktaydı.⁸⁵

Terakki gazetesi Osmanlı Devleti'nin büyük kentlerinde, Türk kadınları tarafından izlenmeye çalışıldı.⁸⁶

Terakki gazetesi bütün bu etkinlikleriyle yetinmemiş, 1868'de **Muhedderat** adı ile kadınlar için haftada bir yayınlanan bir ek vermiştir.⁸⁷ Bu gazetenin, kadınların okutulması, Batı dünyasında kadın hareketlerine dikkati çekmesi, evlilik hukukunda karşılıklı görevler üzerindeki çabası büyüktür. Habia imzalı bir yazıda "Şurasını iye bilmek gerekir ki, ne erkekler kadınıara hizmetkar, ne de kadınlar erkekiere cariye oimak için yaratılmıştır. Erkekler, yetenekleriyle hepimizi geçindirebiliyorlar ve yönetiyorlar da, biz niçin bilgi ve beceri kazanmak için güçü oiamıyoruz. El ve ayak, göz, aklı gibi organlarda bizim erkeklerden ne farkımız vardır? Biz de insan değil miyiz? Yanlız cinsimizin ayrı oluşu mu bu durumda kaimamıza neden oimuştur? Bunu hiçbir sağduyu sahibi kabul etmez. Eğer öyle oimak gerekse idi, Avrupa kadınları da bize benzerdi. Bilgiden yoksun kaimamıza örtünmemiz neden gösteriliyorsa, ona da işra bulunan kadınlarımızı göstermekle yetinirim. Çünkü onlar erkeklerine her çeşit hizmette yardım etmekte, erkeklerle beraber çalışmaktadırlar."⁸⁸

Batılı feminist hareketlerin düşünce ve eylemlerine ilişkin haberler de **Muhedderat** da verilmekteydi.⁸⁹

⁸⁴ Kurnaz, a.g.m., s. 40.

⁸⁵ Arat, a.g.e., s. 103.

⁸⁶ Taşkıran, a.g.e., s. 32.

⁸⁷ Kurnaz, a.g.m., s. 40.

⁸⁸ Taşkıran, a.g.e., s. 31 v.d.

⁸⁹ Arat, a.g.e., s. 103; Kurnaz, a.g.m., s. 40.

Bu kadın dergisinin yanısıra 1875'te yayın yaşamına atılan **Vakii** gazetesi de kadın eki vermeye başlayacaktır. Ayrıca yurt dışında genç Osmanlıların çıkardığı ve liberal düşünceleri zaman zaman sert dille vurgulayan gazete ve dergilerde çıkmıştır.⁹⁰

90 Capora!, a.g.e., s. 56.

IV. BÖLÜM

TANZİMAT FERMANININ TOPLUMSAL YAPI İLE İLGİLİ ALANLARININ UYGULANMASI

1. EVLER VE KONAKLAR

Ünlü romancı Balzac, "Bir evi bodrumundan tavan arasına kadar tasvir edip göz önüne getirmeden kişilerin o evdeki yaşamını canlandıramam" demiştir. Gerçekten de evlerde insanların yaşayış biçimi arasında güçlü bir ilişki vardır. İnsanlar evlerini sadece doğal koşullara göre değil, insançlarına yaşama şekillerine, geleneklerine göre kurarlar. Konutlar bir bakıma uygarlıkların küçük birer örneğidirler. Türk evlerini bu yönden ele aldığımız zaman, orada onun dünya görüşünü, inanç sistemini, doğa karşısındaki davranışını, geleneklerini, estetik anlayışını buluruz. Bir yabancıнын, İstanbul'da evleri taştan yapmak için gerekli malzemenin fazlasıyla bulunmasına ve yangın olaylarının bu kadar sık görülmesine rağmen, Türklerin hala ahşap evler yapmaktaki ısrarları karşısında gösterdiği şaşkınlığı herhalde yukarıdaki görüşle açıklama olanağı vardır.¹

¹ Cebeci, a.g.e., s. 122.

XIX. yüzyılda gündelik yaşamın değişime uğrayan diğer bir boyutu da sivil konut sembolüyle somutlaşan aile yaşantısıdır. Osmanlı ailesinin geleneksel çekirdeği bu dönemde pek değişikliğe uğramaz; fakat asıl değişiklik çekirdeğin etrafını saran ve zamanın koşullarıyla orantılı olarak daralıp genişleyen değerler halkasında gözlemlenebilir. Alt tabaka aile yaşantısı, bu dönemde geleneğin izinde yürümekteydi. Üst tabaka yaşantısında ise modernleşme doğrultusundaki yenilikler, birbirine zincirlenerek, ailenin geleneksel özünü sardılar. Üst tabaka ailesinin yaşantısı bu dönemde yeni kişilerin katılımıyla genişlemiştir. Zenci dadı, Çerkes hizmetçi gibi işlevleri belli bir toplumsal kökene sahip, yardımcı elemanların yanına Fransız mürebbiyenin de alınmasıyla aile modern çerçevesi tamamlandı.²

Osmanlı ülkesinde, Türk evleri çoğunlukla temelden dört-beş ayak yükselen bir taş duvar, bunun üzerine ahşap iki kattan oluşmaktadır. Bu katlar, kafesli pencereler, ardından dışarıyı rahatlıkla seyretmeyi, fakat dışarıdan görünmemeyi sağlayacak bir şekilde yapılmışlardı. Evlerin dış boyası genellikle sarı, pembe ve açık mavi olmaktaydı.³

Ahşap mimari, kendine özgü bina biçimi, getirdiği yaşam şekliyle Makedonya, Bulgaristan, Ege, Karadeniz ve Anadolu'da yaygındı. Çevreye göre yer yer yapı malzemesinde farklılıklar görülürdü. İmparatorluğun başkenti olan İstanbul ahşap bir metropoldü.

Ahşap evin zarafeti yanında yaşama kolaylığı da vardı; ancak zorluklarına da unutmamak gerekir. Şiddetli depremlere dayanan ahşap evler kolay yanardı.⁴ İstanbul eski zamanlardan beri şiddetli yangın tehdidi altında bulunduğu için bu konuda zaman zaman bazı önlemler alınıyordu. XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yanan evler yeniden yapılırken saçaklı yapılması

² Tanpınar, Ahmet "19 Yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat"; **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.II. s.54.

³ Fortmagne, a.g.e., s. 128.

⁴ İlber Ortaylı, **İstanbul'dan Sayfalar**, İstanbul, 1986, s. 30-31.

yasaklanmıştı. Çünkü bu saçaklar, bir yangın sırasında ateşin diğer evlere geçişini kolaylaştırıyordu. Ayrıca evlerde merdiven ve su dolu fiçi bulundurma zorunluluğunu üzerinde de durulmuştur.⁵

Ahşap evlerin yararları da vardı. Ahşap evin malzemesi ucuza taşınırdı, kışın güneşe açıktı, kolay ısıtıldı, yazın da serin olurdu. Taş işçiliği çoğunlukla kamusal binalarda görülürdü. Kuşkusuz böylesine bir işçiliğin herkesin kesesine uymadığı da açıktır.⁶

Ahşaptan başka yapı malzemesi ile ev yapmak da ilk kez yine Tanzimat Döneminde başlamıştır. Özellikle yangınlar sonrasında yeniden yapılan evlerde taş malzeme kullanılmıştır. Ancak bu tür evlerin sayısı fazla değildir.⁷

Mustafa Reşit Paşa daha Londra elçiliğindeyken; "nasıl becerilse de taş yapı işçiliği ve ustalığı geliştirilse" sorunu üzerinde raporlar yazıp, Bab-ı Ali'ye gönderiyordu.⁸ Avrupa'dan yapı ustası getirmek bile düşünülmüştü. Açıkçası kârgir bina yapacak usta fazla değildi. Bazı kamusal binaların dışında, Kârgir ev yapacak kadar ne usta, ne malzeme ne de yeterince para vardı. Tuğla sözü, İtalyanca "tegola" dan gelmekte, yabancı ve lüks bir maddeydi. O zaman her yerde tuğla ocakları yoktu. Kerpiçle, kereste sivil mimarinin başlıca iki yapı malzemesiydi XIX. yüzyılda hükümetin teşviki ve girişimi, toplumun bazı kesimlerinde artan servetin etkisiyle; İstanbul, İzmir, selanik gibi yerlerde kârgir binalar artmaya başladı.⁹

Türk evlerinin, bizdeki doğa sevgisinin yanısıra, yaşama şekli ve hızlı bir biçimde yayılan yangınlara karşı bir korunma önlemi olması nedeniyle mutlaka bir bahçesi ve etrafında bol ağaçları bulunurdu.¹⁰ Bir ev yapılırken temeller

⁵ Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, Ankara, 1987, s. 89.

⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 31.

⁷ Cebeci, a.g.e., s. 123.

⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 33.

⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 34.

¹⁰ Fortmagne, a.g.e., s. 78.

ağaçların durumuna göre atılmaktıydı.¹¹

Türklerdeki bu ağaç sevgisi çok eski çağlarda Orta Asya'daki yaygın ağaç kültürünün olabilirdi. Orta Asya Türk kavimlerinde Çam, Kayın, Çınar, Selvi, Köknar- Ardiç, Karadut ağaçları kutsal sayılırdı. İslam Dininde de ağaca önem verildiğini biliyoruz.¹²

Köşk-konak yaşamı XIX. yüzyılda ağırlığını daha çok hissettirdi. Zengin aileler gelenekel yaşantının tekdüzeliğinden sıyrılarak zamanı farklı ölçekler içinde tüketmeğe başlamışlardı. Bunun doğal sonucu olarak da adına gece yaşamı diyebileceğimiz modern eğlence kültürünü geliştirdiler. Zengin insanlar dönemin ünlü sanatçıları çağırarak aile içi toplantılar düzenliyordu.

Bu dönemde zengin ailelerde bir yazlık sahibi olmak düşüncesi ortaya çıkmıştır. Yabancı elçiliklerin Tarabya'daki yazlık evleri bu düşüncenin temeli olmuştur. Özellikle Boğaziçi sahilleri, Adalar ve sur dışında yazlıklar yapılmaya başlamıştır. Ev tiplerinin bu türden gereksinmeleri karşılayacak şekilde farklılaşmaları toplumsal hareketliliğin de, birer göstergesidir. Ailelerin bir yerden bir yere taşınmaları, bu hareketliliğin farklı yerlerde değişik yaşantı şekilleri geliştirmelerine de yol açmıştır. Konak-köşk yaşamının yazlığa kaymasıyla bu model çeşitlemesi giderek zenginleşmişti.¹³

Konaklar Tanzimat elit grubu zenginlerinin, yüksek rütbeli askerlerin ve memurların, saraya yakın kimselerin evleriydi. Konaklarda anne, baba çocuklar, yakın akraba, köle, câriyeler ve hizmetçileriyle birlikte yaşarlardı. Zengin ailelerin içine girmiş olan yabancı öğretmenler de Türk aile yaşamını kültürel yönden etkilemişlerdi¹⁴

¹¹ Edward Raczynski, *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye seyahat*, (Çev. Kemal Turan), İstanbul, 1980, s. 52.

¹² Yaşar Ocak, *Bektâşi Menkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul; 1983, s. 83.

¹³ Tanpınar, a.g.m., s. 555.

¹⁴ Cebeci, a.g.e., s. 191.

Konaklar padişah sarayı gibi yüksek, sade bir duvarla çevrili avlunun içinde birkaç bölümden oluşuyordu. Kalın kilitli kapıları kapıcılar bekledi. Binaların yüzü çoğunluğu dikdörtgen şeklinde ve üstleri taş kemerlerle süslü pencerelerle kaplı olurdu. Üst katların, özellikle kadınların oturduğu odaların pencereleri tahta kafeslerle örtülürdü. Büyük konaklarda pek çok oda olduğu gibi bahçelerinde hamam ve ahırlar da bulunurdu.¹⁵

Askerliğin ve devlet memuriyetinin önem kazandığı, sınıflar arasındaki gelir farklarının fazla olduğu Tanzimat Döneminde konaklarda ve yazlıklarda yaşama şansına sahip olanlar da sınırlı sayıdaydı.¹⁶

Sanatçılar, satıcılar, işçiler, küçük rütbeli memurlar basit evlerde otururlardı. Bunlar tek katlı, ender olarak iki buçuk metreden fazla yüksekliği olan tahtadan yapıldı. Kentlerin yan sokaklarına düzensiz bir şekilde sıralanan bu evlerdeki çöp ve kirli sular dışarıya atılırdı. Evlerin eşigini temiz tutabilmek için bazı ev sahipleri kapıların önüne yüksekçe bir basamak yaparlardı. Bir evin basamağı diğerinkinden yüksek olursa aileler arasında kıskançlıklara yol açardı.¹⁷

Alt tabaka yaşantısı nüfusun artmasıyla birlikte değişime uğramıştı. Sur içi İstanbul'unda dar ölçekli mahallelerin yoğun nüfusun gereksinmelerini karşılayabilecek güçten yoksun oluşları aile yaşantısını olumsuz yönde etkilemişti. Evlerin birbirine yakın olmaları yangın ve salgın hastalıkların çabuk yayılmasına neden olmuştur. Bu nedenle aileler başka yerlere taşınmaya başlamışlardır.

İstanbul'da Müslümanlar olduğu kadar Yahudiler de bu türden yer değiştirmişlerdi. Fener Balat bölgesine yerleştirilen Yahudiler nüfus yoğunluğu ile ters orantılı dar mekanlar içinde adına "Yahudihane" denilen apartman mimarisinin ilkel bir şekli olan ev tipini yaratmışlardı. Bu ev tipi oda oda kiraya

¹⁵ Lewis, a.g.e., s. 80.

¹⁶ Cebeci, a.g.e., s. 123.

¹⁷ Lewis, a.g.e., s. 80.

verilerek, azınlık insan için bir gelir kaynağı olmuştur. Ancak asıl apartmanlaşma aileye belli bir gelir kazandırmak amacıyla değil, ailenin toplumsal statüsünü modern bir sembolle geliştirmek özellikle nüfus yoğunluğunun fazla olduğu Beyoğlu çevresinde başlamıştır¹⁸

2) KADINLARIN İŞ YAŞAMINA GİRİŞİ

Osmanlı Devletinde kadınlara tanınan sınırlı toplumsal yaşam üzerinde erkekler ekonomik ve siyasal ilişkiler kurmuşlardı. Üretim ve yatırım görevleri erkeklere verilmişti. Eğer kadının ev içinde yaptığı el ve ev işlerinin ekonomik nitelikli olduğu reddedilirse, kentlerde Türk kadınının erkeğin maddi bağımlılığı altında yaşadığı ileri sürülebilir. Bu durumu Namık Kemal 1867'de "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha adlı yazısında belirtiyordu.¹⁹ Yazar burada, Osmanlı Devletinde nüfusun sadece yarısının (erkeklerin) üretici, buna karşılık diğer yarısının (kadınların) yalnızca tüketici olmakla yetinmesinden yakınıyordu.²⁰

Bununla beraber, Tanzimat Döneminden önce az sayıda çalışan kadın vardı. Örneğin bazı kadınlar ticarethane sahibiydiler.²¹ Nitekim Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) çıkan fermanlar kadınların çamaşırhaneler işletmekte olduklarını veya köle ticaretiyle uğraştıklarını göstermektedir. Yine evden eve dolaşp kumaş, işleme, mendil gibi çeşitli mallar satan işportacı kadınlar da vardı.²²

¹⁸ Tanpınar, a.g.m., s. 555.

¹⁹ Namık Kemal, a.g.m.,No. 457.

²⁰ Namık Kemal, a.g.m., No. 457.

²¹ Coparal, a.g.e., s. 135.

²² Taşcıoğlu, a.g.e., s. 10.

Osmanlı Devletlerinde ekonomik yaşam, tarım, hayvancılık, ticaret ve el sanatlarına dayalı olmuştur.²³ Devletin ekonomik yapısının bu niteliği XIX. yüzyıl ortalarına kadar sürmüştür. Bu yüzden daha önceki dönemde günümüzdeki anlamı ile bir işçi kitlesinin varlığından söz edilemez.

Bununla birlikte, Osmanlı Devletinin dokuma, maden, yapı, savaş donatım ve diğer bazı sanayi kollarında, daha önceki dönemlerde de yaygın olmasa bile ücretli çalışanlar olmuş ve bunlar arasında kadınlar da yer almıştır. Dokumacılık ise kadın emeğinden en çok yararlanan sanayi kolu olmuştur. XVII. yüzyılda Ankara, Bursa, Edirne, Amasya gibi kentlerde halı, kilim, kumaş, dokuma gibi dokuma endüstrisinin çeşitli kollarında evlerindeki tezgahlarda çalışan özellikle kadın ve genç kızların meydana getirdiği bir emekçi sınıfı vardı.²⁴ XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devletinin ekonomik yaşamında yok gelişme olmuştur. Atelyelerin yerlerini yavaş yavaş makinaların kullanıldığı fabrikalar almakta ve dış ilişkiler sonucu sanayi batılılaşma akımı çerçevesinde girilen çabalarla geliştirilmeye çalışılmıştır.²⁵ Bu döneme ilişkin belgelerden Rumeli ve Anadolu'daki halı atelyelerinde çalışan genç kızların yılda 400 kuruş kazandıklarını öğreniyoruz.²⁶ Aynı dönemde ücretli kadın emeğinin yoğun olarak kullanıldığı bir başka sanat dalı da "nakış" dır. Gümüş ve altın işlemler yapan kadınlar İstanbul ve Yanya'da kalabalık kitleler halinde çalışmışlardır.²⁷

Bazı maden ocaklarında kadın işçiler de çalışmaktaydı. Maden çalışmaları, el sanatları örgütlenmesi zor olduğundan bu konuya düzenlemek

²³ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1970 s. 111.

²⁴ İnan, a.g.e., s. 57 v.d.; Atilla Yüce, *Pamukla Sanayii*, Ankara: 1974, s. 6 v.d.; Kemal Savcı, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadını*, Ankara: 1973, s. 45 v.d.

²⁵ Selahattin Zaim, *İstanbul Mensucat Sanayinin Bünyesi ve Ücretleri*, İstanbul: 1956, s. 14 v.d.

²⁶ Ömer Zühtü Altan, *Kadın İşçiler ve Türkiye'de Kadın İşçilerin 1475 Sayılı İş Kanunu ile Korunması*, Eskişehir: 1980, s. 46 v.d.

²⁷ Altan, a.g.e., s. 46 v.d.

amacıyla özel fermanlar çıkarıldı. Arşivler de bu alana ilişkin XIX. yüzyıl başından kalma fermanlar vardır.²⁸ Değerli madenler ele geçirme isteği yarattığından ocakları ve taşınan malı yolda eşkiyanın saldırılarına karşı korumak gerekiyordu. Tirebolu ve Giresun madenlerine ilişkin bazı fermanlar kendilerine saldırabilecek eşkiyalara karşı kadın işçilerin korunmasını emreliyordu.²⁹

XIX. Yüzyılın ikinci yarısı boyunca Osmanlı Devleti büyük kentlerde bir işçi grubunun oluşumuna tanık olmuştur. Bu işçiler arasında kadın işçiler de bulunmaktaydı.³⁰ 1860'da Bursa İpek fabrikasında Müslüman kadınlar işçi olarak çalışmaya başlamıştı.³¹ Coporal 1864'de G.B. Perrot'in Bursa'da gezdiği bir dokuma tezgahında "100 kadar kadın işçinin çalıştırıldığını" bildirdiğini yazmaktadır.³² 1867'de mekanik halı tezgahlarında çok sayıda kadın çalışmaktaydı. İzmir, Kula, Uşak, Saruhan gibi yerlerde çoğu Avrupalılarca yönetilen önemli halı yapmevleri vardı. Bu fabrikaların sadece birinde 300 tezgah bulunmakta, bu tezgahlardan sürekli olarak 3000 kadın para kazanmaktaydı.³³

1850'lerde değişen toprak düzeninin etkisiyle ticaret ve bürokrasinin merkez niteliğini kazanan kentlere doğru yavaş yavaş bir göç başladı.³⁴ Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalım nedeniyle kentlere göç eden kitleler atelye tezgah sanayiinin çöküşüyle birlikte işsiz kalan zanaatkarlar, fabrikalarda çalışmaya başlayarak işçilerin sayılarını artırmıştır. Bir yandan ekonomik güçlükler, Tanzimat Döneminin yaratmaya çalıştığı eşitlik ve serbestlik ortamı, diğer yandan kadın işçi ücretlerinin düşüklüğü, daha uysal ve kolay

²⁸ Coparal, a.g.e., s. 136.

²⁹ Coparal, a.g.e., s. 136.

³⁰ Altan, a.g.e., s. 46 v.d; Coparal, a.g.e., s. 136.

³¹ Altan, a.g.e., s. 47.

³² Coparal, a.g.e., s. 136.

³³ Altan, a.g.e., s. 49.

³⁴ Hüseyin avni Şanda, **Redya Ve Köylü**, İstanbul: 1970, s. 127 v.d.

yönetilir görülmeleri, yerli sanayii denetiminde bulunduran yabancıların bu alandaki deneyimleri, Müslüman-Osmanlı kadınlarının fabrikalarda işçi olarak çalışmasına yol açan nedenler olarak sıralanabilir.³⁵

XIX. yüzyıl sonlarında işçi statüsüyle çalışanların sayılarındaki artma ve işçi kitlesi arasında doğan meslek bilinci artık toplu işçi hareketlerini ve direnişlerini başlatabilecek kadar gelişmişti.³⁶ Bu dönemde erkek işçilerle birlikte kadın işçilerde, sayısal ve oransal olarak çoğalmıştı. Bazı fabrikalarda kadınlar işçilerin çoğunluğunu oluşturmaya bile başlamıştır.³⁷

Bu dönemde iş ilişkilerini düzenleyen temel yasa Mecelle'dir Mecelle'ye göre, iş ilişkilerini düzenlemek için yapılan sözleşme 562. maddesinde kullanılan deyim ile "icare-i ademi" (adam kirası) için yapılan bir kira sözleşmesi niteliğini taşımakta ve ödenen ücret "kira" niteliğini almaktaydı.³⁸ "Ademi" kelimesi insan veya erkek kişi anlamına gelir. Kullanılan bu kelime ile Mecellenin hizmetini kiraya veren erkek işçilerin iş ilişkilerini düzenlemeyi öngördüğü izlenimi edinilebilir. Mecellede sadece süt analık hizmet kirası çerçevesinde ele alınmıştır.³⁹ Mecellede kadın işçileri özel olarak koruyan kurallar yoktur.

Ülkemizde Batı Avrupa'dan yaklaşık 100 yıl daha geç ve güç koşullar altında kurulmaya başlayan sanayi Avrupa mallarıyla rekabet edilemeyişi, sanayileşmiş devletlere tanınan kapitülasyonlar, Batı'nın Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik denetimi nedeniyle hızlı ve yaygın bir şekilde gelişme gösterememiştir. Bu nedenle işçi kitlesinin ve bu ara da kadın işçilerin sayılarında hızlı bir artma olmamıştır.⁴⁰

³⁵ Altan, a.g.e., s. 50.

³⁶ Kurthan Fişek, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı*, Ankara: 1969, s. 43; Kemal Sülker, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İstanbul: 1973, s. 5.

³⁷ Lütfi Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, İstanbul: 1951, s. 7.

³⁸ Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul: 1973, s. 221.

³⁹ Bu konular Mecellenin 418. ve 581. maddelerinde açıklanmaktadır. Bkz. Öztürk, a.g.e., s. 203 v.d.

⁴⁰ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul: 1978, s. 53.

3) KADIN GIYSİSİNİN MODERNLEŞMESİ

Her toplumda giysinin iklim koşulları, yaşama biçimi, dinsel inançlar, gelenekler ve modanın etkisi altında şekillendiği şüphesizdir. Osmanlı Devletinde kadının giysisinde bu etkiler rol oynamıştır. İslam dininin “tesettüre” ilişkin emirleri, eski Türk giysi anlayışı, Osmanlı ülkesinin iklimi ve devletin karışması, kadının belli bir şekilde giyinmeye zorlamıştır. Tanzimat Fermanıyla birlikte Batı ile artan ilişkiler, kadını bu giyside değişiklik yapma ve Avrupa modasına uyma eğilimini arttırdı. Zenginlerde Avrupa modeli bir giysi tercih edilirken orta ve alt tabaka insanlıkların tutuculukları ve ekonomik şartların nedeniyle geleneksel giysilerde ısrar etmekteydiler.⁴¹

Genel olarak yoksul Türk kadınları ayak bileklerine kadar uzanan bir şalvar ve yeldirme giyerlerdi.⁴² Orta ve yüksek tabakadan olan kadınların giysileri ise son derece süslü olurdu. Onlarda bol şalvarın üstüne ince kumaştan kenarları işlemeli, dik yakalı ve dirseğe kadar uzanan kolları olan bir gömlek, bunun üstüne vücudu saran ve kol kısmı kolun üstüne serbestçe dökülen cepken ve boyu bilege kadar inen, bel kısmı sıkıca bağlanan üç etek, soğuk havalarda bunun üstüne içi kürklü “Brokardan” bol bir palto ve püsküllü bir başlık giyerlerdi.⁴³

Evde giyilen günlük basma elbiselerin etekleri bol ve uzun yapılmaktaydı. Elbise içine dik kumaştan kolalı beyaz eteklikler giyiliyordu. Bu eteklik elbisenin kabarık ve gergin durmasını sağlıyordu.⁴⁴ Çoraplar ince

⁴¹ Cebeci, a.g.e., s. 149.

⁴² Yeldirme, eskiden kadınlar tarafından kırlarda gezinirken başörtüsü ile birlikte giyilerek çarşaf yerine kullanılan ince kumaştan yapılan hafif giyecektir. Bkz. Pakalın, a.g.e, C. II, s. 615.

⁴³ Brokar altın veya gümüş işlemeli çiçekleri ve süsleri olan ipeklî kumaştır. Brokar Ortaçağ'da en çok aranan giyim eşyasıdır. Bu çağda Avrupa'nın birçok önemli merkezinde, brokar yapımına önem verilmiştir.

⁴⁴ Taşcıoğlu, a.g.e., s. 16.

pamuk ipliginden yapılıyordu. Bunların uzunlukları bacakların yarısına kadar çıkardı. Kadınlar “pabuç” denen ökçesiz bir ayakkabı giyerlerdi. Kadınların ayakkabısı erkeklerinden daha gösterişli olurdu. Varlıklı kadınların ayakkabıları altın, gümüş hatta değerli incilerle süslü olurdu. ⁴⁵ Kadınlar evde ve bahçede topuksuz ve burnu havaya kalkık zengin işlemeli ve süslü terlikler ve takunyalar giyerlerdi.⁴⁶

Kadınların kocalarının varlıklarına göre yüzük, küpe, köstek, kolye, bilezik, saçların arasına takılan mücevher ve başlıkların etrafına sarılan çevrenin üstüne taktıkları inci dizileri gibi birçok mücevher kullanırlardı.⁴⁷ Orta halli kadınlar boyunlarına göbeklerine kadar inen altın paralar takarlardı. Ayrıca seçkin kadınlar uzun bir tesbih taşırlardı. Bu tesbihlerin taneleri işlenmiş akik, ak amber veya mercandan olurdu. Hatta taneleri arasına inciler serpiştirilmiş olanları da vardı.

Müslüman kadınlar da Avrupalılar gibi yelpöze kullanırlardı. Türk yelpazeleri yuvarlak şekilliydi. Genellikle tavus tüyünden ya da pörsömen denilen deriden yapılır, altın çiçeklerle süslenirdi. Tutulacak yeri de abanoz veya fildişi olurdu.⁴⁸

Takma saç kullanan bir Müslüman kadına ender olarak rastlanırdı. Türk kadını saçını doğal bir şekilde korurdu. Uzun saçlar örgüler halinde omuzlara dökülürdü. Örgüler genellikle çiçeklerle ve mücevherlerle süslenirdi. Ayrıca Türk kadını kaşlarına ve kirpiklerine sürme çeker, ellerine de kına yakardı.⁴⁹

Kadınlar elbiselerin üstüne kemer bağarlardı. Kemer zenginlik derecesine göre yapılıyordu. Zengin kadınlar kemerleri ise değerli taşlarla süslüydü.

⁴⁵ Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, (Bas.Haz. Ahmet Banoğlu), İstanbul, Tarihsiz, s. 101.

⁴⁶ Lewis, a.g.e., s. 101; Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 94.

⁴⁷ Cebeci, a.g.e., s. 150.

⁴⁸ Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 97.

⁴⁹ Taşcıoğlu, a.g.e., s. 17.

Hangi konumda olursa olsun bir kadın ferace giyip iki yaşmak örtünürdü. Ferace kışın çuhadan, yazın ince yünlü veya ipekli bir kumaştan yapılıyordu.⁵⁰ Feracenin geniş bir yakası vardı. Yakalar genellikle kırmızı, mavi, veya yeşil setenden olurdu.⁵¹ Zenci kadınlar ise sarı renkli feraceler, Ermeni ve Rum kadınlarının oldukça açık giyinmelerine karşılık Türk kadınları "İslami tesettür" anlayışına uygun olarak vücut hatlarını gizleyen bol elbiseler içindeydiler. Genellikle feraceler koyu mavi ve yeşil renklerde olurdu. Türk kadınlarının feracelerine Tanzimatı izleyen yıllarda kahverengi, gri ve pembe renkte olanları da eklenmiştir. Ferace Avrupa modasının Türk zevkine göre uydurulmuş şekliydi.⁵² Hanımlar "Ampir" mantoları ferace haline getiriyorlardı.⁵³

Kadınlar yaşmaklardan biri ile gözler dışında yüzlerini örtüyorlar, diğeri ile saçlarını örtüp bedeninin yarısına kadar arkalarına sarkıtıyorlardı. Türk kadını kalpak denilen başlık da giymiştir. Bu başlık yazın ince ve bol sırmalı kumaştan, kışın inci veya elmasla işlenmiş kadifeden yapılıyordu.⁵⁴

Uzun saplı dantel şemsiye, Mahmudiye fesi uzunluğunda hotoz yaşmağın altında bir gerdanlık, bileklere kadar inen bürümcük elbise ve kısa eldiven Türk kadın giysisinin diğer unsurlarıydı.⁵⁵

İmparatorluğun çeşitli eyaletlerine yerleşmiş olan Avrupalı kadınlar müsiümanlara göre giyinme konusunda daha rahattılar. Bazı Avrupalı kadınlar

⁵⁰ Taşcıoğlu, a.g.e., s. 16.

⁵¹ Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 102.

⁵² Cebeci, a.g.e., s. 151 v.d.

⁵³ Ampir Fransa'da I. Napoleon'un imparatorluk dönemine (1804-1815) fakat bilhassa bu dönemde giyim, mimarlık, mobilya ve diğer güzel sanatlarda Fransa'da oluşan ve Avrupa'ya yayılan stile Ampir denir. Bu stil 1808'den itibaren Osmanlı Türk sanatına etkilemiştir. Bkz. Yiğmez Öztuna, **Buyuk Tarih Ansiklopedisi**, C. I, Ankara: 1992, s. 28.

⁵⁴ Cebeci, a.g.e., s.151; Taşcıoğlu, a.g.e., s. 102.

⁵⁵ Nurettin Sevin, **Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış**, Ankara: 1990, s. 121.

ferace giyer, buna karşılık yüzlerini örtmezler ve başlarına Hint Şalı sararırdı. İzmir ve Selanik'te, Müslümanların az uğradığı Avrupalı mahallelerinde oturan kadınlar sadece, kenarı dört parmak enliğinde sırma veya sim işlemeli müslin tü örterlerdi. Ancak Avrupalı kadınlar Müslüman mahallelerine gitmeleri gerektiği zaman Türkler gibi giyinmeye zorunluydular.⁵⁶

XIX. Yüzyılın ortalarına doğru Avrupa modeli giysiler Osmanlı ülkesinde dikilmeye başlandı. İstanbul, İzmir, Selanik gibi kentlerde bu malları satan mağazaların kurulduğu ve bunun karşısında yerli sanayinin gerilediği görülmektedir.⁵⁷

XIX. Yüzyılda hanımlar da beyler gibi Avrupa modalarını izlemeye başlamışlardı. Kadıköy'de Rum kızları yeteneklerine göre zengin konaklardan orta halli ailelere kadar evlere girip Paris ve Londra modalarını İstanbul Hanımlarına beğendirmeye çalışmışlardı.⁵⁸

Modernleşme süreci, aile yaşantısı üzerindeki otorite gelenekleri de zayıflatmıştır. Aile büyüğünün sembolize ettiği otorite, kısmen ailenin diğer bireyleri arasında bu dönemde paylaşıldı. Aile için bireyin kişiselleşmesi ve kendine özgü kültür dünyasını kurması bu otorite gücünün paylaşılmasıyla gerçekleşmişti. Böylece bireyin gündelik yaşama karşı olan sorumluluğu aile büyüğünün tekelinden çıkmış ve birey aile yaşantısını daha serbest bir alanda sürdürmeye başlamıştı. Bu süreç daha çok üst tabaka kadınının yaşantısında belirgindi. Henüz kadın için "tesettür" geleneği sürmekle beraber, gündelik yaşamın moda olgusu, giyim kuşamdaki örtünme zorunluluğunu bir dinsel emir oimaktan çıkartıp, bir çeşit süslenme şekline dönüştürmüştür. Ferace ve yaşmak gibi "tesettür" öğeleri giderek süslenme olgusunun moda malzemesi haline gelmişti. Kadın yüzü dinsel mahremiyetin perdesi ardından yavaş yavaş gün ışığına çıkmıştır. Moda olgusunun aile yaşantısına girmesiyle geleneksel

⁵⁶ Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 105.

⁵⁷ Taşcıoğlu, a.g.e., s. 22.

⁵⁸ Sevin, a.g.e., s. 129.

otoritenin dizginleri, bu yeni kültürel oluşumun eline geçmiş, gündelik yaşam böylece bireyin özgürleşme sürecine tanık olmuştur.⁵⁹

4) SOFRA KÜLTÜRÜ

Yemek türleri ve sofrası kültürü de bir toplumda oluşan sosyal değişmelerin etkisi altında bulunmasına rağmen ulusal ve yerel özellikler taşıyan bir alandır. Bu yüzden Türk sofrası, yemek çeşitleri ve bağlı bulunduğu kurallar ile göçebelik döneminin birçok özelliğini korumuştur. Türk uygarlığında XVII yüzyıl sonlarına kadar masa pek kullanılmamıştır. Bir Türk sofrası yüksekçe bir sehpa üstüne konulan geniş bir bakır siniden oluşur. Bu sofranın etrafına bağdaş kurularak veya çökülerek oturulur, çoğunlukla tek kaptan, tahta kaşık veya elile yenilirdi. Sofrada bulunanların en yaşlısı başlamadan yemeğe başlanmaz, besmele ile başlanan yemek bir "Elhamdülillah" sözüyle sona ererdi. Sofrada aile dışında bir erkek varsa kadınlar ve çocuklar yemeğe katılamazlar, sonra yerlerdi.⁶⁰

Büyük evlerin mutfakları, buradan çıkan koku ve sıcaklığın aileyi rahatsız etmemesi için avlu içinde ayrı bir binada olurdu. Yemek tuğla fırınlarında odun kömürü kümelerinin üstünde pişirilebilmeeleri, reçel ve marmelatların yapılabilmesi için bir mutfak bulunurdu. Bu gibi işlere ek olarak ev hanımı temizlik işlerini yönetir, değerli porselen takımlarını kendisi yıkar ve tozunu alırdı.⁶¹

Osmanlı sosyal yaşamında değişikliklerin yaşandığı XVII. yüzyılın sonlarından başlayarak önce elit grup zengin ailelerden başlamak üzere bu konuda da bir modernleşme görülmüştür.

⁵⁹ Tanpınar, a.g.m., s.556.

⁶⁰ Cebeci, a.g.e., s. 166.

⁶¹ Lewis, a.g.e., s. 122.

Gerek klasik dönemlerde gerekse Tanzimat Döneminde yoksul ve orta halli aileler sabah kahvaltısını erken saatlerde yaparlardı. Bu kahvaltıda ekmek, lor peyniri, zeytin yenir, soğuk havalarda ise çorba içilirdi. Daha varlıklı aileler ise ekmek, beyaz peynir, meyve, reçel, marmelat yerler, çay içerlerdi.⁶² Öğleyin bir önceden kalan yemekler yenip bitirilir, akşam üstü akşam için yemek pişirilirdi. Yoksul halk siyah ekmeğine, bol miktarda soğan ve sarımsağı katık eder, işkembe yer, çorbalarını ucuz sebzelerden yapılıp, başlıca gıdayı pirinçten alırlardı. Süt ve yoğurt hem sevilir, hem de ucuza alınırdı.

Öğle yemeği için evlerine gelmeyen sanat sahipleri ve işçiler bir mendile sardıkları helva veya soğan ekmeği iş yerlerine götürüp biraz suyla yerlerdi. Ahçı dükkanından yemek getirtenler çoğunlukla biraz yahni ve pilav yer veya üstünde kase dolu tepsiyi başında taşıyan seyyar satıcılardan aldıkları sütlüç veya kesilmiş sütten yapılan tatlı ile karınlarını doyururlardı.

Daha varlıklı evlerde, özellikle konuk olduğu zamanlarda çabuk ve birbiri arkasından sunulan çeşitli yemekler bu arada pilav, çorba ve yahni yenirdi.

Türkler hatta bütün Müslümanlar tatlıya çok düşkündüler. Bal, üzüm şekerinden veya pekmezden yapılan tatlı veya hamur işi bazen manda sütünden yapılan sert kaymakla birlikte günün her hangi bir saatinde selamlıkta ve haremlikte yenirdi.⁶³

Yemek sırasında terbiyeli davranılır, parmaklar yalanmaz, ağız şapırdatılıp geçirilmezdi. Sonra evin hanımının veya hizmetçinin uzun bir ibrikten delikli kapağı olan bakır bir kaba döktüğü suyla, eller yıkanır.⁶⁴

İstanbul'un içme suyu Valens boruları (Boğdoğan kemerinden geçen su yolu) ile gelip, sarnıçlarda depo edildikten sonra buralardan dağıtılıyordu. Bu su, adı geçen depolarda hoş olmayan bir kokuya sahip olduğundan, daha iyi su sağlayabilmek sorun oluyordu. Hatta İstanbul'da belli yerlerde çeşitli

⁶² J.H.A. Ubicini, 1855'de Türkiye, (Çev. Ayda Düz), C. I, İstanbul: 1977, s. 43.

⁶³ Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 32.

⁶⁴ Lewis, a.g.e., s. 122.

yerlerden gelmiş ve çeşitli yıllara ait sular sadece orada içilmek üzere satılmakta, bu suların tiryakileri gidip oralardan su içmekteydiler. Bu suların içinde en makbul olanı padişahın da içtiği Nil suyudur.⁶⁵

Türk ailesinde yemeklerden sonra içilen kahvenin önemli bir yeri vardı. Kahve Türkiye'ye 1543'de geldi, kısa zamanda öylesine beğenilip içilmeye başlandı ki bu hal endişe yarattığından yasaklandı.⁶⁶ 1591'de tekrar serbest bırakıldı, 1633'de yine yasaklandı.⁶⁷ Ancak bu yasakları uygulamak her zaman güç oluyor, sonunda bundan vazgeçiyordu. Yasağın nedeni, devletin kahveyi zararlı bulmasından çok, kahvehanelerin eğlence ve zevk yuvaları olması, buralarda halkın isyana teşvik edilebileceği düşüncesi idi. Fazla miktarlarda kullanılması hoş karşılanmayan afyon, afyon ruhu ve benzeri uyuşturucu ilaçlar ise hiç yasaklanmamıştır.⁶⁸

1601'de Tütünün tanıtılmasıyla çabucak benimsenip yayılan ortak bir zevk kaynağı ortaya çıktı. Bu da önce yasaklandı, fakat herkes gizlice tütün içmeye devam etti, sonunda bu öylesine yayıldı ki IV. Murat (1623-1640) bu kötü alışkanlığın merkezi olan kahvehaneler kapatıp yasağı tekrar yürürlüğe koydu. Ancak önüne geçilemedi, askerler kısa saplı pipolarını kollarına veya kuşaklarının arkasına saklayıp tuvaletlerde tütün içerken sık sık yakalanıp cezalandırılıyorlardı. Sonunda 1650 yılında yasaktan vazgeçildi, eş dostla kahvehanelerde tütün içme zevki serbest bırakıldı.⁶⁹

Tanzimat Döneminde özellikle zengin evlerinde kahve ikram edilirdi. Bu evlerde ayrıca nargileler de olurdu ama erkeklerin çoğu düz, kısa veya uzun saplı çubuk kullanırlardı. Bu çubukların da bir kısmı son derece süslü ve değerliydi. Ustalıkla doldurularak hoş bir toplulukta içilen bu çubuğun keyfiyle eş

⁶⁵ Gerard Nerval, *Muhteşem İstanbul*, (Çev. Refik Özdek), İstanbul: 1974, s. 83.

⁶⁶ Lewis, a.g.e., s. 144.

⁶⁷ C. Van Arendonk, "Kahve", I.A., C.VI, s. 99.

⁶⁸ Lewis, a.g.e., s. 144.

⁶⁹ Arendonk, a.g.e., s. 99; Lewis, a.g.e., s. 144.

değer olabilecek çok az şey vardı.⁷⁰

Türk ailesinde yemeklerden sonra içilen kahve ve çubuğun yanısıra portakal, limon, gül, ihlamur katılmış bal şerbetleri de sevilerek içilen meşrubatlarıdır. Nitekim yemeklerin arkasından çeşitli kuruyemişlerin, kavrulmuş çekirdek, leblebi, mısır gibi birçok çerezler yeniyordu.⁷¹

Katıbalık evlerde her mevsimde bazı özel yiyecekler depo edilirdi. Son baharda çok miktarda yağ, soğan bal, pekmez, kavurma, sardalye, turşu ve reçel, meyve surupları, pirinç, buğur, un, fındık, ceviz, peynir gibi erzak kış için saklanırdı. Hem yemek pişirilirken, hem de kandil yağı olarak kullanılan karaman koyunun kuyruk yağı, soba için sepet sepet yakacak, hayvanları için saman avluva konulurdu. İkbaharda ve yazın İstanbul'a ülkenin her köşesinden getirilen çeşit çeşit taze meyve, sebze, ve salatalar bol ve ucuzdu. Diğer kasaba ve köylerde ise yiyecekler çeşidi, bölge toprağının verimine, yapılan tarımın seviyesine, halkın kısıtlı yemek zevkine bağlı olduğu için ve buralarda yemek konusu üstünde fazla durulmadığından azdı.⁷²

Osmanlı ülkesinde, evlerde bulunan fırınların dışında üç cins ekmek yapılıyordu: Bunlardan birisi Pide, Fodia veya "Türk Ekmeği" denilen ince, yassı az pişmiş, içine arpa unu karıştırılan, oldukça beyaz bir ekmektir. Diğer, Somun denilen cins idi ki, buğday, arpa, çavdar, mısır karışımı, yuvarlak, kalın, şişkin daha siyah bir ekmektir. Francala denilen başka bir ekmek çeşidi de küçüktü.⁷³ Bunu çoğunlukla Avrupalılar yediği için narh konmazdı.⁷⁴ Ancak sarayda yapılan çok beyaz bir ekmek bunların hepsinden değerli sayılırdı.

⁷⁰ Lewis, a.g.e., s. 144.

⁷¹ Cebeci, a.g.e., s. 168.

⁷² Lewis, a.g.e., s. 122.

⁷³ Cebeci, a.g.e., s. 168.

⁷⁴ Narh koymak gereksinim maddeleri için sabit fiyat saptamaktır. Bkz. **Görsel Genel Kültür Ansiklopedisi**, C.XI, s. 6414; Pakalın, a.g.e., CII, s. 540.

Ailece gidilen mesîrelerde, üstüne gül suyu serpilmiş sütlaç, koz helvası, kağıt helvası, fındıklı lokum, ibriğin ağzına sıkıştırılmış bir buz parçası üstünden dökülen şerbet ve içinde buzlar gezen hoşaf, satıcılardan sağlanabilirdi.⁷⁵ Hoşaf Türk evlerinde de çok yapılan sulu bir yiyecekti.⁷⁶

Türk ailesinin Ramazan süresince zengin bir sofrası olurdu. Bu ay ibadet ve eğlence ayı idi. Telaşlı bir hazırlık döneminden sonra, değerlendirilen bu ay, davetlerin, ziyafetlerin fazlalığı, en güzel yemeklerin yapıldığı bir dönemdi. İftar sofrasında önce pastırma, çeşitli reçeller, zeytin, sucuk, hurma ve buna benzer yiyecekler yenilir, daha sonra namaza gidilir, dönüşte sofraya oturulur ve bu sofraya aralıklarla sahura kadar devam ederdi. Sahura kadar süren bu sofrada pilav, hoşaf, balık konservesi, dolma, sarma, kabak tatlısı, una bulanarak kızartılan patlıcan, salamura, reçeller, kokulu otlarla lezzet verilmiş salçaların katıldığı birçok yemekler olurdu. Sabah namazı kılınan sonra yatılır, ertesi gün resmi daireler öğleden sonra açıldığı için, öğle vaktine kadar uyunurdu.⁷⁷

Bir insanın olanakları ne olursa olsun habersiz gelmiş de olsa konuğun ağırlanması önemli bir görevdi. Bulunan en iyi cins yiyecek ve içecek sunulur, gece de kalacaksa kendisine yatak da yapılırdı. Konuğun evde kaldığı sürece bütün gereksinimleri karşılanmaya çalışılırdı. Giderken yolu uzunsa yanına yolluk da verilirdi. Habersiz gelenler aileyi ne kadar iyi tanırlarsa tanısınlar, hemen içeri girmezler, önce kadınlara hareme çekilmelerini haber vermek için "Destur" diye seslenirlerdi. Bütün halk tabakalarında sosyal ilişkiler son derece resmiydi, hatta selamlaşmada bile bu yöntemin dışına çıkılmazdı.⁷⁸

⁷⁵ Cebeci, a.g.e., s.170.

⁷⁶ Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 32.

⁷⁷ Cebeci, a.g.e., s.171.

⁷⁸ Lewis, a.g.e., s. 123.

Tanzimat Dönemi içinde birçok alanda olduğu gibi sofrta kültüründe de Batı'ya uyum sağlayabilmek için bir takım değışimelerin meydana geldiği şüphesizdir. Ancak Avrupa modeli sofranın etkisi altında şekillenmiş bir alaturka sofrada yine eski Türk geleneğinin ve sofrta anlayışının esaslı kısımları kalmıştır. Elbetteki zengin ve saygın aileler çeşitli davet ve ziyafetlerde duruma göre alafranga sofrta kurdukları da olmuştur. Alaturka sofranın yuvarlak olmasına karşılık alafranga sofrta dikdörtgen şeklindeydi.⁷⁹ Denilebilir ki Tanzimat Döneminde Batı'ya açılma girişimleri süresince başta İstanbul olmak üzere Osmanlı ülkesinin çeşitli kentlerinde Avrupalılar örnek alınarak sofralar kurulmaya başlanmıştır.

5) AİLE YAŞAMI VE EĞLENCE

Osmanlı Devletinde culüs, şehzade doğumu veya sünnet Padişahın ailesinden birinin veya başka önemli birinin düğünü, ünlü bir savaşçının zaferi, yabancı bir konuğun gelişi, genel tatil günü ilan edilirdi. Padişah, eğlencelerin düzenlenmesi, panayırların kurulması, ışıklandırmalar ve havai fisekleri için gerekli parayı cömertçe bağışlardı.

Çoğu zaman esnaf birlikleri de bu eğlencelere katılır, meslek tekniklerin sergileyen resmi geçitler düzenlerlerdi. Bu resmi geçitlerin en görkemlisi subaylarınkiydi. Ordu ve siyasal kuruluşların ileri gelenleri resmi geçite katılırlardı. Dinsel üst bürokratların çeşitli esnaf birliklerinin ve şirketlerin temsilcileri, öğrenciler sıra sıra geçerken Padişah Topkapı Sarayının kale duvarının üstünden sokağa bakan Alay Köşkünden bunları seyredirdi. Böyle resmi geçit bazen üç gün, bazen de daha fazla sürerdi. Bu süre içinde kimse çalışmazdı.⁸⁰ 1835'de Mihrimah Sultan ile Sait Paşa'nın ve 1840'da Tophane

⁷⁹ Cebeci, a.g.e., s.171.

⁸⁰ Lewis, a.g.e., s. 139-142.

albayı Ahmet Fethi Paşa ile Atiye Sultan'ın düğünleri böyle görkemli törenlerle yapılmıştı.⁸¹ Bu gibi törenler özellikle kadınların büyük çapta ilgisini çekmiştir.⁸²

Tohumlama ve hasat zamanı dışında bazı mevsim şenlikleri de vardı. Nisanda Rumların St. George y ortusunu Türkler sevilen bir evliya olan Hızır'la ilgisi olduğunu sanarak herkes Hıdırellezi kutlardı. O gün çiçeklerin açıp, bülbüllerin geldiğine inanılır, kırlara çıkılır, ülkenin her yanında alışılmış eğlenceleriyle bayram yerleri kurulurdu. Mevsimin ilk pikniklerinde yoğurt, dolma, helva ve peynir gibi ilkbahar yemekleriyle arpadan yapılan yuvarlak ve yassı sarı ekmeğin yenirdi.⁸³

Doğayı seven Türk insanı mesirelere gitmek, kır gezileri düzenlemekten pek hoşlanırdı. Mesireler, Küçüksu ve Göksu, Fenerbahçe, Moda Burnu, Büyükdere, Beyoğlu sırtları, Kağıthane gibi yerlerdi. Aile gezileri kayak kiralananarak Boğaz, Haliç ve bunların kıyılarında gerçekleşirdi. Karadaki gezilere at, katır veya büyük, üstü kapalı, çok süslü öküz arabaları üstünde gidilir, piknikte erkekler ve kadınlar ayrı yerlerde otururlardı.⁸⁴

Kadınlar ailece gezmeye gider gibi haftada bir kere hamama giderlerdi. Arkadaşlarla buluşmak, yabancılarla tanışıp haber alışverişi yapmak, gelin adaylarını inceleyip kızlarının rakibelerini tanımak için hamamlar fırsat yaratıyordu. Erkek anneleri kız annelerinden üstün olduğu için dedikodu yapıldığı zaman, ön plana onlar çıkarlardı. Çoğunlukla evin bütün kadınları bir günlük yiyecek, içecek, çerezlerini, o sırada yaptıkları başka el işlerine de alarak hep beraber hamama giderlerdi. Kadınların hamama ailece gezmeğe gider gibi gitmelerine rağmen erkekler yalnız veya birçok arkadaşıyla birlikte, ancak kadınlardan daha sık hamama giderlerdi.

⁸¹ Ubicini, a.g.e., s. 113 v.d.

⁸² Fortmagne, a.g.e., s. 76.

⁸³ Lewis, a.g.e., s. 143.

⁸⁴ Fortmagne, a.g.e., s. 76.

Özellikle kadınlar arasında yapılan aile ziyaretleri de bir eğlence nedeniydi. Gün boyunca süren ziyaretler sırasında ev sahibesinin de konuğun da kocaları onlara katılmazdı. Kadınlar hizmetçileriyle birlikte bir evden diğerine giderlerdi. Bu ziyaretlerde haberler verilir, dedikodu yapılır, çocuklar karşılaştırılıp çıkan kısmetler tartışılır, çeyizler incelenir, şekerleme, meyve ve içecekler sunulurdu.

Satıcılar, özel bir mal satın almak isteyen elit tabakadan bir çok hanımı bu konuda görüşmek üzere ziyaret ederlerdi. Kuyumcular, ipekçiler, ve kürkçüleri temsilen evleri dolaşan bu kadın satıcılar, bir çok evin içyüzünü bildikleri için çöpçatanlıkta yaparlardı. Ender olarak bazı kadınlar köleleri ve harem ağası eşliğinde alış veriş için dükkana giderlerdi. Böyle bir gezintiye ender çıktıkları için beğendikleri bir çift terliği veya başka bir şeyi almadan önce, dükkandaki bütün malları alt üst etmekten büyük zevk duyarlardı. ⁸⁵

Yalnız veya erkekleriyle birlikte nereye giderlerse gitsinler kadınlar gün batarken mutlaka evde olurlardı. Hava karardıktan sonra bir kadının sokakta kalması olası değildi.

Yoksul kadınların evlerinde işleri çok fazla olduğu için onlar sıkılmaya pek zaman bulamazlardı. Bütün ailenin elbiselerini diker, yemek hazırlar, çocuklarına bakar, köylerde bunlara ek olarak bir de tarlada çalışırlardı.

Akşam yapılan aile toplantılarında konuklar olunca karşılıklı incelik ve saygı gösterilir, kadınlar haremde erkeklerden ayrı ağırlandı. Ev sahibesi, ailenin diğer kadınları ve varsa konuklar divanda oturur, minderdelerde, kâhyalar basamağın alt tarafında oturur, kıdemli hizmetçiler ise duvar kenarında, kapiya yakın bir yerde ayakta dururlardı. Bu gibi akşamlarda konuşarak, okuyarak ve nakış işleyerek zaman geçirirlerdi. En kıdemli hizmetçi şekerleme, şerbet, kuru ve yaş meyve gibi yemişler getirdiği zaman bütün hanımlar yiyecekleri paylaşırlardı. Ancak bütün hizmetçiler biraz ötede oturup az miktarda yerlerdi. Selamlıkta akşamlar ciddi konuşmalarla geçerdi. Duvara yakın

⁸⁵ Lewis, a.g.e., s. 119.

ayakta sessiz duran hizmetçiler kollarını göğüslerine bağlayıp ellerini elbiselerinin koluna sokarlardı.⁸⁶

Ramazanda geceleyin kahvelerde ve zengin evlerde Karagöz oyunu oynatılırdı. Ayrıca ortaoyunu meddahların taklitli hikayeleri Ramazanda yapılan eğlencelerdendi Dansöz kızlar ve oğlanlar kahvehaneler de veya evlerde oyun gösterileri yapmak üzere kiralanırdı. Kızlara cengi, oğlanlara köçek denirdi.

Sokaklarda çeşit çeşit eğlencelerin düzenlendiği küçük kulübelere rastlanırdı. Çoğu derviş olan bu insanlar yılanlarla gösteriler yaparlardı. Falcıların kulübesi en çok ilgi çeken yerlendendi. Kılıç yutanlar, ateş yiyenler, büyücüler, hokkabaz ve cambazlar, yazın mesirelerde çayırlara gelip yağlı bir direğe tırmanan veya bir derenin üstüne gerilen ipte yürüyen akrobatlar görülürdü. Bunlar sünnet düğünlerinde davetlileri de eğlendirilerdi ancak asıl Ramazan'da ortaya çıkarlardı.⁸⁷

⁸⁶ Lewis, a.g.e., s. 120.

⁸⁷ Lewis, a.g.e., s. 130 vd.

V. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI TOPLUMUNDA KADININ YERİ

1. İSTANBUL

Tanzimat Dönemi öncesinde kent kadınının durumunun, özellikle bazı padişahlar döneminde zor olduğunu biliyoruz. Örneğin II Osman (1754-1757), kendi gezintisine ayırdığı haftanın üç gününde kadınların İstanbul'da sokağa çıkmasını yasaklamıştı. Diğer günlerdeyse sokağı çıkan kadınların sade ve örtülü giyinmeleri zorunluymuştu. Yasaya uymayanlar, önce yaşmak örtülüp, sırmalı giysiler giyinen kadınlar III. Osman'ın emriyle denize atılarak boğduruluyorlardı.¹

Padişah III. Mustafa (1714-1774) daha da ileriye giderek bütün müslüman kadınların sokağa çıkmalarını yasaklamıştı. Ancak bu emir yavaş yavaş katılığını yitirdi.

¹ Güzel, a.g.m., C. III, s. 858.

Padişahların çıkardığı dışarıya çıkma konusundaki verdiği emirler kadının sosyal yaşama karışmak isteğine set çeken engellerdi. ²

Osmanlılarda kentli kadının sosyal yaşamı hakkında bilgi veren Lady Montague şunları anlatmaktadır :

“Türk kadınlarından zenginleri, kocalarından o kadar da korkmazlar, çünkü gelirleri kendi ellerindedir. Divan bile kadınlara saygılı davranır. Kadınların bütün işleri komşuya, hamama gitmek, bol bol masraf etmek, daima yeni yeni giyim modaları bulmaktır” ³

Osmanlı ailesinin yaşayış şeklinin bir gereği olarak ev mimarisi de buna uymuş, iki bölümlü yapılan evlerde, kadınlara harem ve erkeklere selamlık yerleri ayrılmıştır.

Osmanlı kadının uğraşları ev işleri yapmak veya denetlemek, elişleri işlemek ve çocuk bakmaktır. Evin erkeği olmadığı zaman ev, kadının sorumluluğundaydı. ⁴ Zengin ailelerde alışverişi koleler, orta halli ailelerde evin erkeği yapardı. Her iki ailede de kadınlar pazara gitmezler, gezgin satıcılardan alışveriş yaparlardı. Aile reisi ile uşak, evin hanımı ile hizmetçi veya cariyeye arasında yakınlık olurdu. Türk geleneğinde hizmetçilerde aileden sayılmaktaydı. ⁵

Saraylı ve Bey-Paşa eşleri ve kızlar Osmanlı düzeninin kendilerine sağladığı her türlü eğitim olanaklarından yararlanmışlardır. Saraylı kadın Batı özentisi içindedir, kendisini Anadolu kadınından soyutlamıştır. İlk önceleri, devlet yönetiminde pek etkili olmayan saraylı kadın, giderek saray entrikalarına karışmış, Osmanlı Devletinin yıkılışına etki eden bazı olaylara ve oyunlara girmiştir. ⁶ Saraylı kadın örneğinde, özellikle valide sultanların padişah

² Taşçıoğlu, a.g.e., s. 13.

³ Lady Montague, **Şark Mektupları**, (Çev. Ahmet Refik), İstanbul, 1933, s. 43 v.d.

⁴ Cebeci, a.g.e., s. 130.

⁵ Lewis, a.g.e., s. 93.

⁶ Ceneviz, a.g.e., s. 29.

üzerindeki etkilerini anımsamak gerekir. Sarayda özel bir yeri olan valide sultanlar, yükselme döneminden sonra politik bir nitelik de kazanmışlardır. “İyi kadın kocasını vezir, kötü kadın rezil eder.” özdeyişi belki de o dönemden kalmıştır.⁷

Saray kadınları, kendilerini kocalarına, Bey ve Paşalara beğendirmek, güzellikleri için devletin parasından harcamalar yapmışlardı. Devlet giderek Batı'nın egemenliğine girerken, yapılan bu harcamaların önemli açık bir şekilde kendini göstermekteydi. Saraylı hanımlar şekil olarak değişmesine karşın özünde bugünün burjuva kadınlarına benzemektedirler.

Osmanlı toplumunda çok eşlilik egemen sınıfları oluşturan güçler tarafından uygulanmıştı. Çok eşlilik toplumsal ve ekonomik düzeyi yüksek olanlarda, kendi yapılarına paralel bir şekilde artmıştı. Bir başka deyişle varlığınave ekonomik gücüne göre eş sayısını fazlalaştıran erkekler de olmuştu.⁸ Evlilikler Avrupa'da olduğu gibi aristokrasinin belirli kuralları geçerli olmamıştır. Örneğin cariyeler devlet adamlarıyla evlenerek yüksek rütbelilerin eşleri olmuşlardı.⁹

Kocası ve en yakın nikah düşmeyen erkek akrabalarından başkası ile konuşması ve görünmesi yasaklanan Osmanlı kentlerinde yaşayan müslüman kadının kapalı bir yaşamı olmuştu. Kadınların sokağa çıkarken giydikleri giysi yüzyıllar boyunca müslüman kadınının kapalılığına bir delil olarak gösterilmiştir. Bu moda Osmanlı Devletinin son zamanlarına kadar yüzün ince veya kalın bir peçe ile örtülmesi ve çarşaf denilen kapalı bir giysiye bürünülmesidir. Başka bir kapalı giysi de Lady Mondague'nin tanıdığını yaptığı manto biçiminde ince ve kalın kumaştan yapılmış ve saraylı kadınları giymeleri zorunlu olan ferace ve yaşmaktı.¹⁰ Bu kapalı giysi Türk kentli kadının evinden başka sokakta da dış

⁷ Tayanç, a.g.e., s. 108.

⁸ Ceneviz, a.g.e., s. 30.

⁹ Inan, a.g.e., s. 70.

¹⁰ Lady Montague, a.g.e., s. 43 v.d.

dünya ile ilişkisini sınırlı tutmuştu.

Bazı padişahların kadın giysisi ve sokağa çıkma konularında çıkarılan fermanlar tam olarak uygulanmamıştır. Bazı dönemlerde kadınların serbestliğe kavuştuğu görülmüştür. Lale Devrinde İstanbul sosyetesinin eğlence yerlerine ve mesirelere kadınların açık renkli feracelerle, arabalar ve kayıklar içinde giderek katıldıkları gerek resimlerden, gerekse yazılı belgelerden anlaşılmaktadır.¹¹

XIX. yüzyıl ile birlikte kentli Türk kadını özgürleşme sürecine girmişti.¹² Tanzimat Dönemi siyasal, düşünsel ve sosyal reform hareketinin başlangıcıdır. Osmanlı Devleti gerileme ve toprak kaybetme devrinde olmakla beraber, 1839 ile 1856 tarihleri arasında ilan edilen hatt-ı humayunlarla devlet bünyesinde yapılmak istenen reform, müslüman ve diğer dinlere mensup insanlara bazı hakların tanınacağını ifade eder. Bu hareket teokratik ve monarsik devlet üzerinde bir değişiklik yapmamakla birlikte, fertler arasında düşünsel gelişmeyi sağladı. Bu dönemde yeni okulların açılmasıyla kızlara verilen eğitim olanakları kadınlar arasında aydın bir sınıfın oluşmasına neden oldu.¹³

Tanzimat Döneminde dinsel, siyasal ve sosyal yaşam anlayışında değişimler zengin ve aydın zümreyi daha çok etkilemiştir. Bu arada tutucu orta ve alt tabakalarda değişimler yavaş olmuştur.¹⁴

Yeni açılan okullara devam eden hanımların çoğalması, geleneksel kadın davranışlarında bir takım değişimler meydana getirmiş: İstanbul halkının tepki göstermesine neden olmuştur. Ahmet Rasim Fuhs-ı Atik ve Hamamcı Ulfet isimli eserindeki, bir kahraman, geleneksel davranış kalıplarına uymayan bir kadın için şunları söylüyor : "... efendi'nin gelini bir acıba ... Galiba mektepli imiş ... Geçen gün dükkana gelmişti; deli mi divane mi nedir? Yüzün bir açar, bir

¹¹ Inan, a.g.e., s. 58.

¹² Güzel, a.g.e., s. 859.

¹³ Inan, a.g.e., s. 81.

¹⁴ Cebeci, a.g.e., s. 192.

kapar, dükkandan dışarıya bakar, güler ... Az kaldı kovacaktım. Bizim dükkan alış-veriş yeri ama, bu türüsü değil ...".¹⁵

XIX. yüzyılda İstanbul ve büyük liman kentlerinde yeni bir yaşam başladı. Bu yeni yaşam şekli sadece kargir konaklar avrupa mobilyası ve alafranga sofrada adabı olarak özetlenemez. Kaç-göç büyük ölçüde devam etmekle birlikte, kentli kadın toplum yaşamına katıldı.¹⁶ Kadın, Boğaziçi'ndeki mehtap gezilerinde Beyoğlu'ndaki alış-verişlere kadar pek çok yere gitti.¹⁷ Gezinti yerlerinde kadın-erkek flortü başladı. İmparatoriçe Eugenie İstanbul'dayken Küçüksu kasrını Sultan Abdülaziz ile birlikte ziyaret gitmiş; Padişah İmparatoriçe'ye kolunu vermişti.¹⁸ Boğazdaki mehtap sefalari, yazlıktaki köşklere kadınlı erkekli saz söz meclisleri tutucu çevrelerin eleştirilerine neden oluyorsa da yeni yaşam bilindiği gibi sürüyordu.

Tanzimat Döneminde Batı örnek alınarak laik eğitim ve bürokrasinin benimsendiğini görüyoruz. Osmanlı aydınları medreseli-mektepli şeklinde ikiye ayrılmıştı. Sözlü kültür geleneği yaşamaya devam ediyordu. Avrupa romanları, düşünürleri okunur, dostlara anlatılır ve notlar tutulurdu. XIX. yüzyıl Osmanlı aydınının düşünce ve davranışlarından esneklik ve renklilik vardı.¹⁹ Aydınlar gazete ve dergilerde kadınların yeni okullara giderek meslek sahibi olmaları ve tek eşlilik üzerinde durarak toplumu bilinçlendirmek istediler.²⁰

¹⁵ Ahmet Rasim, *Fuhş-ı Atik ve Hamamcı Ulfet*, İstanbul, 1958, s. 3.

¹⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 193.

¹⁷ Güzel, a.g.e., s. 859.

¹⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 193.

¹⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 193.

²⁰ Kurnaz, a.g.m., s. 34 v.d.; Caporal, a.g.e., s. 55; Ülken, a.g.m., s. 758; Arat, a.g.e., s. 103, Namık Kemal, a.g.m., No. 56; Güzel, a.g.m., s. 858; Fındıkoğlu, a.g.m., s. 33; Taşkıran, a.g.e., s. 34.

2. TAŞRADA

Saraylı ve kentli orta sınıf kadınına oranla daha az kapalı olan köylü kadının durumu, tarlada erkekle birlikte çalışma zorunluluğundan oluşmuştur. Alevi mezhebinden kadınların, sünni kadınlara oranla daha gelişmiş, daha bilinçli olduğu bir gerçektir. Bunun durum, kuşkusuz ki iki mezhep felsefelerinin bir yansımasıdır.²¹

Kırsal kesimde toprak halkın geçimini sağlardı. Bu topraklar bölünerek savaşta asker vermek şartıyla uzun vadeli olarak ailelere kiralanırdı. Kiralanan arazi, sahibinin ölümü üzerine varisler arasında bölünürdü. Kızlar evlenince kocaları çiftlik yönetimini üzerine alırdı. Birbirine komşu çiftliklerde yaşayan aileler arasında yapılan hesaplı evlenmelerle çiftlikler daha büyük ve ekonomik bir hale getirilebiliyordu.

Köylüler evlerini tepelerin yamacına yaparlardı. Evin arka kısmı haremlik olurdu. Yemek pişirilen ocak büyük odada yarı yarıya yere gömülü bir toprak küpten ibaretti. Bunun içinde tezek yakılırdı. Tencere küpün ağzındaki bir çubuktan zincirle sallandırılırdı. Köy evinde az eşya olurdu. Başlıcaları birkaç halı ve yorgan kullanılmaya giyeceklerin içine koyulup bir köşeye koyulan sandık ve duvara asılı heybeden ibaretti. Odanın bir köşesinin bölünmesiyle meydana gelen kilerde boza yapmak için küp, tahıl ve diğer yiyecek maddelerini saklamak için kavanozlar dururdu.²²

Anadolu kadınının tarım işçiliği yanısıra değişik uğraşları da vardı. O kumaşını dokur, örgüsünü örer, böylece ailenin bütün fertlerinin giyimini sağlardı. Hatta köylü kadını kilimi, halısı ve yata çarşığı ile, ev döşemesini kendi yapar ve güzel sanatlar bakımından örnek olan örgü, dokuma ve nakış işleri de yapardı.

²¹ Ceneviz, a.g.e., s. 28.

²² Lewis, a.g.e., s. 172 v.d.

Taşra ailelerinde çok eşlilik geçerli olmuştur. Bir erkek dört kadar hanım sahibi olmuştu.²³ Çok eşlilik genellikle eşlerini ve çocuklarını üretime sokan köylülerde görülmektedir. Kişi, çocuklarının ve eşlerinin sayısına göre toplumda bir statü kazanmaktadır.²⁴ Ancak kadın burada tamamen ekonomik unsurdu.²⁵ Henüz tarımın makineleşmemiş olması, tarımda insan gücüne gereksinme duyurmaktadır. Ayrıca, savaşlar sonucu erkek nüfusun azalması çok eşli evliliklere bir etkendi.

Anadolu'da geniş aile görülmekteydi. Feodal yapının gereği olarak toprağın bölünmemesi için aile parçalanmamakta; tüm aile bir çatı altında yaşamak zorunda kalmaktadır. Büyükbabanın egemenliği altındaki bu aile tipi sanayileşme süreci içinde giderek çekirdek aile şekli den dönüşecektir.²⁶

Taşrada yaşayan orta sınıf kadını ev ve tarla işleriyle uğraşmış, eğitim ve öğretim olanaklarından kentli kadın kadar yararlanamamıştı.²⁷ Köylü kadını kentte olduğu gibi sıkı sıkıya örtünmezdi. Çünkü tarla yaşamı ona açık havada ve erkeği ile birlikte çalışma ortamını hazırlamıştı. Buralarda kadın peçe ile değil, başını sardığı örtüsünü kendi köyü dışında gördüğü ve yabancı saydığı erkeğe yüzünü göstermemek için kullanırdı.²⁸

Taşra aileler gereksinmeleri olan bütün sebzeleri bahçelerinde yetiştirirdi. Bunların bir kısmı kışa saklanmak üzere salamura yapılırdı. Kadınlar tezek hazırlar; nohut kabuğundan ayırmak için kalın sopalarla döver, tahılı tarladan eve taşırlandı.²⁹ Kadınlara tarlada çalışmaları için gerekli fetva da

²³ Inan, a.g.e., s. 70.

²⁴ Ceneviz, a.g.e., s. 30.

²⁵ Inan, a.g.e., s. 70.

²⁶ Ceneviz, a.g.e., s. 31.

²⁷ Ceneviz, a.g.e., s. 29.

²⁸ Inan, a.g.e., s. 70.

²⁹ Lewis, a.g.e., s. 178.

verilmekteydi.³⁰

Genellikle Türk köylü kadını göçebe ve yerleşik olarak iki değişik durumda düşünmek gerekir. Çünkü Anadolu'nun bazı bölgelerinde yazın yaylaya ve kışın köye göç etme durumunda olan bu gruplarda kadın her işte erkeğine yardımcı olduğu gibi, atının üzerinde iyi bir binici ve her tehlikede aileyi koruyucu bir karaktere sahiptir. Yörük kadınları Anadolu'da Orta Asya'daki göçebe geleneklerini yaşatmışlardır.³¹ Her kadının ayrı bir çadırı ve işi vardı. Örneğin iki üç kadın keçi ve koyunlara, bir diğeri de develere bakardı. Biri yakacak ve su taşır, bir başkası yağ ve peynir yaparken, bir diğeri kilim dokurdu. Yörükler kendi kabilelerindeki kadınlarla evlenmeyi tercih ettikleri halde kabileden evlenecek kız bulamadıkları zaman başka kabileden kız kaçırdıkları. Düğün törenleri son derece basitti. Bir kuzu kesilip eti pişirilerek ziyafet hazırlanır, iki taraf arasında mendil alış-verişiyle evlilik resmileşirdi. Bu kabilelerde çok eşlilik görülürdü. Kadınlar çok sayıda çocuk doğururlardı. Ama bu çocukların çoğu küçük yaşta ölürdü. Kadınlar yüzlerine peçe örtmedikleri halde ahlak kurallarına dikkatle uyarlardı.³²

XIX. yüzyılın başında Çukurova'da pamukta, Ege'de ve Akdeniz'de zeytinde, Karadeniz'de fındıkta tarım işçisi olarak köylü kadının düşük ücretlerde çalıştırıldığı bilinmektedir. Yetişkin erkeklerin silah altında bulundurulması ve savaşlarda ölmesinin kadınların işlerini daha da zorlaştırdığı açıktır. Zaman zaman ortaya çıkan kıtlık ve onun yol açtığı ölümler kadınların mücadele ve isyan etmesine neden olmuştur. Örneğin 1874'de Ankara, Kırşehir, Yozgat, Çankırı ve Sivas çevrelerinde görülen kıtlık insanların başka yörelere göç etmesine ve gösterilere yol açmıştır. Nitekim Haziran 1874'de Ankara valisi Derviş Paşa'nın yerine atanan Abdurrahman Paşa kente gittiğinde, açlıktan bunalmış kadın ve çocukların oluşan 4-5 bin kişi kendisini karşılayış ekmek

³⁰ Güzel, a.g.m., s. 862.

³¹ İnan, a.g.e., s. 71.

³² Lewis, a.g.e., s. 184.

istemiştir.³³ 25.Haziran.1874 tarihli *Basiret* gazetesine göre “İnsan değil, hiçbir mahlukun tahammül edemeyeceği derecelerde feryat ve figan etmişler, vali kitleden muzdarip olan halkın karşısına resmi elbiseleri giyerek çıkmamış ve halka ekmek dağıtmak için tedbir almıştır.” Kitleden sonucu yapılan gösterilerde kadınların başı çektikleri daha sonra da görülmüştür.³⁴

Rumeli Türk köylerinde ise kadın Türk karakterini korumuştur. Bu bölgede kadın daha çok aktif ve ekonomik bakımdan verimli olmuştur. Dinsel bağnazlık kentle köy arasında farklı olarak giyim ve kapanma bakımından kırsal kesimi pek etkileyememiştir. Türk köylü kadını kendi sosyal bünyesi içinde kalmıştır.³⁵

33 Güzel, a.g.m., s. 862.

34 Güzel, a.g.m., s. 862.

35 Inan, a.g.e., s. 71.

SONUÇ

Aile, toplumu oluşturan kurumların temelidir. Aile kendi varlığını sürdürme, ulusal sosyal ve kültürel mirası aktarma gibi biyolojik ve sosyolojik fonksiyonların yerine getirildiği bir kurumdur.

Aile, toplumsal yaşamla dinsel ve kültürel değerlerle ilgili olduğu için, çeşitli dönemlerde farklı gelişmeler göstermiştir. Tarih öncesi çağlarda, erkekler yiyecek bulmak ve daha çok topluluğun savunmasını üstlenmişler, kadınlar çocukların bakımı, yiyeceklerin toplanması, dağıtılması ve saklanması işlerini yapmışlardır.¹ Bitkilerin ekilip, ürün elde edilmesinde ve yerleşik düzene geçilmede kadınlar önemli rol oynamışlardır. Bu da ilk toplumların anaerkil olmasına neden olmuştur.

Türklerin İslamiyetten önce kabul etmiş oldukları Şamanizm, Gök Tanrıya inanma gibi bölgesel dinler, iklim ve yaşam koşulları aile yapısını etkilemiştir. Bu konuların etkisiyle Türkler ata önem vermişler ve yarı göçebe bir yaşam sürmüşlerdir. Eski Türklerde aile baba egemenliğine dayalı ataerkil bir karakterdedir. Kadın ise toplum yaşamında oldukça saygın bir konuma sahipti.

¹ Alaaddin Şenel, *İlkel Topluluktan Uygur Topluma*, Ankara, 1982, s. 8; Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, İstanbul, 1974, s. 255.

Aile kavramı anne, baba ve çocuklardan oluşan bir kurum olarak düşünöldüğü gibi kadın haklarını da beraberinde getirmektedir. Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle kadının hakları sınırlanmıştır. Ekonomik ve siyasal yönden bağımsızlığı bir yana müslöman Türk kadınının toplumsal etkinliğı azalmıştır. Bunun nedenleri arasında İslamiyetin kadınların; erkeklerle konuşmasını, kısıtlaması, giysilerin kapalı olmasını, başın örtölmesini emretmesi ve ticarete atılmamasını istemesidir. Kadın aile içinde belli bir sayğı görmüştür. Ancak bu da kadın için eski geleneklerin kalıntısı olan ve erkek çocuk anası olduktan sonra kazanılan bir sayğıdır.

Müslömanlık kadına tanıklıkta erkeğın yarı haklarını tanımakla birlikte, adaleti şart koşmuştur. Dört kadın alabilme hakkı Arap toplumunda sayısız alınan kadınlara bir sınır çizmiştir. İslamiyet kadının, iki üç, ve dördü ile evlenmeye olanak tanırken, eşlerin hepsinin bir tutulmasını, aralarında tam bir adalet ve beraberlik sağlanmasını emretmiştir. Ancak İslamiyet kadınların örtünmesini, erkeklerle konuşmamasını ve ticaretle uğraşmamasını isterken, onun toplumsal ve kültürel yaşamdan soyutlanmasına neden olmuştur.

Türklerin XI. yüzyılda Anadolu'ya akınları sonrasında kurulan Anadolu Selçuklu Devletinde kadınlar sosyal yaşamda eski geleneklerini korumuşlar ve hayır için pek çok eser yaptırmışlardı.

Kapalı bir aile yapısına sahip Tanzimat Öncesi Osmanlı toplumunda kadının statüsü esas olarak devlet düzeninin dayandığı şer'i yasalar çerçevesinde belirlenmiş, tüm yaşamı aile kurumu çerçevesinde örölmüştür. Kırsal alanda kendi kendine yeterli köylü ailesi içinde kadın üretici durumdadır. Kentlerde ise kadınlar üretimden koparak, kamu yaşamından tümüyle soyutlanmış şekilde aile içinde yaşamakta, ev işleriyle uğraşıp, kendi aralarında haremi oluşturuyorlardı.

1839 Tanzimat Fermanıyla birlikte toplumsal haklar güvence altına alınmıştır. Bu dönemde devletin temel kurumlarında reformlar yapılmış ve sosyal

alandaki modernleşme süreciyle birlikte kadın toplum yaşamına girmeye başlamıştır.

Tanzimat Döneminde çıkarılan fermanlarla reşit kız çocuğunun kendi isteği ile evlenebilmesi, velisinin bunu engellememesi ve başlık gibi ağırlıkların kaldırılması istenmişti. Bu fermanların Türk toplumunda yaşayan gelenekleri ortadan kaldırdığı söylenemez, ancak evlenmeyi zorlaştıran bu hususların kaldırılmasını istemek, toplumda aile konusunda belirli bir gelişme olduğunu düşündürmektedir.

1858 Arazi Kanunnamesi kadın hakları açısından önemli bir atılımdır. Bu kanunname ile arazi kız ve erkek çocuğa ücretsiz ve eşit olarak geçebilmekte.

Tanzimat Döneminde Avrupa'nın da etkisiyle cariyelik ve esir ticareti kaldırıldı. Osmanlı Devleti 1856 Paris Antlaşmasına dayanarak köle ticaretinin yasaklanacağını ve esir pazarlarının kaldırılacağı belirtmişti. Ancak uygulamada cariyeler ve köleler varlığını sürdürmüşlerdir.

Tanzimatın Türk kadınının kültürel yapısına olan katkıları büyüktür. Şöyle ki bu dönemde kadınlar yeni açılan okullara giderek, meslek sahibi olmuşlardır. İlk kadın öğretmenler ve ebeler Tanzimat Döneminde yetişmiştir. Bu durum Türk kadınının kültür düzeyinin yükselmesine neden olmuş, aileyi de olumlu etkilemiştir. Dönemin gazete ve dergilerinde aile ve kadın konuları üzerinde durulmuş, görücü usulu evliliğin zararları anlatılmış, Türk kadınının okunması ve bir meslek sahibi olması istenmiştir.

Tanzimat Döneminde ev ve konak yaşayışında da ve sofrada kültüründe bir takım değişiklikler olmuştur. Ev dekorasyonu ve sofrada kültüründe Avrupa örnek olarak alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde zengin ailelerde yazlık düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Tanzimat Fermanıyla birlikte Batı ile artan ilişkiler Türk kadınının giysilerinde değişiklik yapma ve Avrupa modasına uyma isteğini artmıştır. Bu durum zengin ailelerde daha fazla gözlenmiştir. Ferace ve yaşmak gibi

“tesettür” öğeleri varlığını korunmasına rağmen bu öğeler giderek süsleme olgusunun moda malzemesi haline dönüşmüştür.

Türk kadınının kentlerde ve kırsal kesimdeki aile içindeki durumu birbirinden farklıydı. Kentlerde yeni açılan okullara giderek, meslek sahibi olanlar dışında kadınlar genellikle evde oturur, çocuklarına bakar, el ve ev işleri yapardı. Kırsal kesimde ise Türk kadınının bu dönemde dokuma, el sanatları, maden gibi çeşitli alanlarda atelyelerde çalışarak aile bütçesine katkıları olmuştur.

Tanzimat Döneminde yoğunlaşan Batı ile ilişkiler sayesinde Osmanlı Devletinde modernleşme hareketleri gerçekleştirilmiştir. Bu modernleşme sürecinde Türk kadını toplum yaşamına girebilmiş, kadının sosyal ve kültürel düzeyi yükselmiştir. Tüm bu gelişmelerden Türk ailesi de olumlu etkilenmiştir. Bilinçli, kültürlü Türk aileleri kurulmaya başlanmıştır.

EKLER

AİLE

تعب زمانا والیب فنا وازامانا عیب سوانا
لقد انما هو الازمان بقدر حرم واولادنا الزمان به هوانا

برده هر کس عالمه معاملاتندن از چو قهر بر فکر
حاصل ایشک ایچون اوزنه حاللی بر افندیغ
شایدنم کماله جاری اولان احواله نظر عبرتله
یاقلسه نه کور یلور چو طبعیه پیش نظره
الک اول عالمه تک بدری تضاد فی ایدر آنک
و اولاده چو حسی ایش شهر درلو خواج و
لذاتندنی اساطیر ایچوق بر دادی و یا سلمه سی
وار ایشک هر بلاسی اویسیر کیش راز سنی
المش اوتدیغیشلر دادی کیش
بر شد باجی کیش اقدینک مناسبتلر مناسبتلر
چو قدر مزاجی نه قدر اوزوسی وار ایشک و لو که
هر بوی رفاق کیش اویسیر سزانی رفاق
گون خسته لکی بیل درلو هسالی هسالی
بوزیک دروا عذاب روسای بی مویس اولسون
چام انلاک زوله سی برینه کتور مدیکه یوزانندن
واجبه بر لقبه کیمیک ایچیل یوقدر

افندی چو حقیقته نیلا زده سندی نیشلش
اشکله اکتوروش تاهاندن سکره سندی
کیش بر نسه رایی چو حقیق کیش اولاری
دیسسه باندنسی کی شمدیده ثریه نایله
کیمیک نه قدر هوسالی وار ایشک چو حقیق کیمیک
تفکر و وجدانته انطباع اقدنر کیمیک چالغینور

چام ایسه الی دی باشنده ایکن کیمینی و صیسی
هسلو و صیسی کیمیزوش اون بش اوت الی
باشته کیمینه وصی بر طرف اولیش برینه رزوق
کیش وقعی اولسون اولسون نه خانک اگر
بر کور تکدن دیرلو اوت و خجرا له معده سی افصاد
ایتره و ایکی دو کیمه بر فاق اواب کیدر یوبده
نایه بران و اشالی ارمه یئنده محجوب بر افور
وزینت نایله او کوزل باشنده بار اولوق ایچون
رفاق اوقسه طاش و فلا یارچسدی مدارک
ایلز ایسه زوجیت و بلکه انسانیتندن چقمش
حکمی الور

شایدنم کماله جاری اولان احواله نظر عبرتله
یاقلسه نه کور یلور چو طبعیه پیش نظره
الک اول عالمه تک بدری تضاد فی ایدر آنک
و اولاده چو حسی ایش شهر درلو خواج و
لذاتندنی اساطیر ایچوق بر دادی و یا سلمه سی
وار ایشک هر بلاسی اویسیر کیش راز سنی
المش اوتدیغیشلر دادی کیش
بر شد باجی کیش اقدینک مناسبتلر مناسبتلر
چو قدر مزاجی نه قدر اوزوسی وار ایشک و لو که
هر بوی رفاق کیش اویسیر سزانی رفاق
گون خسته لکی بیل درلو هسالی هسالی
بوزیک دروا عذاب روسای بی مویس اولسون
چام انلاک زوله سی برینه کتور مدیکه یوزانندن
واجبه بر لقبه کیمیک ایچیل یوقدر

ایندیکی برده باقمه محسور ایسه فریده اولیجه
خاتم افندیغیشک اوزو ایشدیکی کیمیک قویشه
کیمیکه مضطر اولوش نه سبب تورم ایش
بچاره کاه ایشدیکی و کاه چناب حقیق بخاندانی

دوشونورک ایکی بو کیمیک قویشه راجت
دوشونورک اطرافنی حریفین جنین طولاشدور
طوره

یاچور فز اولور ایچیل بولور قویجه کیمیک
قهرینی بر چکر ایکی چکر تمایز ایش محکمه
طمانوز اگر ادره برده چو حقیق بولور نسه
نکاح بقیه غوغالی ایکی خاندانک عمرینه سوز

مخدوم بکر ایسه بودار محله هر درلو حفظ
خیات انسانندن محروم اولدقاری حالده کلش
قویس ایشک ایکی میدانده بر همتخانه احسانه
قویس بر ایچرز کرر اکثر اولور او اسباب
معیشت و سعادت حاصل آدن بدنه وکیل خرج
ماداره و زینته جانان و الله کیمیکه فاذن
نظرله شکار

چاقیت بر کون اولور سو کلاری ترک حیات ایدر
توارت ایدن رفاق بارجه مال و ملکی بر درلو
با بلاغ مزوره اندر بر طرفیدن باقیه باقیه
محکم محکمه طرلاشور عاقبت ایکی ادمک
فانیله بر قوجه خاندان بر نشان اولور کیدر

بو یله بر عالمه تک حالده حکیمانه نکا ایدر ایچون
یوکلری حال چو حقیق و فقط ایشک
کو چکلری حال چلین و فقط زحم مادر دن
ساقط اولوش کیمی کور یلور

ای زوج بچهره!!! مسکندم برده میده در پیدا
اولوش ایچون عالمه تک باریتی شتون بیجون
کیمینی اوزریشه بو کلمه ده بالکن کیمینی مشقتی
او ایچاره به تحمل ایدرین؟

ای بیئوا بدر!!! سبب نه درک کیمیک انسان
ایکن دنیا یادگار حرکت و نیجه خیات اولان
اولادینک بالکن ممل حیوان کیمی فاشینک کوزینک
اویناشندن تصورات فکریه و ارادات
قلیدنی اوگر کیمی اوغرینه تون زمان تحصیلتی
ایضاظه ایدر سنین ای ام المومنی ضابطه
الذک ساکنه کده اهلکده اولادکده صحتکده

چام ایسه الی دی باشنده ایکن کیمینی و صیسی
هسلو و صیسی کیمیزوش اون بش اوت الی
باشته کیمینه وصی بر طرف اولیش برینه رزوق
کیش وقعی اولسون اولسون نه خانک اگر
بر کور تکدن دیرلو اوت و خجرا له معده سی افصاد
ایتره و ایکی دو کیمه بر فاق اواب کیدر یوبده
نایه بران و اشالی ارمه یئنده محجوب بر افور
وزینت نایله او کوزل باشنده بار اولوق ایچون
رفاق اوقسه طاش و فلا یارچسدی مدارک
ایلز ایسه زوجیت و بلکه انسانیتندن چقمش
حکمی الور
شایدنم کماله جاری اولان احواله نظر عبرتله
یاقلسه نه کور یلور چو طبعیه پیش نظره
الک اول عالمه تک بدری تضاد فی ایدر آنک
و اولاده چو حسی ایش شهر درلو خواج و
لذاتندنی اساطیر ایچوق بر دادی و یا سلمه سی
وار ایشک هر بلاسی اویسیر کیش راز سنی
المش اوتدیغیشلر دادی کیش
بر شد باجی کیش اقدینک مناسبتلر مناسبتلر
چو قدر مزاجی نه قدر اوزوسی وار ایشک و لو که
هر بوی رفاق کیش اویسیر سزانی رفاق
گون خسته لکی بیل درلو هسالی هسالی
بوزیک دروا عذاب روسای بی مویس اولسون
چام انلاک زوله سی برینه کتور مدیکه یوزانندن
واجبه بر لقبه کیمیک ایچیل یوقدر

حوسبه ودر به به مستحقين روايت
طوب و به بدمك همچون بسله من سن تحصيل
خسايه اريشود به بهي سكوت و الحصاره
محسور اولديني زمان طريقي زوجه كند به
و به اولق همچون بيزدين استمالك اقبالي
بيلد به خليفك هي صورته كاتم جلاشود

زوجه و كور روز كه زوجي ازواج اندر شه
اولاد نيك به من صورل بهي عفو اندر نيك همچون
اندر الله سسي ترين شاني زوجي كند نيك
استشفا و قناعت دن حساب اندر نيك ابلر
كند ادي زوجه نيك تحت امر و نيك حسابان
اندر نيك قبول ابلر زوجه حيا نايبه
خانه شه ملك الصياحه كور شو

والد اول كور سجد كه اولادي زوجه كور سبه
كند و بر سياحت اخلاقي اولادي بر سياحت
اخلاقي كند و بر آبي خسته نيك اولادي
راي خسته نيك كند و بر بلاق عربي غالب
اندر نيك كند و كوكلي ابلر به ابلر
اولاد نيك كوكلي ابلر به ابلر
بادشاهلردن زياده حسر مطلق بر اقوي
اولاد نيك انسان ابلر همچون كند و پيك دردم
مجاهدات الله ملك خصلت به بولنه حالشود
اولاد نيك جانندن برين كه اولاده بر شي استهون
كند و بر شي استهون

اولاد كور روز كه پدر نيك والديت كور
داكلي صباچلردن بر نيك خريشه عالمه و بلكه
چوهر جاشه دكتر و والديت كوكلي شه
فاني عالمه كسلايش اولوز به فكر و نيك
نيك در لو بشارت و مديركان ابلر كور و نيك
و بچودل غننه شاني قدر قدر و نيك
ذي حيا كني معاومت عرض ابلر عالمه نيك
نه قدر مشاق واره غم و افتخار الله در صده
اندر امر ابلر ابلر كور كوزي طوب و نيك
اولاد نيك

بسمه برده زوجه اولاد نيك كه زوجه سفي
روح نيك اصفى عبد ابلر كند نيك هر در او
لذات و مشافه ابي نيك ابلر سبه كند به
الک هر در او لذات و مشافه ابلر
بدر سكور روز كه اولاد نيك كند و نيك
در سلاه حله ابلر ابلر كند و نيك
ار پشه به نيك معلوم به ابلر ابلر ابلر
راحت ابلر به ابلر ابلر ابلر ابلر
او غلك تر به نيك ابلر ابلر ابلر
كند به طاق بر حلق كور مدهن وقت ابلر
دندان كوزي ابلر كند و نيك
يشم ابلر ابلر ابلر ابلر ابلر
چباشدن فاني نيك ابلر ابلر ابلر

و باشكي الدفن مكره اولاد و عيالت زبني
يشتم نيك كه ابي نيك ابلر و با ذرك ابلر
بار به سجون ذاتي بر ابلر ابلر ابلر
اندر شه كوك كند نيك و كوك نايبه اولاد
نعتي زهر و راحتي حرام ابلر ابلر

اي انصاف اولاد نيك و زوجه نيك مساعده نيك
كند و نيك نيك نيك وقت به نيك ابلر
شون زمان نيك كوكلي ابلر نيك
اندر سن به نيك ابلر نيك ابلر
اندر سن به نيك ابلر نيك ابلر
نونه بر ابلر نيك ابلر
اي م و نيك ابلر ابلر ابلر
والديت نيك و نيك ابلر ابلر
راحي اولاد نيك ابلر ابلر ابلر
بدر ابلر ابلر ابلر ابلر

اي انصاف اولاد نيك و زوجه نيك مساعده نيك
كند و نيك نيك نيك وقت به نيك ابلر
شون زمان نيك كوكلي ابلر نيك
اندر سن به نيك ابلر نيك ابلر
اندر سن به نيك ابلر نيك ابلر
نونه بر ابلر نيك ابلر
اي م و نيك ابلر ابلر ابلر
والديت نيك و نيك ابلر ابلر
راحي اولاد نيك ابلر ابلر ابلر
بدر ابلر ابلر ابلر ابلر

اي انصاف اولاد نيك و زوجه نيك مساعده نيك
كند و نيك نيك نيك وقت به نيك ابلر
شون زمان نيك كوكلي ابلر نيك
اندر سن به نيك ابلر نيك ابلر
اندر سن به نيك ابلر نيك ابلر
نونه بر ابلر نيك ابلر
اي م و نيك ابلر ابلر ابلر
والديت نيك و نيك ابلر ابلر
راحي اولاد نيك ابلر ابلر ابلر
بدر ابلر ابلر ابلر ابلر

بسمه برده زوجه اولاد نيك كه زوجه سفي
روح نيك اصفى عبد ابلر كند نيك هر در او
لذات و مشافه ابي نيك ابلر سبه كند به
الک هر در او لذات و مشافه ابلر
بدر سكور روز كه اولاد نيك كند و نيك
در سلاه حله ابلر ابلر كند و نيك
ار پشه به نيك معلوم به ابلر ابلر ابلر
راحت ابلر به ابلر ابلر ابلر ابلر
او غلك تر به نيك ابلر ابلر ابلر
كند به طاق بر حلق كور مدهن وقت ابلر
دندان كوزي ابلر كند و نيك
يشم ابلر ابلر ابلر ابلر ابلر
چباشدن فاني نيك ابلر ابلر ابلر

بواند نزلت كالتايدون . . .

بزنه زمانه قدر شتخرد مشهور موج و گشتار
 تشبهي كچي افر با مزله دانسا بر پرده بواند بغير
 خالسه دانسا حلا و فكر . . .
 اوله جفر ؟ نه زمانه قدر از كلك حرمسي
 دو كه جك ؟ نه زمانه قدر فاديلر زوجي باشاق
 فراجه از اجايه . . .
 بر افه جق ؟ نه زمانه قدر بدر اولغانك مطلقا
 كندى كچي اولسنى و يا خود سلا كندى كچي
 امامي ايكن او غلطيب اولسنى استرسه عيني
 قاره طو براق اورنسي تني ابد جك ؟ نه زمانه
 قدر والذال قرانني هاليني مانع كي سله
 هر گون براسي باقشلي كوز بحتك نظر شوق
 چو با قسه قرص اند اندن صدره هديه
 چاره تني برتر بحت زشتنسي صورت هديه
 قول انگسرتن كندى بگندى رنجي رآمدك الله
 اسيايم ابد جك ؟ نه زمانه قدر اولغانك قران

سبب وجودى اولان بدر برك والدر برك
 كاه خستندن كاه هم بدين كاه خستندن كاه
 خويستراقتندن بحت ايدرك مولدنه اردوي
 عيني كوشتر برضاله بولاجق ؟ نه زمانه قدر
 برادرل همشير قائم والذول كاتار منعت ايجون
 صورت ايجون عباد ايجون زور برك ايجون
 بر برك اتني بكم قاني ايجون كاه الله جق ؟
 نه زمانه قدر بالكر ايجونده برى طوغارسه
 سويجهكر طوغارلان برى اولوغرسه اقلبا جفر
 مساح فلانلر كادام الحيات بر بزمي ازناج
 ايجون طوغار جق ؟ انصافاتي بدر حاصل ايلدر .

انسانيت بودر او عالم تشبهي مساوي
 ابد جك ؟
 انباي وطنك تكثيرنه چو جفرى دها رحم
 مادر دن اولسنى مكله و طوغارني كورونكي
 اوغلي معوي و يا ايشون بشروني ابد جك
 ايتكله وجود مزى مسكرات طيلان زهر
 مزمن ابد هلاك ايتكله مي خدمت ابد جك ؟
 چو جفر مزك تريبه سنه دها كند بر اولاد مزك
 جفر اكر كاه كاهي موفقي اوله جفر ؟ كندى
 استقلاله بر قاج غروشه فدا ايتكله مي وطنك
 استقلاله حقا ابد جك . كندى شاه مزمن
 راجحي سلب ايتكله مي وطنك راجحه موقوفه

اوله جفر ؟
 بر ايتك اولري بر اوله او طيبه بدي بگندى
 او طيبه سنه ريفان دا ابد غوغاي روزمير ايجاري
 اولان خانه رده راجحي او اور ؟ معوي عيني قاور ؟
 سادتمى حصول بر اور ؟
 انبار انباه كه ايجونده بواند بغير سفينه بي آردى
 ايجونده ايتك ايجونده بواند بغير سفينه بي آردى
 ايجونده ايتك ايجونده بواند بغير سفينه بي آردى
 ايجونده ايتك ايجونده بواند بغير سفينه بي آردى

انسان بر ملك كند بواند . . .
 حافظ حياتي اوله مزده باقي ايجون انكدر دن
 بوزاله كوزو خسته مزى فدوا ايجون بجر بخت
 اطلرندن استانبولا قسه قبه زور و قسه باعش
 اولان انسانيتدر كه افرادي بيننده اخوت و هم
 فرمنده ديكر برك احتياجات ماده ومعنوي برسته
 ده اون بگور . . .
 انباي بر خانه قهقار كند برك خانه سينك استقلال
 بواجته كافل اولسن بره مايدر وطن واردركه
 برندن اولاد برك تكثير و زياده سنه واسه انقلاب
 و راجحتك حفظنه خدمت طلب ايجون . . .
 بر طبابت الهيه بگندى بدر مزه انصافاتي
 كور بگندى جفر بگندى بگندى بگندى بگندى
 خصوصنه اولان حفظنسي عرض ابد جك ؟
 خدمت ديني عالم مزه خدمت انما كندى بگندى
 بگندى بگندى بگندى بگندى بگندى بگندى
 انتقال ايد برك بگندى بگندى بگندى بگندى
 اوله جفر ؟
 اخوت انسانيتي فردا شلمزى بر قاج غروش

Şekil : 98

Ev kıyafetiyle kibar bir hanım

Aynalı kadın

Şekil : 150

Piyano ve viola çalan kadınlar

Sensiye kullanan feraceli bir hanım

BİBLİYOGRAFYA

1) GAZETELER

İbret, No 56 (7.Teşrinisani.1288 / 18.Ramazan.1289 / 18.Aralık.1872).

Tasvir-i Efkar, No 457 (29.Kanun-ı Sani 1283 / 29.Ocak.1866).

2) ANSİKLOPEDİLER

Ana Britanica

Görsel Genel Kültür Ansiklopedisi

İslam Ansiklopedisi

Kadın Ansiklopedisi

Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi

Türk Aile Ansiklopedisi

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi

3) **KITAP ve MAKALELER**

- ADIVAR, Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, 1970.
- _____, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, İstanbul, 1944.
- AHMET CEVDET PAŞA, **Tarih-i Cevdet**, İstanbul, 1309, C. XII.
- AHMET RASİM, **Fuhş-ı Atik ve Hamamcı Ülfet**, İstanbul, 1958.
- AHMET REFİK, **Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı**, Ankara, 1987.
- AKINTÜRK, Turgut, **Aile Hukuku**, Ankara, 1975.
- AKSOY, Özgönül, **Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul, 1968.
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, 1982.
- ALİ SEYDİ BEY, **Teşrifat ve Teşkilatımız**, (Bas.Haz. Ahmet Banoğlu), İstanbul, Tarihsiz.
- ALKAN, Türker, **Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu**, İstanbul, 1981.

- ALTAN, Ömer Zühtü, **Kadın İşçiler ve Türkiye’de Kadın İşçilerin 1475 Sayılı İşçi Kanunu ile Korunması**, Eskişehir, 1980.
- ALTINDAL, Aytınç, **Türkiye’de Kadın**, İstanbul, 1980.
- AMICIS, Edmondo, **İstanbul**, (Çev. Beynun Akyavaş), Ankara, 1986.
- ANSAY, Sabri Şakir, **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, Ankara, 1958.
- ARAT, Necla, **Kadın Sorunu**, Ankara, 1986.
- ARENDONK, C. Van, “Kahve”, İ.A.
- ARSAL, Maksudi Sabri, **Umumi Hukuk Tarihi**, İstanbul, 1944.
- AYBAY, Rona, **Kadının Uyuğu Üzerinde Evlenmenin Etkisi**, Ankara, 1980.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Aile Hukukumuzun Tarihi Gelişimi”, **Tarihi Akışı İçersinde Türklerde Aile Yapısı Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 1990.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1278 (1858) Arazi Kanunnamesi”, **Tanzimat I**, İstanbul, 1940.

- BAYKARA, Tuncer, **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve XIX. Yüzyıla Dair Araştırmalar**, İzmir: 1940.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1973.
- BERKİ, Fazıl Osman, **Devletler Hususi Hukuku**, Ankara: 1959.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, **Eğitim Düşüncesi Tarihi**, Ankara, 1982.
- CANSEL, Erol, “Sosyal Devlet ve Aile”, **Aile Yazıları 2 Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme**, (Der. Beylü Direkligil-Ahmet Çiğdem), T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991.
- CAPORAL, Bernard, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, (ÇEv. Ercan Eyüboğlu), Ankara: 1982.
- CEBEÇİ, Dllaver, **Sosyolojik Açıdan Tanzimat Dönemi İstanbul’unda Türk Aile Hayatı Üzerine Bir İnceleme**, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1989.
- _____ , “Türk Ailesinin Bazı Özellikleri”, **Tarihi Akışı İçersinde Türklerde Aile Yapısı Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 1990.

- CELKAN, Y.Hikmet, "Türklerde Aile Telakkileri", **Türk Aile Ansiklopedisi**, C.I.
- CENEVİZ, Macit, **Geçmişten Bugüne Kadın**, Ankara, 1978.
- CİN, Halil, **Eski Yunan ve Türk Hukukunda Tarım Arazilerin Miras Yoluyla İntikali**, Ankara: 1979.
- , **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Ankara, 1974.
- ÇAYCI, Abdurrahman, **Büyük Sahrada Türk Fransız Rekabeti (1858-1951)**, Erzurum, 1970.
- ÇİTÇİ- Oya, **Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar**, Ankara, 1982.
- DONUK, Abdülkadir, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", **Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, (Der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem), T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- DUBEN, Alan, "19. ve 20. Yüzyıl Osmanlı-Türk Aile ve Hane Yapıları", **Türkiye'de Ailenin Değişimi** (Toplumbilimsel İncelemeler), (Yay.Haz.Türköz Erder), Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1984.

- ELDEM, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, 1970.
- ENGÜNÜN, İnci, "Feminizm", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. III.
- ERDEM, Sabri, **Aile Hukuku Evlenme-Boşanma-Nafaka**, İstanbul, 1966.
- ERGİN, Muharrem, **Orhun Abideleri**, (100 Temel Eser), No 32, (İstanbul, 1970).
- ERİŞÇİ, Lütfi, **Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi**, İstanbul, 1951.
- ERKAL, E. Mustafa, "Türk Ailesi ve Batı Avrupa'daki Bazı Gelişmeler", **Tarihi Akışı İçerisinde Türklerde Aile Yapısı Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 1990.
- ERÖZ, Mehmet, **Türk Ailesi**, İstanbul, 1977.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin, "Tanzimatta İctimai Hayat", **Tanzimatın 100 Yılına Armağandan Ayrı Basım**, Ankara, 1939.
- FİŞEK, Kurthan, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesine İşçi Sınıfı**, Ankara, 1969.

- FORTMAGNE, Durand, **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul,** (Çev.Gülçiçek Soytürk), İstanbul, 1977.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, "Tanzimatın Osmanlı Muesseslerine Etkisi", **Bell, C. XXX / 121 (1967).**
- GÖLE, Nilüfer, **Modern Mahrem,** İstanbul, 1992.
- GÜNALTAY, Şemsettin, "İslamdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu Aile ve Türklü Nikah Şekilleri", **Bell. C. XV / 60, (1950).**
- GÜVENÇ, Bozkurt, **İnsan ve Kültür,** İstanbul, 1974.
- GÜZEL, Şehzus, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", **Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi, C. III.**
- İŞİK, Emin, "Türk Aile Yapısında İslami Dönem", **Tarihi Akışı İçerisinde Türklerde Aile Yapısı Sempozyumu Bildirileri,** Kayseri, 1990.
- İNALCIK, Halil "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humayını", **Bell, C. XXVIII / 112 (1964).**
- İNAN, Afet, **Tarih Boyunca Türk Kadınına Hak ve Görevleri,** İstanbul, 1982.

- _____ , **Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, İstanbul, 1980.
- KAFALI, Mustafa, "Kaynaklarımıza Göre Türk Aile Yapısı", **Tarihi Akışı İçersinde Türklerde Aile Yapısı Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 1990.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ankara, 1977.
- KARAL, Enver Ziya, "Gülhane Hatt-ı Humayununda Batı'nın Etkisi", **Bell.**, C XXVIII / 112 (1964).
- _____ , **Osmanlı Tarihi**, C. V-VII, Ankara, 1984.
- KOÇER, Ali Hasan, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, İstanbul, 1970.
- KONGAR, Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, 1978.
- KURAN, Ercüment, "Türk Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişmesi", **Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, (Der. Beylü Dikeçgil-Ahmet Çiğdem), Ankara, 1991.
- KURNAZ, Şefika, "Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)", **T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu**, Ankara, 1991.

- LADY MONTEGU, **Şark Mektupları**, (Çev Ahmet Refik), İstanbul, 1933.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), İstanbul, 1970.
- LEWIS, Rafael, **Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat**, (Çev. Mefkure Paroy), İstanbul, 1973.
- MANSEL, Müfid Arif, **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara, 1971.
- MERTER, Feridun, **1950-1958 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler**, Ankara, 1990.
- NAMIK KEMAL, "Aile", **İbret**, No 56 (7. Teşrinisani. 1288 / 18 Aralık, 1872).
- _____, "Têrbiye-i Nisvan", **Tasvir-i Efkar**, No. 457, (29. Kanun-ı Sani 1283 / 29. Ocak. 1866).
- NERVAL, Gerard, **Muhteşem İstanbul**, (Çev. Refik Özdek), İstanbul, 1974.
- OCAK, Yaşar, **Bektaşî Menkıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul, 1983.
- ONAY, Perihan, **Türkiye'nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü**, Ankara, 1973.

- ORHUN, Hüseyin Namık, **Orhun Abideleri**, (100 Temel Eser), No 32, İstanbul, 1970.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 1983.
- _____ , **İstanbul'dan Sayfalar**, İstanbul: 1986.
- _____ , **"Osmanlı Toplumunda Aile", Türkiye'de Ailenin Değişimi** (Toplumbulumsel İncelemeler), (Yay.Haz. Türköz Erder), Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1984.
- OZANSOY, H. Fahri, **Eski İstanbul Ramazanları**, İstanbul, 1968.
- ÖGEL, Bahaaddin, **Türk Kültürünün Gelişim Çağları**, İstanbul, 1971.
- ÖZTAN, Bilge, **Aile Hukuku**, Ankara, 1979.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Tarih Ansiklopedisi**, C. I, Ankara, 1992.
- ÖZTÜRK, Osman, **Oşmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, İstanbul, 1973.
- PAKALIN, Memhet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1950.

- RAZCYNSKI, Erward, **1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat**, (Çev. Kemal Turan), İstanbul, 1980.
- SARAN, Henhan, "Aile Hayatı ve Toplum", **Sosyal Antropoloji Dergisi**, S. 3, Ankara, 1979.
- SAVCI, Kemal, **Cumhuriyetin 50 Yılında Türk Kadını**, Ankara, 1973.
- SERDAROĞLU, **Servet, Kadın-Erkek İlişkileri**, İstanbul, 1972.
- SEVIN, Nurettin, **Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış**, Ankara, 1990.
- SHAW, Stanford J-
SHAW, Kural Ezel, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev. Mehmet Harmancı), C. II, İstanbul, 1983.
- ŞÜLKER, Kemal, **100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri**, İstanbul, 1973.
- ŞANDA, Avni Hüseyin, **Reaya ve Köylü**, İstanbul, 1970.
- ŞENEL, Alaaddin, **İlkel Topluluktan Uygur Topluma**, Ankara, 1982.

- TANDOĞAN, Haluk, **Aile Hukuku Ders Notları**, Ankara, 1965.
- TANPINAR, Ahmet, "19. Yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. II.
- _____ , **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: 1982.
- TAYANÇ. Füsün -
TAYANÇ Tunç, **Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın**, İstanbul, 1981.
- TOPALOĞLU, Bekir, **İslamda Kadın**, İstanbul, 1975.
- TUNCER, Hüner, "Türk Kadınının Geçirdiği Evrimin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VI / 16 (1989).
- TURAN, Şerafettin, "Tanzimat Devrinde Evlenme", **İş ve Düşünce Dergisi**, C. XXII/182 (1956).
- TURHAN, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik** , İstanbul, 1958.
- TAŞÇIOĞLU, Muhaddede, **Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kıyafetleri**, Ankara: 1958.

- TAŞKIRAN, Tezer, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Ankara, 1973.
- UBİCİNİ, J.H.A., **1855'de Türkiye**, (Çev. Ayda Düz), C.I., İstanbul, 1977.
- ULUÇAY, Çağatay, **Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü**, İstanbul, 1959.
- UZUNÇARŞILI, Hakkı İsmail, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara, 1984.
- ÜLKEN, Ziya Hilmi, **"Aile", Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, (Der. Böylü Direkliligil-Ahmet Çiğdem), Ankara, 1991.
- _____, **"Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri", Tanzimat I**, İstanbul, 1940.
- YÜCE, Atilla, **Pamuklu Sanayi**, Ankara, 1974.
- ZAIM, Sebahattin, **İstanbul Mensucat Sanayinin Bünyesi ve Ücretleri**, İstanbul, 1956.